

TJBE

Turkish Journal of Business Ethics

14/1

isahlakidergisi.com

İş Ahlakı Dergisi



İGİAD
TÜRKİYE İKTİSADİ GİRİŞİM VE İŞ AHLAKI DERNEĞİ
TURKISH ENTREPRENEURSHIP AND BUSINESS ETHICS ASSOCIATION

İş Ahlakı Dergisi

Turkish Journal of Business Ethics

Cilt / Volume: 14 • Sayı / Issue: 1

ISSN: 1308-4070 • e-ISSN: 2149-8148 • DOI: 10.12711/tjbe

İş Ahlakı Dergisi altı ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.

Turkish Journal of Business Ethics is an international peer reviewed biannually journal.

Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği Adına İmtiyaz Sahibi / Owner

Ayhan Karahan

Yazı İşleri Müdürü / Executive Editor

Ömer Bedrettin Çiçek / Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği

Baş Editör / Editor-in-Chief

Nihat Erdoğan / Yıldız Teknik Üniversitesi

Yardımcı Editör / Assistant Editor

H. Merve Bircan Altınsoy / İLKE Vakfı

Editörler Kurulu / Editors*

Adem Levent (Muş Alparslan Üniversitesi), **Akansel Yalçınkaya** (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), **Ali Coşkun** (Boğaziçi Üniversitesi), **Ali Osman Uymaz** (Alanya Aladdin Keykubat Üniversitesi), **Hamdi Çilingir** (Sakarya Üniversitesi), **Mehmet Duman** (İstanbul Üniversitesi), **Nihat Bulut** (İstanbul Medipol Üniversitesi), **Omar Khalid Bhatti** (İstanbul Medipol Üniversitesi), **Ömer Torlak** (İstanbul Ticaret Üniversitesi), **Recep Öztürk** (İstanbul Medipol Üniversitesi), **Yusuf Alpaydın** (Marmara Üniversitesi)

Kitap Değerlendirmesi Editörü / Book Review Editor

Kübra Bilgin Tiryaki / İLKE Vakfı | Züleyha Sayın / İLKE Vakfı

Yayın Sekreteri / Secretariat

Mehtap Nur Öksüz, İLKE Vakfı

Tashih / Proofreading

Ebrü Ünver (Türkçe), Nurettin Ürün (Türkçe)

Tasarım / Graphic Design

Seyfullah Bayram



Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Altı ayda bir (Mayıs, Kasım) yayımlanır / Published biannually (May, October)

Baskı Tarihi / Print Date

Temmuz | July (2021)

Baskı / Printed by

Limit Ofset

Maltepe Mah. Litros Yolu 2. Mat. Sitesi ZA13, Topkapı, Zeytinburnu, İstanbul www.limitofset.com info@limitofset.com •

Tel: 0212 567 45 35 • 0212 567 45 36 • Fax: 0212 567 45 33

İletişim / Correspondence

İş Ahlakı Dergisi

Topçular Mah. Maltepe Cad. No: 4/1 Axis İstanbul Ofis B-2 Blok Kat: 4 No: 73-74 Eyüpsultan, İstanbul

Yer alınan indeksler / indexed and abstracted by

Emerging Sources Citation Index, Index Islamicus, ABI/INFORM (Proquest),

TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı

İş Ahlakı Dergisi'nin yayın hazırlıkları ve süreçleri İLKE Vakfı Araştırma-Yayın Birimi tarafından yürütülmektedir.



TÜRKİYE İKTİSADİ GİRİŞİM VE İŞ AHLAKI DERNEĞİ
TURKISH ENTREPRENEURSHIP AND BUSINESS ETHICS ASSOCIATION

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board*

Abdülkadir Macit (Kocaeli Üniversitesi)
Ahmet Tabakoğlu (Marmara Üniversitesi)
Alpaslan Durmuş
Bayram Zafer Erdoğan (Anadolu Üniversitesi)
Bilal Eryılmaz (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Cengiz Kallek (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Cengiz Yılmaz (Abdullah Gül Üniversitesi)
Deon Rossouw (Ethics Institute of South Africa / University of Stellenbosch)
Erkan Erdemir (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Feridun Yılmaz (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Francesco Perrini (Bocconi University)
Gülfettin Çelik (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Halil Ekşi (Marmara Üniversitesi)
Hayrettin Karaman (Marmara Üniversitesi (Emekli))
Hediyetullah Aydeniz (Marmara Üniversitesi)
Hüner Şencan (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
İbrahim Halil Üçer (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Jon Oplinger (The University of Maine)
Kemal Sayar (Marmara Üniversitesi)
Luiz Ricardo Kabbach de Castro (EESC – Universidade de São Paulo)
Lütfi Sunar (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
M. Lutfi Arslan (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Mehmet Barca (Ankara Sosyal Bilimler)
Mete Çamdereli (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Mumtaz Ali (International Islamic University)
Murat Esen (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Murteza Bedir (İstanbul Üniversitesi)
Mustafa Çağrı (Marmara Üniversitesi)
Mustafa Özel (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Necmettin Kızılkaya (İstanbul Üniversitesi)
Nihat Alayoğlu (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Nurullah Genç (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Ömer Çaha (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Ömer Demir (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
R. Edward Freeman (The University of Virginia)
Rafik I. Beekun (University of Nevada)
Robert W. Mcgee (Fayetteville State University)
S. Waleck Dalpour (The University of Maine)
Saim Kayadibi (Uluslararası İslam Üniversitesi)
Stephen Hicks (Rockford University)
Süleyman Güder (İstanbul Üniversitesi)
Süphan Nasır (İstanbul Üniversitesi)
Şevki Özgener (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Şuayıp Özdemir (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
T. Krishna Kumar (Osmania University)
Taha Eğri (Kırklareli Üniversitesi)
Tina Uys (University of Johannesburg)
Tuomo Takala (University of Jyväskylä)
Umut Koç (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Yunus Çolak (Kırklareli Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sıralı / In alphabetical order by name

İçindekiler | Table Of Contents

MAKALELER | ARTICLES

The Role of Ethical Behavior Guidelines and Ethics Training on the Institutionalization of Ethics:
A Study in Public Institutions

MÜSLÜM KAYACI / 1

Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi
İçindeki Yeri

EKREM ERDEM / 27

Individual's Potential to Perform 'Fair Action' in Business Life: J. Rawls and A. Sen

AHMET YAVUZ ÇAMLI / 63

Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında ve Uygulamalarında Yaşanan Değişim

ZÜLEYHA SAYIN / 86

The Moderator Role of Ethical Climate upon the Effect Between Health Personnel's Machiavellian
Tendencies and Whistleblowing Intention: The Case of Eskişehir

TUGAY ÜLKÜ, MUSA SAID DÖVEN / 125

Basın Konseyi Kararları Bağlamında Medyada Etik İhlaller

MEHMET SENA KÖSEDAĞ / 167

DEĞERLENDİRMELER | REVIEWS

Richard H. Thaler ve Cass Robert Sunstein, *Dürtme*

TAHA EĞRİ / 191

Muhammed B. Mes'ûd Et-Tarnabâtî, *Bülûğu Aksa'l-Merâm ve Eğitim Ahlakı*

ARİFE GÜMÜŞ / 196

The Role of Ethical Behavior Guidelines and Ethics Training on the Institutionalization of Ethics: A Study in Public Institutions

Müslüm Kayacı

Abstract: This study focuses on the relationship the perception of ethical codes and ethics training programs have on the institutionalization of ethics in Turkey's public institutions. The study additionally examines the mediating role of the sub-dimensions of ethics institutionalization. For this purpose, a survey methodology approach has been applied on a sample of 551 public servants. The statistical analyses indicate public servants' perceptions of ethical behavior guidelines to have a positive impact on the implicit and explicit institutionalization of ethics and its overall construct. Ethics training programs are also found to be a determinant of explicit institutionalization of ethics. Lastly, explicit institutionalization plays a partial mediating role on the relationship between the perception of ethical codes and the implicit institutionalization of ethics. The study provides support that ethical issues and implications are also as important in public organizations as in the private sector. The perception of ethical codes is vital for establishing an ethical culture and climate as well as for public institutions to increase their public image and quality of service.

Keywords: Institutionalization of ethics, principles of ethical behavior, ethics in public administration, public institutions, ethics training

Etigin Kurumsallaşmasında Etik Davranış İlkeleri ve Etik Eğitimin Rolü: Kamu Kurumlarında Bir Araştırma

Özet: Bu çalışmada Türkiye'deki kamu kurumlarında etik kodların algılanması, etik eğitim programları ve etigin kurumsallaşması arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Ayrıca etigin kurumsallaşmasının alt boyutlarının gösterdiği aracılık etkisi de irdelenmiştir. Bu amaçla 551 memurdan oluşan bir örneklemden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Yapılan istatistiksel analiz bulgularına göre kamu görevlilerinin Etik Davranış İlkelerine yönelik algısının, etigin açık kurumsallaşması ve örtük kurumsallaşması ve bütün olarak etigin kurumsallaşması üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak etik eğitim programlarının etigin açık kurumsallaşmasının belirleyicileri arasında olduğu görülmüştür. Son olarak, etigin açık kurumsallaşmasının etik kodlara yönelik algı ve etigin örtük kurumsallaşması arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiği tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, etik konusunun ve uygulamalarının özel sektör örgütlerinde olduğu kadar kamu sektöründe yer alan kurumlar için de önemli olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte etik bir kültür ve iklim oluşturmak için etik kodlara yönelik algının kamu kurumlarının kamudaki imajı ve hizmet kalitesini arttırması açısından hayati olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etigin kurumsallaşması, etik davranış ilkeleri, kamu yönetimi etiği, kamu kurumları, etik eğitim

@ Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, muslumkayaci@gmail.com

ID 0000-0002-6065-2734

➔ Kayacı, M. (2021). The Role of Ethical Behavior Guidelines and Ethics Training on the Institutionalization of Ethics: A Study in Public Institutions. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss. 1-26.

✍ Research Paper

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.0175
İş Ahlakı Dergisi, 2021
isahlakidergisi.com

📅 Başvuru : 02.06.2020
📄 Revizyon : 19.01.2021
📄 Kabul : 03.05.2021
📄 Basım : 06.2021

Introduction

Ethics and ethical problems have been considered more seriously by public and private organizations in recent years. Corporate scandals and democratization of public services have established the basis for this interest among scholars. While states have tried to control and regulate private sector transactions in accordance with corporate governance rules, they have also been confronted with public demand for more transparent and accountable policies (Singhapakdi et al., 2010).

Possessing ethical values should be one of the qualifications most required of public personnel when serving the public. In this context, ethics has been defined as the philosophical search of human behavior that can be called good and bad or right and wrong. On the other hand, public administration ethics incorporates basic values that public personnel should follow while making decisions and fulfilling daily job roles such as equality, neutrality, accountability, transparency, and prioritizing public interest (Eryılmaz & Biricikoğlu, 2011). Moreover, public administration ethics expresses the unity of values that represent public personnel's acceptable and unacceptable acts and behaviors. Because performing public administration depends on both the legal and organizational structure as well as public personnel's qualifications, having public personnel follow ethical values and principles in their job routines is extremely important. As the sophistication of public personnel and their ethical behavioral patterns increase, the quality of public service should also increase. Improving ethical awareness and applications in public administration can be accomplished by institutionalizing ethics that involve explicit forms like publishing ethical codes and establishing ethics committees and ethics training programs as well as implicit configurations such as ethical leadership, culture, and climate (Singhapakdi & Vitell, 2007). Ethical codes may serve as guidelines for public servants to install better governance mechanisms in public institutions, and this need has been fulfilled by the Public Servants Ethics Board's publication of *Regulation on the Principles of Ethical Behavior of the Public Officials* (Official Gazette, 2005). These codes have served as a consequence of the institutional transformation in the Turkish public sector. This study attempts to investigate how these guidelines and further ethical implications formed the institutionalization of ethics in public institutions. Despite numerous previous studies being found about the importance of a code of ethics in private firms (Wotruba et al., 2001; Schawartz, 2002; Lere & Gaumnitz, 2003) and non-profit organizations (Gary, 2007; Handy & Russell, 2018), a lack of research appears to exist about codes of ethics and their implementation in public organizations as well a public administration ethics for different country settings. Furthermore, studying ethics in public institutions is a newly emergent area of

research (Wright et al., 2016; Downe et al., 2016). In addition, Turkey and the Turkish public sector provide a novel research context due to the country having experienced significant institutional transformations for two decades in both private and public institutions (Gül & Kiriş, 2015). Therefore, this study is a rare example of ethics research in public institutions within the context of Turkey. For this reason, the study aims to uncover how public employee perceptions about the ethical codes that resulted from institutional changes within Turkey's public sector and ethical training programs affect the institutionalization of ethics.

We first present the related literature on ethical codes and institutionalization of ethics as well as the research hypotheses. Then we summarize the sampling and measuring processes in the method section. Finally, the findings and related implications for theory and practice have been relayed in the subsequent sections of the article.

Literature Review and Hypotheses Development

Ethics and Morals

Ethics and morals have been perceived as the same concept in everyday life. However, these concepts need to be distinguished by considering both their etymological roots and real meanings. Ethics is a field of philosophy that searches for the concepts of duty, obligation, responsibility, necessity, and virtue; it handles the judgements of right and wrong or good and bad, investigates the nature of moral action, and tries to explain how a good life happens (Cevizci, 1999, p. 18). Ethics as a word has two different kinds of usage and comes from the ancient Greek word *ethos*. The first usage $\acute{\epsilon}\theta\omicron\varsigma$ means habit, customs, and traditions and is synonymous with morals. On the other hand, the second usage $\eta\theta\omicron\varsigma$ corresponds to the field of philosophy in today's use of ethics and stands for reflecting on the reasons behind human actions and the traditional rules of behavior as opposed to behaviors that do not question their standards of values (Pieper, 2012). The concept of morals, which is derived from the Latin *mos*, means both customs and traditions as well as personality. In Turkish, the word *ahlak* is derived from the Arabic *hulk* and corresponds with the concept of morals in the meaning of customs, traditions, and habits as in Western languages (Tepe, 1998). Nowadays, the concept of ethics has gained a more inclusive meaning and is used as a moral philosophy (Cengiz, 1998).

Ethics is a subfield of philosophy that investigates morals, moral problems, and moral judgements (Frankena, 1988). In other words, the subject of ethics is the concept of morals (Pieper, 2012). The specific values and acts that are defined as good and bad and express the imperatives and requisites in all societies have been maintained throughout history. Societies have been surrounded by an invisible network that involves particular actions, thoughts, habits, customs, and traditions. All human beings live in this invisible network from birth. In this regard, the concept of morals can be defined as the embedded lifestyle of an individual or society, one that is arranged and become tradition through tendencies, thoughts, beliefs, customs, and habits, and the values, orders, norms, and prohibitions contained within them for a certain period of time (Ozlem, 2004). As is understood, morals lay on the truth of the variability these relationships have within societies and ages. However, ethical relationships show no change or variability in their structures (Kuçuradi, 2006). In other words, the questions and answers that ethics seek do not relate to singular actions or special cases. Ethics asks questions that are related to society as a whole and seeks answers on which everybody can agree.

While morals are defined as “the entire body of rules that are accepted for reaching vital goals and for keeping alive certain values that are also determined and decided by a certain society” (Cevizci, 2002, p. ??), ethics debates problems on a general, principled, and abstract platform by reconstructing all conditions with a formal method to define an action as moral. For this reason, ethics does not determine the concrete goals that everyone should reach or that are good on their own terms. Ethics specifies the principles and primarily shows which goal can be binding as a good goal. Ethics does not say what is good but how rather how a good judgement gains this trait (Pieper, 2012, p. 29). As a result, the normative side of morals becomes more apparent.

While ethics is the theory of behaviors that are defined as right or wrong, morality is the practice of these actions. As such, people mention ethical principles of actions rather than moral principles and address moral behavior rather than ethical ones (Bilington, 2011). Ethics symbolizes the effort of showing a wider view that comprises the whole picture, while morality is related to the details that constitute this view.

Classification of Ethics

No accurate classification of ethics exists that everyone agrees on. Cevizci (2002) categorized ethics as descriptive, normative, and meta ethics. Moreover, Özlem

(2004) sorted ethics as aiming at the ultimate good, proper acts, and freedom of willpower. Finally, Pieper (2012) classified ethics as descriptive and normative ethics. However, dividing ethics as theoretical and applied ethics is more convenient. While theoretical ethics involves normative and descriptive ethics, applied ethics includes professional ethics or the field of ethics that is focused on things such as law, science, art, and public administration (Koçyiğit & Karadağ, 2016). This study is under the umbrella of applied ethics.

Applied Ethics

Ethics can be performed as an applied scientific activity rather than an autonomous (theoretical) scientific activity; as general ethical principles are applied to life and fields of action, ethics have become more tangible and relatedly interpret the demand of absoluteness and unconditionality of ethicality and morality or behavioral science. (Pieper, 2012, p. 85)

In this context, the main concern of applied ethics is more related to the nature of application rather than theory (Motilal, 2010). Applied ethics is the art or science of expressing the ethical dilemmas and problems that emerge in distinct social contexts (Collste, 2012). It places the practical moral problems that are daily arguments in societies on the agenda. In other words, it aims to establish concrete knowledge through abstract concepts. The scope of applied ethics is very wide, and this has caused ethics to popularize. The most well-known fields of applied ethics can be summarized as political ethics, medical ethics, bioethics, environmental ethics, law ethics, security services ethics and jurisdiction ethics. Public administration ethics is also a subfield of applied ethics.

Public Administration Ethics and Ethical Codes

Ethics can also be described with the concepts of duty, virtues, rules, principles, and social benefit that have philosophical aspects. Duty is fulfilling the necessary behaviors and roles for a certain job or profession. Furthermore, virtues can be described as the moral characteristics that a good person should convey. While rules mean the general written and unwritten principles that should be followed and show the basic truths about human behavior, social benefit corresponds to the maximum obtainable benefit from acts by a great number of people. For example, public administrators should be fair and honorable and should perform their profession ideally. Likewise, they should approach everybody equally and fairly and pursue law when doing their job (Svara, 2015). In this regard, public administration ethics, which has been shaped by these philosophical concepts, can be defined

as “the entirety of principles and values like the neutrality, integrity, kindness, justice, transparency, accountability, public interest, duty commitment, merit, productivity, efficiency, and qualities that public administrators and personnel should follow when making decisions and performing public services” (Eryılmaz & Biricikoğlu, 2011, p. 35).

Public administration ethics can also be described as the behaviors of public personnel that occur in accordance with law, ethical codes, and diverse rules (Özdemir, 2008). As these definitions suggest, the behaviors of public personnel can be positioned as ethical if they are compatible with laws and ethical codes. Ethical codes are systematic efforts that describe acceptable behaviors (Plant, 2001); they are formal, written, and declaratory documents that involve moral behavioral patterns to guide employees in organizations (Schwartz, 2001). Ethical behavioral codes function as guidelines for public servants while doing their daily work, increase the trust of citizens toward the state, and enhance the quality of public service.

A close relationship exists between ethical behavioral principles and laws. Ethical behavioral codes can arrange subjective conditions that are sometimes unable to be legally regulated. Ethical codes involve three different meanings: The first meaning involves the ideals and goals ethical codes seek to achieve. The second meaning, involves the rules that are compatible with these ideals and goals. The third meaning involves the sanctions that are applied when people do not follow ethical codes (Chandler, 1983).

Until 2005, the provisions involving ethical codes had shown a dispersed outlook in Turkey’s legislations. Ending this legislative dispersion of ethical codes has been attempted by constructing the Ethical Board of Public Servants in 2004 with the aims of transparency, neutrality, accountability, and public interest in public servants’ services (Law No. 5176). The ethical codes that bind all public administration and public services in the Republic of Turkey were published by the Ethical Board of Public Servants in 2005 under the name *Regulation on the Principles of Ethical Behavior of the Public Officials and Application Procedures and Essentials*.** The reason for publishing this legislation is summarized in Article 1 as, “to establish ethical culture in public, to determine the principles of ethical behavior of the public officials who have to abide while executing their duties.” Also, Article 23 of the legislation ensures that public servants employed in public service are subject to these principles, stating, “Public officials are responsible to abide by the principles of ethical behavior determined in this Regulation while performing their duty.

These principles constitute one part of the legislation that arranges the employment of public officials.”

The legislation identifies ethical behavior principles through the 18 articles, which can be summarized as: (1) public service consciousness in performing duties, (2) consciousness of serving the community, (3) compliance with service standards, (4) commitment to the objective and mission, (5) integrity and impartiality, (6) prestige and trust, (7) decency and respect, (8) notification to the competent authority, (9) avoiding conflict of interest, (10) not using the duty and authorities to derive benefit, (11) prohibition of receiving gifts and deriving benefits, (12) making use of public domain and sources, (13) avoiding extravagance, (14) binding statements and factitious statements, (15) notification, transparency, and participation, (16) managers’ liability to render account, (17) relations with former public officials, and (18) declaring property.

Institutionalization of Ethics

Sims (1991) introduced the main ideas about the institutionalization of ethics and revealed the indications about an institution that have ethical values to be based on employees’ ethical behaviors and continuity and become identical to the behaviors in that institution. In another definition, institutionalization of ethics is described as the formal and bare overlap between the ethical values and behaviors of institutions or organizations in daily work life (Carslon & Perrewe, 1995). The institutionalization of ethical principles can be done in two ways: The first way is the existence of an organizational culture that supports ethical behaviors. Organizations or institutions should create a culture that prioritizes and cares about ethical behavior, and they should develop this culture in the aftermath of this process. Secondly, ethical codes should be created and implemented in an organization. Additionally, ethical codes explain the general value system of the organization, describe the goals of the organization, and present a road map that helps make decisions compatible with these codes. Moreover, ethics training programs are another popular way to institutionalize ethics nowadays (Sims, 1991).

Institutionalization of ethics is defined as the degree to which ethics are incorporated into decision-making processes explicitly and implicitly in an organization. Incorporation of ethics into decision-making processes implicitly implies manifesting ethical behavior indirectly and accepting that behavior as vital for the organization (Singhapakdi & Vitell, 2007). The most important component of the explicit institutionalization of ethics is having ethical codes in an organization.

In this respect, ethical codes present a significant opportunity to public administrators for comparing and supporting ethical issues and raising awareness about them among public employees. Another important component of the explicit institutionalization of ethics is ethics training. Organizations should encourage the usage of ethical codes in ethics training programs and show how ethical codes have become concrete in daily work life. Furthermore, ethics committees and guidelines that regulate the ethical policies of organizations are the other components of explicit institutionalization of ethics (Brenner, 1992; Jose & Thibodeaux, 1999).

The implicit institutionalization of ethics involves organizational culture, incentive systems for ethical behavior, ethical leadership, fair promotion policies, and performance assessment. An ethical organizational culture is the main instrument for extending ethical behavior as it shapes the ethical behaviors and moral atmosphere in organizations. Ethical leadership as the other component of implicit institutionalization of ethics contributes to managerial decision-making processes by making the ethical dimension more visible and establishing ethical principles over those processes. In addition to this, ethical leadership indicates the presence of a role model in organizations who applies ethical principles and determines the moral standards of the organization (Jose & Thibodeaux, 1999).

Organizations should direct their employees about what kinds of ethical behavior they should have and express the rules and principles clearly. However, they should care more about the implicit institutionalization of ethics for their ongoing activities. The implicit institutionalization of ethics can create an organizational culture that heads toward ethical behavioral principles by benefiting from managers' general approach and ethical leadership qualifications. Moreover, the implicit institutionalization of ethics may include some of the components of explicit institutionalization of ethics. For instance, when manager training programs contain ethical components, they can understand and appreciate the importance of ethics in the success of the organization. The institutionalization of ethics provides a more positive organizational climate alongside controlling ethical problems in organizational setting (Vitell & Singhapakdi, 2008). The literature on the institutionalization of ethics has shown it to have significant relationships with organizational outcomes, whether they are related with ethics or not. For example, the explicit institutionalization of ethics positively influences the implicit institutionalization of ethics (Singhapakdi et al., 2010; Lee et al., 2018; Popoola et al., 2017). Additionally, both the implicit and explicit institutionalizations of ethics have a significant positive effect on employees' comprehension about the importance of

ethics in their organizations. Furthermore, the implicit institutionalization of ethics has a positive effect on employee job satisfaction, organizational commitment, and solidarity in organizations (Singhapakdi & Vitell, 2007; Vitell & Singhapakdi, 2008).

Hypotheses

As mentioned before, the presence of ethical codes or principles is an important component of the institutionalization of ethics (Jose & Thibodeaux, 1999) because ethical codes shape ethical values and get approval in their environments (Meyer & Rowan, 1977; Long & Driscoll, 2008).

The emergence of ethical behaviors in organizations is highly related to ethical decision-making processes. These processes are mostly affected by organizational culture because organizational culture specifies the collective norms that will also affect employee behavior in organizations. In other words, a strong organizational culture regarding ethical behavior is closely related to a strong normative ethical structure (Trevino, 1986). Organizations, especially governmental organizations, can have a normative or rule-based structure through the presence of laws, legislations, and ethical codes. At this point, an organizational culture that supports ethical behavior would also ensure the institutionalization of ethics and the manifestation of ethical behavior by the employees in that organization (Carlson & Perrew, 1995). Moreover, recent studies have started to realize the importance of ethics and ethical behavior in governmental organizations as ethical behaviors impact government's accountability, trust, and efficiency (Wright et al., 2016, p. 647). For example, Raile (2012) investigated how public employee perceptions about a positive ethical climate are affected by different working conditions in the context of the USA. Additionally, Downe et al. (2016) provided evidence about leaders' role in applying ethical conduct in the UK's local governmental institutions. However, not enough research has occurred in the literature on public employees' ethical behaviors in developing countries like Turkey that have undergone drastic institutional reforms.

The ethical codes and employees' acknowledgement of these codes will become a significant part of the organizational culture and facilitate the traditionalizing of ethical behavior in the organizational setting. In other words, the presence of ethical codes or principles are the initial point of the institutionalization of ethics. In this respect, the existence of the Regulation on the Principles of Ethical Behavior of the Public Officials and Application Procedures and Essentials is an important step for as-

asuring the institutionalization of ethics in Turkey's public administration. Therefore, the related hypothesis that will investigate the relationship between public servants' ethical behavior principles and the institutionalization of ethics is stated as:

Hypothesis 1: The perception of public personnel towards ethical behavioral principles positively affects the institutionalization of ethics.

The institutionalization of ethics has been explained through two dimensions: implicit and explicit institutionalization. The most significant tool of explicit institutionalization of ethics is the presence of ethical codes in the organizations. These ethical codes guide employees in comparing which behaviors are ethical in regard to the criterion of proper behavior and the degree of the importance ethics have in that organization. Consequently, the existence and perception of public servants' ethical behavior principles will impact the explicit institutionalization of ethics in Turkey's public administration. Based on this argument, the following hypothesis would be:

Hypothesis 2: The perception of public personnel toward the ethical behavior principles positively affects the explicit institutionalization of ethics.

The other significant tool of the explicit institutionalization of ethics is the presence of ethics training for employees. Ethical behavior codes and rules become functional in organizations through ethics training programs (Tüsiad, 2003). As Uzun (2017, p. 114) proposed that "Ethics training programs are crucial for organizations as they help employees recognize the common behavioral standards that are expected from them for understanding and implementing these standards and developing joint solutions toward the ethical problems they face in the organizational setting." Ethics training programs are closely related to the explicit institutionalization of ethics due to their aid for showing employees the ethical dilemmas and issues more concretely in daily work life and how they can behave according to ethical rules.

Article 20 of the Regulation on the Principles of Ethical Behavior of the Public Officials and Application Procedures and Essentials necessitates that public administrators train their personnel about ethical issues. Article 25, "Establishing Ethical Culture and Training," instills the Ethical Board of Public Servants with the charge of ethics training in public institutions. As is understood, ethics training programs explicitly fall under the responsibility of administrators to institutionalize ethics in public institutions. Thus, the next hypothesis is:

Hypothesis 3: The ethics training programs that are provided to public personnel positively affect the explicit institutionalization of ethics.

The implicit institutionalization of ethics occurs in organizations through ethical organizational culture and leadership, incentive systems for ethical behavior, fair promotion policies, and manager’s fair behavior toward employees as opposed to expressing ethical behavior principles directly (Jose & Thibodeaux, 1999). Even if the implicit institutionalization of ethics appears to only affect positive employee behavior, it cannot emerge without the existence of the explicit institutionalization of ethics (Singhapakdi & Vitell, 2007; Lee et al., 2018; Popoola et al., 2017). Organizations can prepare the groundwork for the implicit institutionalization of ethics by developing ethical codes and ethics training programs (Singhapakdi et al., 2010). Ethical codes and ethics training programs can also affect the implicit institutionalization of ethics, but this effect is primarily related to the presence of the explicit institutionalization of ethics. In conclusion, the presence and perception of ethical codes in public organizations provides the explicit institutionalization of ethics and then contributes to the implicit institutionalization of ethics. In this respect, the related hypotheses are:

Hypothesis 4: The perception of public personnel toward ethical behavior principles positively affects the implicit institutionalization of ethics.

Hypothesis 5: The explicit institutionalization of ethics mediates the relationship between public personnel’s perception toward ethical behavioral principles and the implicit institutionalization of ethics.

The proposed research model can be seen in Figure 1.

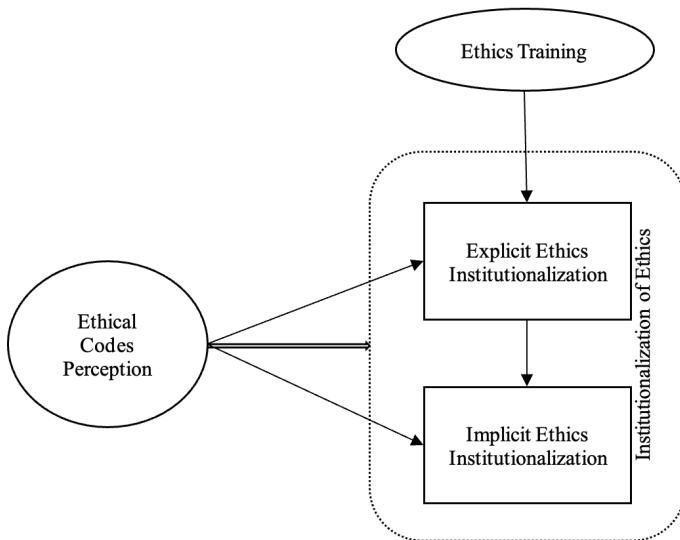


Figure 1. Proposed research model.

Method

This study aims to find how the perception of public servants in Diyarbakır Province toward ethical behavioral principles affect the institutionalization of ethics. For this reason, a survey has been developed to conduct the research. The survey was distributed by hand and collected by the researcher after face-to-face contact with the participants. The first part of the survey is composed of demographic and yes/no questions. The second part of the survey includes the scales for collecting data on perceptions about ethical behavioral principles and the institutionalization of ethics. The surveys were collected between April and July of 2019. The participants were assured that their personal information would not be shared by third parties due to the sensitive nature of questions related to ethical issues. The results of the surveys have been analyzed using the statistical software SPSS 25.

Sample

This study uses the simple random sampling method to reach the maximum number of public servants in Diyarbakır Province. The relevant permissions were from authorities for collecting the survey data. According to information gathered from the governorship of Diyarbakır, 65,000 public personnel were found in Diyarbakır Province in 2019. The main criteria for sample selection is based on the Law of Public Servants No. 657, which classifies public officers as public servants, contracted personnel, and public labor. The research sample was selected as public servants as the majority of public officers are public servants. The final sample of the study contains the 551 participants who had no missing or incorrect information in their survey responses.

The sample of the study consists of 222 (40.3%) females and 329 (59.7%) males, of whom 29 (5.3%) are managers and 522 (94.7%) are employees. The ages of the sample are distributed as follows: 21-25 (3.3%), 26-30 (8.2%), 31-35 (18.7%), 36-40 (23.2%), 41-45 (24.3%), and over 45 (22.3%). The participants' education levels are as follows: high school (3.1%), undergraduate (89.3%), and graduate (7.6%). Participants' monthly income range is: 2,500-3,499 TL (5.8%), 3,500-4,499TL (32.7%), 4,500-5,499 TL (42.5%), 5,500-6,499 TL (13.4%), and 6,500-7,499 TL (5.4%). The sample's marital status is: 433 (78.6%) married, 69 (12.5%) single, and 49 (8.9%) divorced.

Scales

All scale items have been measured using 5-point Likert type questions ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree). The scale items for measuring

perceptions about ethical behavioral principles were developed by the researcher according to the Regulation on the Principles of Ethical Behavior of the Public Officials and Application Procedures and Essentials. The questions related to the ethical behavioral principles were also checked by academicians who are experts in public administration. The final scale consists of 18 items that cover all the principles in the legislation.

The institutionalization of ethics is measured using Singhapakdi and Vitell's (2007) scale that includes 24 items with two sub-dimensions. The original scale is composed of 15 items that measure implicit institutionalization and nine items which measure explicit institutionalization. The Turkish adaptation of the scale was used in the previous studies from Torlak et al. (2014) and Kandemir (2010) with high levels of reliability (0.83 and 0.88). In this study, the Institutionalization of Ethics Scale was adapted to Turkish by having three bi-lingual academicians compare Kandemir's (2010) version with the original. The adaptation of scale items was made in accordance with public personnel's work life jargon.

Factor Analyses

Exploratory factor analyses have been applied to the study's scales to determine the validation of the scales. Both scales have KMO values higher than the .70 threshold value. Bartlett's significance tests also show significant results for both scales, which indicate the data from this study to be suitable for factor analysis and further testing of the hypotheses. Table 1 summarizes the results from the exploratory factor analysis regarding perceptions about ethical behavioral principles. The factor loadings for all the scale's items have acceptable values, and the two sub-dimensions have been found to have a high level of reliability according to the .70 criteria. The first 15 questions form the first factor and explain 58.38% of the total variance. The last three questions form the second factor and explain 16.63% of the total variance. Further testing of the hypotheses has been conducted by adding two factors to create a single variable for perception. Cronbach's alpha value for all the items has been calculated as .976.

Table 1.

Exploratory Factor Analysis of the Ethical Behavior Principles Scale

Items	Factor 1	Factor 2
The personnel in this institution are conscious of public service while performing their duties	.878	
The personnel in this institution are conscious of serving citizens while performing their duties	.874	
The personnel in this institution act according to interests of the country, welfare of society, and the service goals of their institutions.	.858	
The personnel in this institution perform their duties according to the determined standards and procedures.	.854	
The personnel in this institution are conscious about not taking gifts and being self-interested while performing their duties.	.840	
The personnel in this institution perform their duties within the framework of decency and respect.	.834	
The personnel in this institution avoid actions that damage citizens' public trust in public service and the principle of justice or foster disbelief while performing their duties.	.829	
The personnel in this institution act according to the principles of law, justice, equality, and integrity while performing their duties.	.828	
The personnel in this institution are aware they are not to use public buildings, vehicles, properties, and resources other than for public goals and service needs while performing their duties.	.826	
The personnel in this institution know to avoid lavishness while performing their duties.	.820	
The personnel in this institution put public interest ahead of self-interest while performing their duties.	.815	
The personnel in this institution are conscious of their duty to inform the public, be transparent, and be involved while performing their duties.	.813	

The personnel in this institution avoid kinship, partner, friend, countryman, political favoritism and discrimination while performing their duties.	.803	
The personnel in this institution inform authorities about unethical/immoral acts that they confront while performing their duties.	.797	
The personnel in this institution know to not express unsubstantiated declarations or statements that bind their institutions while performing their duties.	.731	
The personnel in this institution regularly provide declarations of property.	.873	
The personnel in this institution are aware they are not to favor public personnel who are retired or have left the institution while performing their duties.	.841	
The managers in this institution take prompt precautions as entailed by their authority and roles to prevent unethical/immoral acts or processes.	.759	
Variance Explained (%)	58.38 %	16.53%
<i>Cronbach's α</i>	.975	.831
<i>KMO = .969; Bartlett's = 10,255.295; p < 0.05</i>		

The original version of the Institutionalization of Ethics Scale has two sub-dimensions. The results from the exploratory factor analysis (Table 2) also found a structure with two factors after eliminating Items 6, 12, 14, and 24. These items were removed from the scale due to cross-loading being present under both factors. Only Item 18, which is originally located among the second factors, was moved to the first factor in this study. The items in Factor 1 are compatible with the original scale, represents the dimension of implicit institutionalization with 13 items, and explains 40.94% of the total variance. Factor 2, which represents the explicit institutionalization of ethics, is also compatible with the original scale, has seven items, and explains 35.44% of the total variance. The reliability of both dimensions is shown to have acceptable values greater than .70, as can be seen in Table 2.

Table 2.

Table 2.

Exploratory Factor Analysis of Institutionalization of Ethics Scale

Items	Factor 1	Factor 2
Items	Factor 1	Factor 2
Upper management has established a legacy of integrity for the organization.	.799	
Upper management believes that ethical behavior, not just legal compliance, is paramount to the success of the organization.	.796	
My organization values integrity and ethics as much as profit and performance.	.781	
Upper management consistently enforces ethical standards.	.768	
My organization consistently enforces ethical standards and codes	.767	
Upper management in my organization accepts responsibility for unethical and illegal decision making on the part of employees.	.766	
Managers in my organization take responsibility for encouraging integrity and ethics at work.	.753	
My organization has a sense of responsibility among employees for maintaining and ethical reputation.	.744	
Open communication exists between superiors and subordinates on discussing ethical conflicts and dilemmas.	.722	
Upper management believes our organization should help improve the quality of life and general welfare of society.	.712	
Upper management consistently punishes ethical transgressions.	.706	
A shared values system and an understanding of what constitutes appropriate behavior exists in my organization.	.682	
Upper management evaluates ethics training programs on a regular basis.	.650	
My organization has no training programs that effectively communicate ethical standards and policies. ®		.871

My organization has no ethics committee or team that deals with ethical issues in the organization. ®	.861	
My organization has no formal ethics training program focusing on ethics. ®	.841	
My organization has no upper-level people responsible for ethics compliance programs. ®	.802	
My organization has training programs to create an effective ethical culture in order to prevent misconduct within it.	.783	
My organization does not conduct ethics audits on a regular basis. ®	.726	
Upper management is not involved in ethical training programs. ®	.672	
Variance Explained (%)	40.94 %	35.44 %
Cronbach's	.971	.952
<i>KMO = .975; Bartlett's $\chi^2 = 13,250.786; p < 0.05$</i>		
® Reverse-scored item		

RESULTS

All of the research hypotheses have been tested through linear regression analyses using SPSS 25. A correlation analysis was conducted as the preliminary step to observe the relations among variables. Table 3 summarizes the means, standard deviations, and Pearson correlation values. As seen in Table 3, all of the variables have significant and positive relations with each other.

Table 3.

Descriptive Statistics and Correlations

	M	SD	1	2	3	4	5
1.Ethical Codes Perception	2.73	1.01	1				
2.Implicit Institutionalization of Ethics	2.81	1.13	.741**	1			
3.Explicit Institutionalization of Ethics	2.92	1.20	.525**	.820**	1		
4.Institutitonalization of Ethics	2.86	1.11	.660**	.951**	.957**	1	
5.Ethics Training	0.44	0.49	.353**	.553**	.686**	.652**	1

**Correlation is significant at $p < 0.01$ (2-tailed).

The findings from the regression analyses can be seen in Table 4. Firstly, the effect of perceptions toward ethical behavioral principles on the institutionalization of ethics in Hypothesis 1 has been tested using simple linear regression analysis. According to the adjusted r^2 value of 0.434 for this regression model, perceptions toward ethical behavioral principles can be said to account for 43% of the variance in the institutionalization of ethics with a moderate level relationship. In addition, the variable of perceptions toward ethical codes is shown to have a positive and significant relation with the dependent variable ($\beta = 0.66, p < 0.01$), which gives support to Hypothesis 1. Similarly, perceptions of ethical codes explain 27% of the variance in the explicit institutionalization of ethics and show a positive and significant relationship with explicit institutionalization ($\beta = 0.52, p < 0.01$), which supports Hypothesis 2. The correlation coefficient for this model is 0.52, which represents moderate level relationships between the related variables.

Hypothesis 3 proposes a positive relationship between ethics training programs and the explicit institutionalization of ethics. In the related simple linear regression model, public servants who have an ethics training program can explain 47% of the variance in the dependent variable at a moderate level relationship. The positive and significant association between ethics training and explicit institutionalization ($\beta = 0.68, p < 0.01$) provides support for Hypothesis 3. In a similar vein, Hypothesis 4 suggests a positive relationship to exist between perceptions toward ethical codes and the implicit institutionalization of ethics. According to the findings in Table 4, perceptions toward ethical codes can also explain 54% of the variance in the implicit institutionalization of ethics and shows a positive and significant ($\beta = 0.74, p < 0.01$) relationship with it. Thus, Hypothesis 4 is also supported.

Baron and Kenny (1986) has been applied to test the mediating effect of the explicit institutionalization of ethics on the relationship between perception of public personnel toward ethical behavioral principles and the implicit institutionalization of ethics. The findings from the regression analyses are shown in Table 5. In the first step, a significant and positive relationship ($\beta = 0.74, p < 0.01$) was detected between perceptions toward ethical codes and implicit institutionalization. Additionally, the second step found a significant and positive relationship ($\beta = 0.52, p < 0.01$) to exist between perceptions toward ethical codes and the mediating variable of explicit institutionalization. Similarly, the third step found the relationship between the mediating and dependent variables to be positive and significant ($\beta = 0.82, p < 0.01$). The last step tested the joint effects of the mediating and independ-

Table 4.

Regression Analyses Results for Hypotheses 1-4

	Variable	B	SE	β	t	p	Total	VIF
Hypothesis 1	Constant	0.89	0.10	-	8.76	0.00		
DV: Institutionalization of Ethics	Ethical Codes Perception	0.72	0.03	0.66	20.56	0.00	1.00	1.00
		= 0.435; Adj. = 0.434; = 422.75; p = 0.00						
Hypothesis 2	Variable	B	SE.	β	t	p	Total	VIF
DV: Explicit Institutionalization of Ethics	Constant	1.22	0.12	-	9.75	0.00		
	Ethical Codes Perception	0.62	0.04	0.52	14.44	0.00	1.00	1.00
		= 0.275; Adj. = 0.274; = 208.67; p = 0.00						
Hypothesis 3	Variable	B	SE	β	t	p	Total	VIF
DV: Explicit Institutionalization of Ethics	Constant	2.18	0.05	-	43.67	0.00		
	Ethics Training	1.66	0.07	0.68	22.09	0.00	1.00	1.00
		= 0.471; Adj. = 0.470; = 487.94; p = 0.00						
Hypothesis 4	Variable	B	SE	β	t	p	Total	VIF
DV: Implicit Institutionalization of Ethics	Constant	0.57	0.09	-	6.14	0.00		
	Ethical Codes Perception	0.82	0.03	0.74	25.82	0.00	1.00	1.00
		= 0.549; Adj. = 0.548; = 666.96; p = 0.00						

DV: Dependent Variable

ent variables on implicit institutionalization. According to Table 5, the perception toward ethical codes ($\beta = 0.47, p < 0.01$) and explicit institutionalization ($\beta = 0.55, p < 0.01$) both show positive and significant relationships with the dependent variable. However, the power of the positive and significant effect perceptions toward ethical codes decreased from $\beta = 0.74 (p < 0.01)$ to $\beta = 0.42 (p < 0.01)$ when both the independent and mediating variables are entered into the regression model. This result provides partial support for Hypothesis 5, which proposes explicit institutionalization to mediate the relationship between perceptions toward ethical codes and implicit institutionalization. The Sobel test, which analyzes the significance of the decrease in β scores and the mediation model, was applied to validate the mediating effect of explicit institutionalization (Sobel, 1982). This partial mediating effect was also found to be significant ($Z = 14.378; p < 0.01$), which reinforces the argument in Hypothesis 5.

Table 5.

Mediation Analysis of Explicit Institutionalization of Ethics

Steps	Regression Coefficients			Model
	B	SE	β	Statistics
1 st Step				= 0.54
IV = Ethical Codes Perception	0.82	0.03	0.741***	= 666.96
DV = Implicit Institutionalization of Ethics				$p < 0.01$
2 nd Step				= 0.27
IV = Ethical Codes Perception	0.62	0.04	0.525***	= 208.67
MV = Explicit Institutionalization of Ethics				$p < 0.01$
3 rd Step				= 0.67
MV = Explicit Institutionalization of Ethics	0.77	0.02	0.820***	=
DP = Implicit Institutionalization of Ethics				1127.55
				$p < 0.01$
4 th Step				= 0.80
IV = Ethical Codes Perception	0.47	0.02	0.428***	=
MV = Explicit Institutionalization of Ethics	0.55	0.02	0.595***	1133.76
DP = Implicit Institutionalization of Ethics				$p < 0.01$

IV = Independent Variable; DV = Dependent Variable; MV = Mediator Variable; *** $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Discussion

The importance of ethical behavior and good governance has become more apparent in both private and public sectors in recent years. Although a considerable amount of research about the determinants and consequences of ethical behavior in private firms has been accumulated so far (Singhapakdi & Vitell, 2007; Jose & Thibodeaux, 1999; Victor & Cullen, 1988), ethics and its reflections on the practices of government institutions and employees have not been noted enough in the literature. The principles that public servants have to follow while performing their roles and duties in organizations have been generally regulated in laws and legislations. These dispersed regulations in Turkey's public administration have been united under the Regulation on the Principles of Ethical Behavior of the Public Officials and Application Procedures and Essentials by Ethical Board of Public

Servants that was established in 2004. These principles have provided a basis for the institutionalization of ethics as they determine the ethical codes that public servants in Turkey's public administration have to follow. As mentioned before, the institutionalization of ethics means the explicit and implicit inclusion of ethics into decision-making processes in organizations (Singhapakdi & Vitell, 2007). Another important issue for installing ethical awareness and ethical behavior in public administration is training employees about ethical issues and regulations, because ethical codes cannot be adopted by employees effectively in organizations without ethics training programs. Consequently, public services related to institutionalized ethical values become more effective and efficient.

Accordingly, this study has tried to examine the effect perceptions about ethical codes and ethics training have on the institutionalization of ethics in public sector institutions. The study's findings have revealed perceptions toward ethical behavioral principles tend to have a positive relationship with both the explicit and implicit institutionalization of ethics. Also, this perception shows a positive effect on the overall institutionalization of ethics in public organizations. These findings have fortified the arguments that ethical codes can be guidelines to employees on how they should behave when performing their daily work in organizations. In addition, the presence of codes of ethics provides a normative foundation for public employees' ethical behavior and strengthens the institutionalization of ethics (Schwartz, 2002). The findings from the positive relation between public employees' perceptions about ethical codes and the institutionalization of ethics have also been used to test the embedded determinants of the construct of the institutionalization of ethics in public organizations within the context of different countries (Singhapakdi & Vitell, 2007; Vitell & Singhapakdi, 2008; Torlak et al., 2014). The practical implication of these findings indicates the presence of ethical codes to be able to increase public employees' trust in their institutions. Ethical codes may also guide them as to why they should prioritize public interest over self-interest when these two are in conflict. Furthermore, ethical behavioral codes determine public servants' acceptable work behaviors, and this creates a kind of declaration about the responsibility public institutions have toward citizens. Another important implication of these findings would be the role ethical guidelines have on future progress about ethical issues and public service quality in Turkey's public administration. Because Turkey's public sector has experienced significant institutional reforms in recent years, the findings from this study may indicate that the reforms on establishing an ethical work environment may be beneficial for public employees' perceptions toward their work and future performance.

In addition to this, the study's results indicate that, when public servants have participated in an ethics training program, their perceptions about the explicit institutionalization of ethics are positive. This finding is compatible with the proposition that the explicit institutionalization of ethics can be accomplished through ethical codes and ethics training programs in organizations, as well as the ethical boards and committees there (Singhapakdi & Vitell, 2007, 2008). Public administrators and institutions should focus more on ethics training programs to properly merge constructed laws and administrative structures with ethical codes. Public servants may be confronted with special circumstances in daily work life due to personal or family relations, political or administrative pressures, and financial worries. Ethics training programs can provide tangible guidelines for public employees about how to act under these circumstances. In this way, ethical codes in public services can be appropriately concretized for both employees and citizens. As a result, the explicit institutionalization of ethics in public organizations can be completed.

The last finding of the study is about the mediating effect explicit institutionalization has on the relationship between ethical codes perception and the implicit institutionalization of ethics. According to the results for Hypothesis 5, explicit institutionalization partially mediates the positive effect the perceptions toward ethical codes have on implicit institutionalization. This finding is consistent with previous studies (Lee et al., 2018; Singhapakdi et al., 2010). As mentioned before, ethical codes and ethics training programs increase public employees' ethical awareness, but this is not sufficient for embedding the implicit formation of the institutionalization of ethics. Furthermore, public employees' ability to be satisfied with the organizational setting and managerial applications has significance. This can be achieved not only with ethical codes and ethics training but also with organizational justice, ethical leadership, and reward mechanisms. Public administrators continuous promotion of ethical guidelines and codes for establishing the explicit institutionalization of ethics may also enhance the production of implicit ethical outcomes such as ethical climate, ethical leadership, fair reward systems, organizational justice, and employee satisfaction in the public sector (Singhapakdi et al., 2010). Moreover, other types of explicit institutionalization of ethics like mission statements, ethical committees, regulations, and ethics training programs in the long run can transfer the effect of ethical codes into embedded institutionalization of ethics (Lee et al., 2018). These constructs can also be analyzed within public organizations contexts in future studies.

The study also has some limitations. Firstly, the use of ethics as a synonym of morals may cause some misunderstandings in the context of Turkey. Additionally, the concept of ethics has been observed to have negative connotations among public servants when conducting a survey study. This situation may damage perceptions toward questions and cause drawbacks due to fear among employees in a survey study. Another limitation of the study is the common subjective understanding human beings have in relation to the concept of ethics in their daily lives. People tend to think that others choose to behave more unethically than themselves, which may cause distortions for the results of this study. The study only being applied in Turkey's Diyarbakır Province can be considered another limitation.

Practical Implications

The findings from this study have revealed that the Ethical Board of Public Servants should take on more responsibility in regard to establishing ethical committees in public institutions for the future. Additionally, public administrators may form more professional and formal relationships between their employees in order to effectively operationalize ethical principles and actions in public service. Due to the currently overly politicized and disharmonized context in Turkey's public administration, public administrators generally may muddle through (*idare-i maslahat* in Turkish) ethical issues and problems in public institutions. This problem can be solved by coercing public administrators to apply ethical principles and encouraging public servants to whistle blow on ethical problems in their institutions. Moreover, the consciousness that manifests itself in public service is a trustworthy transaction between the state and citizens and should be imposed on public servants. This can be done by not only selecting employees who can perform standard job roles and public service but who also convey ethical values and awareness.

Kaynakça | References

- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182.
- Billington, R. (2011). *Felsefeyi yaşamak: Ahlak düşüncesine giriş*, (A. Yılmaz, Tran.). Ayrıntı Yayınları.
- Brenner, S. N. (1992). Ethics programs and their dimensions. *Journal of Business Ethics*, 11(5-6), 391–399.
- Carlson, D. S., & Perrewe, P. L. (1995). Institutionalization of organizational ethics through transformational leadership. *Journal of Business Ethics*, 14(10), 829–838.
- Cengiz, E. (1998). Töre bilimde değer ve ölçüt sorunu. *Doğu Batı*, 1(4), 29–44.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş*. Paradigma Yayınları.
- Chandler, R. C. (1983). The problem of moral reasoning in American public administration: A case for a code of ethics. *Public Administration Review*, 43(1), 32–39.
- Collste, G. (2012). Applied and professional ethics. *Kemanusiaan*, 19(1), 17–33.
- Downe, J., Cowell, R., & Morgan, K. (2016). What determines ethical behavior in public organizations: Is it rules or leadership? *Public Administration Review*, 76(6), 898–909.
- Eryılmaz, B., & Biricikoğlu, H. (2011). Kamu yönetiminde hesap verebilirlik ve Etik. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 19–45.
- Frankena, W. K. (1988). *Ethics*. Prentice Hall Press.
- Gary, M. G. (2007). An analysis of codes of ethics of nonprofit, tax exempt membership associations: Does principle constituency make a difference? *Public Integrity*, 9(3), 245–263.
- Gül, H., & Kiriş, H. M. (2015). Democratic governance reforms in Turkey and their implications. In A. R. Dawoody (Ed.), *Public administration and policy in the Middle East* (pp. 25–59). Springer.
- Handy, F., & Russell, A. R. (2018). Making ethics part of practice: Developing a code of ethics. In F. Handy & A. R. Russell (Eds.), *Ethics for social impact*. (pp. 63–87). Palgrave Macmillan.
- Jose, A., & Thibodeaux, M. S. (1999). Institutionalization of ethics: The perspective of managers. *Journal of Business Ethics*, 22(2), 133–143.
- Kandemir, A. Ü. (2010). *The influence of institutionalization of ethics on job satisfaction and organizational justice*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçyiğit, M., & Karadağ, E. (2016). Etik teorilerine dayalı bir etik eğilimler ölçeği geliştirme çalışması. *İş Ahlakı Dergisi*, 9, 283–307.
- Kuçuradi, I. (2006). *Etik*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

- Lee, D. J., Grace, B. Y., Sirgy, M. J., Singhapakdi, A., & Lucianetti, L. (2018). The effects of explicit and implicit ethics institutionalization on employee life satisfaction and happiness: The mediating effects of employee experiences in work life and moderating effects of work-family life conflict. *Journal of Business Ethics*, 147(4), 855–874.
- Lere, J. C., & Gaumnitz, B. R. (2003). The impact of codes of ethics on decision making: Some insights from information economics. *Journal of Business Ethics*, 48, 365–379.
- Long, B. S., & Driscoll, C. (2008). Codes of ethics and the pursuit of organizational legitimacy: Theoretical and empirical contributions. *Journal of Business Ethics*, 77(2), 173–189.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363.
- Motilal, S. (2010). *Applied ethics and human rights: Conceptual analysis and contextual applications*. Anthem Press.
- Özdemir, M. (2008). Kamu yönetiminde etik. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 179–195.
- Özlem, D. (2004). *Etik-ahlâk felsefesi*. İnkılap Kitabevi.
- Pieper, A. (2012). Etiğe giriş (V. Atayman & G. Sezer, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Plant, J. (2001). Codes of ethics. In T. L. Cooper (Ed.), *Handbook of administrative ethics* (pp. 309–333). Marcel Dekker Inc.
- Popoola, I. T., Garner, B., Ammeter, A., Krey, N., Beu-Ammeter, D., & Schafer, S. (2017). How does ethics institutionalization reduce academic cheating? *Journal of Education for Business*, 92(1), 29–35.
- Raile, E. D. (2013). Building ethical capital: Perceptions of ethical climate in the public sector. *Public Administration Review*, 73(2), 253–262.
- Schwartz, M. (2001). The nature of the relationship between corporate codes of ethics and behaviour. *Journal of Business Ethics*, 32, 247–262.
- Schwartz, M. S. (2002). A code of ethics for corporate code of ethics. *Journal of Business Ethics*, 41(1), 27–43.
- Sims, R. R. (1991). The institutionalization of organizational ethics. *Journal of Business Ethics*, 10(7), 493–506.
- Singhapakdi, A., & Vitell, S. J. (2007). Institutionalization of ethics and its consequences: A survey of marketing professionals. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 35(2), 284–294.
- Singhapakdi, A., Sirgy, M. J., Lee, D. J., & Vitell, S. J. (2010). The effects of ethics institutionalization on marketing managers: The mediating role of implicit institutionalization and the moderating role of socialization. *Journal of Macromarketing*, 30(1), 77–92.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological Methodology*, 13, 290–312.
- Svara, J. (2015). *The Ethics Primer for Public Administrators in Government and Nonprofit Organizations*. Jones & Bartlett Learning.

- Tepe, H. (1998). Bir felsefe dalı olarak etik: Etik kavramı, tarihçesi ve günümüzde etik. *Doğu-Batı*, 1(4), 11–27.
- Torlak, O., Tiltay, M. A., Ozkara, B. Y., & Dogan, V. (2014). The perception of institutionalisation of ethics and quality of work-life: The perspective of Turkish managers. *Social Business*, 4(2), 169–180
- Trevino, L. K. (1986). Ethical decision making in organizations: A person-situation interactionist model. *Academy of Management Review*, 11(3), 601–617.
- Turkish Industry and Business Association. (2003). Kamu hizmetinde etik: Güncel konular ve uygulama (pp. 1–98).
- Uzun, Y. (2017). Kamu idarelerinde etik yönetim altyapısı ve değerlendirilmesi. *Kamu Denetçiliği Kurumu Ombudsman Akademi Dergisi*, 3(6), 107–141.
- Victor, B., & Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 101–125.
- Vitell, S. J., & Singhapakdi, A. (2008). The role of ethics institutionalization in influencing organizational commitment, job satisfaction, and esprit de corps. *Journal of Business Ethics*, 81(2), 343–353.
- Wotruba, T. R., Chonko, L. B., & Loe, T. W. (2001). The impact of ethics code familiarity on manager behavior. *Journal of Business Ethics*, 33, 59–69.
- Wright, B. E., Hassan, S., & Park, J. (2016). Does a public service ethic encourage ethical behaviour? Public service motivation, ethical leadership and the willingness to report ethical problems. *Public Administration*, 94(3), 647–663.

Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri

Ekrem Erdem

Öz: Fütüvvetnameler, ahilik kurumunun inanç esaslarının ve ahlak anlayışının referans kaynağı olarak kabul edilirler. 10. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan ve geniş anlamda Müslümanların hem günlük hayatında hem de iş hayatında uymaları beklenen ahlaki kuralları içeren bu belgeler, asırlarca İslam-Türk toplumlarının iktisadi hayatında önemli bir yer edinmiştir. Bu gerçekten hareketle, bu çalışmanın amacı, fütüvvet belgelerinin asırlar ötesinden tevarüs eden İslam iktisat düşüncesinin esasları bakımından incelenmesidir. Bize göre, İslam iktisat düşüncesinin temel esasları şöyle sıralanabilir: Tevhit inancı ve rızıkın Allah'a ait olması, iş ahlakına ve piyasa düzenlemelerine bağlılık, kurallara dayalı bir mülkiyet hakkının varlığı, bireyin tercihlerinde serbestliği ve rekabetçi bir piyasa mekanizmasının işlerliği, gerektiğinde devletin ekonomiye müdahalesi, helal yollardan kazanmak ve harcamak ve itidalli davranmak (cimrilikten ve israftan kaçınmak). Bu esasların referans kaynağı olarak Kur'an, sünnet, icma ve kıyasın yanı sıra, diğer tali kaynaklar ile fütüvvet ve tasavvuf alimlerinin düşünceleri esas alınmıştır. Çalışmada önce fütüvvetnamelerin İslam iktisadı için kaynak olma potansiyeli tartışılmış, ardından İslam iktisadının yedi temel ilkesi İslami kaynaklar üzerinden ortaya konulmuş ve bu konuların fütüvvetnamelerde nasıl yer aldığı incelenmiştir. Sonuç olarak, fütüvvetnamelerde bu ilkelere bazılarında dair doğrudan uyumlu ifadeler yer alırken, bazılarıyla ilkesi doğrudan bir ifade yer almamaktadır. Bu durumda mümkün olduğunca farklı fütüvvetnamelerden yararlanarak doğrudan veya metinlerin genel çerçevesinden hareketle çıkarsamalarda bulunulmuş ve analizler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvetnameler, Ahilik, İslam İktisadı, Fütüvvet ahlakı, İslami İş Ahlakı.

Abstract: Futuwvatnamas are accepted as the reference sources of the belief principles and moral understanding of the ahi institution. These documents contain the moral rules that Muslims are expected to obey both in their daily life and business life, have gained an important place in the economic life of Islamic-Turkish societies for centuries. Based on this fact, the purpose of this study is to examine the futuwwa documents in terms of the principles of Islamic economic thought. In our opinion, the basic principles of Islamic economic thought can be listed as follows: The belief of tawhid (monotheism) and the belonging of sustenance to Allah, adherence to business ethics and regulations, existence of a legal property right, freedom of choices and the functionality of a competitive market mechanism, state intervention in the economy when necessary, earning and spending in halal ways, and being modest. In the study, firstly, the potential of futuwwas as a source for Islamic economics was discussed, then seven basic principles of Islamic economics were put forward through Islamic sources and how these issues are included in the futures are examined. As a result, while there are directly compatible expressions in the futuwwas about some of these principles, there are no direct statements about some of them.

Key Words: Futuwvatnamas, Akhizm, Islamic Economics, Ethics of Futuwwa, Islamic Business Ethics.

@ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, ekremerdem@erciyes.edu.tr

ID: 0000-0002-5876-8747

➔ Erdem, E. (2021). Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss. 27-62.

✍ Araştırma Makalesi

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.0924
İş Ahlakı Dergisi, 2021
isahlakidergisi.com

📅 Başvuru : 09.02.2021
📄 Revizyon : 09.03.2021
📄 Kabul : 10.05.2021
📄 Basım : 06.2021

Giriş

Fütüvvetnameler ahilik kurumunun inanç esaslarının, hayat felsefesinin ve ahlak anlayışının referans kaynağı olarak düşünülebilir. Esasında günlük hayatta her Müslümanın uyması beklenen adap ve erkanı ihtiva eden kurallar manzumesi olarak telakki edilebilen fütüvvetnameler, İslam'ın ilk dönemlerinde başlayıp Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde devam eden iş hayatının, özellikle de esnafın iş yapma şekli ile ilgili bir anlamda uygulama esaslarını, yönetmeliklerini ve yönergelerini içerir. Dolayısıyla, esas olarak Kur'an'ı ve sünneti referans olarak kabul eden bu belgeler, 10. yüzyıldan itibaren önce Arapça olarak ardından Farsça ve 11. yüzyıldan itibaren de Osmanlı Türkçesi olarak yazılmaya başlanmış ve İslam toplumlarının iktisadi hayatında önemli bir yer edinmiştir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu fütüvvet belgelerinin asırlar ötesinden tevarüs eden İslam iktisat düşüncesinin esasları ve kaynakları bakımından nerede yer aldığının incelenmesidir.

Bugün her ne kadar İslam toplumlarına ve dünyanın geri kalanına iddialı bir iktisadi model sunulamamış olsa da İslam medeniyetinin kendine özgü, zaman ve mekân ötesi bir iddiası ve dayandığı sağlam kaynakları vardır. Model inşası meselesi bize göre İslam'ın değil; yaşadığı şartları hakkıyla yorumlayamayan ve şahsi menfaatlerini öteleyip kendi değerlerini hayatına uyarlayacak kadar bilmeyen Müslümanların sorunudur. Zira İslam iktisat düşüncesi ilkeseldir, zamanın ve mekânın ruhunu dikkate alarak uygulamada esneklik arz eder. Bireye değer verir, ama toplumun menfaatini (maslahatı) esas alır. Diğer yandan piyasanın serbest rekabet şartları altında işlemlerini esas alır ama bireyin ve toplumun hakları konusunda devletin sorumluluklarını göz ardı etmez. Gelirin ve servetin adil dağılımını, herkesin asgari şartlarda yaşaması gerektiği ilkesinden hareketle ele alır.

İslam iktisat düşüncesinin esasları, aşağıda açıklanacağı üzere İslam'ın inanç, fıkıh ve ahlak ilkelerine dayanır. Bu esasların referans kaynağı olarak da umumi kaynaklar diye bilinen Kur'an, sünnet, icma ve kıyasın yanı sıra; örf ve adetler (teamüller), sahabe'nin sözleri, devletin makul düzenlemeleri, istihsan gibi hususi kaynaklar ile içtihat, İslam toplumlarının (devletlerinin) geçmişteki kararları ve uygulamaları ve nihayet fütüvvet ve tasavvuf teşkilatlarının ilkeleri ve uygulamaları alınmıştır.

Fütüvvetin Gelişimi, Fütüvvetnamelerin Muhtevası, Tasavvuf ve Ahi Teşkilatları ile İlişkisi ve İslam İktisadi Çalışmaları İçin Kaynak Olma Potansiyeli

Fütüvvet, her ne kadar Arap, Fars ve Türk İslam toplumlarında yaygın olarak kullanılmış olsa da başlangıcının İslam öncesi Arap (Taeschner, 1972: 205-209) ve İran

toplumları (Taeschner, 1953: 8, 11) ile daha derinlerde Hint-Avrupalı toplumların dini ve kültürel köklerinin olduğu iddia edilmiştir (Baldick, 2002: 139-140). Yalnız İslam öncesi dönemde fütüvvet anlayışına dair üzerinde mutabık kalınan bir görüş olmasa da, dini-mistik teşekküller olmadıkları (Ülgener, 2006: 116-117; Taeschner, 1972: 206-207; 213), belli ahlaki değerler üzerine bir araya gelmiş ama kurumsal organizasyonlarını henüz oluşturamamış genç erkek teşekkülü oldukları (Taeschner, 1972: 207) iddia edilmiştir. Sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için bazı ilim adamları fütüvvet düşüncesinin gelişimini dört aşamada ele almışlardır: İslam öncesi dönemden de esinlenerek İslâm'ın ilk asrında ortaya çıkan ve bireysel manada bir sosyal kavram olarak fütüvvet; 9. asırda ağırlıklı olarak gençler arasında sosyal, iktisadi ve siyasi içerikli bir sivil oluşuma, son Abbâsi döneminde de bir devlet teşkilatı haline gelen fütüvvet; yine 9. asırda, sûfilikle iç içe geçen fütüvvet; ve sûfi vasıflarını muhafaza ederek esnaf temelli Ahilik teşekkülü haline gelen fütüvvet (Ocak, 1996: 261).

Fütüvvet, Arapça'da genç, yiğit ve cömert anlamlarına gelen *fetâ* kökünden gelir ve sıfat olarak gençlik, yiğitlik, cömertlik, güzel ahlak sahibi olmak, fedakârlık, kahramanlık, kerem sahibi olmak gibi manaları içerir. Mutasavvıfların ıstılahında ise birbirinden farklı tanımlamalar olsa da (Kuşeyri, 2017: 112-113; 305-311), anladığımız kadarıyla hepsinin ortak noktasını 'Peygamber'in ahlakı ile ahlaklanmak; yani, O'nun yolunu yaşam biçimi olarak seçmek ve insan-ı kâmil ölçülerine göre yaşamak' olarak özetlemek mümkündür. Bazı araştırmacılara göre ise, 'mürüvvet' kelimesini içerecek şekilde 'kişinin her işte başkasını kendi nefesine tercih etmesi (diğerkamlık ya da îsar)' anlamı da öne çıkarılabilir (Taeschner, 1972: 206-207, 216; Ülgener, 2006: 114-117).

Fütüvvet hareketinin tasavvufu ilişkisi araştırmacıların belki de en fazla ilgisini çeken alan olmuştur. Çünkü, bu dönüşüm fütüvvetin toplumun hemen her kesimine ahlaki değerlere dayanan bir yaşam biçimi olarak kabul edilmesini sağlamış ve bazı araştırmacılarca sûfilğin Müslüman ve Müslüman olmayan toplumlara hızla yayılmasında en önemli yol olarak görülmüştür. Esasında, bu etkileşim aynı zamanda fütüvvetin de farklı toplum kesimlerine yayılmasına, devletle ilişkisinin kuvvetlenmesine ve Anadolu'nun sosyal, dini ve siyasi dönüşümünde önemli bir rol sahibi olmasına yol açmıştır (Peacock, 2019: 117, 121, 127). Tasavvuf okullarının genelinde olduğu gibi fütüvvet de özellikle esnaf tabakaları ile irtibata geçtikten sonra (Ülgener, 2006: 116-114), tüm iktisadi, sosyal ve idari mekanizmalar üzerinde büyük bir etkiye sahip bir teşkilat haline gelmiştir. Nitekim, fütüvvet hareketinin devlet ve toplum nezdinde en fazla sosyal ve iktisadi nüfuza sahip olduğu

zaman, Anadolu'da Ahi Fütüvvetçiliği dönemi olmuştur (Peacock, 2019: 119). Hatta bu dönüştürümün de tesiriyle; nasıl ki, Batılı sanatkârlar iç dünyalarındaki manevi duyguları resimlerine ve heykellerine görsel olarak yansıtmişlarsa, Müslüman esnaf ve zanaatkârlar da el işçiliği ile yaptıkları eserlere tasavvuf ve fütüvvet geleneğinden aldıkları manevi hazzı yansıtmişlardır (Baldick, 2002: 258).

Fütüvvetnamelerin içeriğine bakıldığında; bir Müslümanın günlük hayatında takip etmesi gereken temel inanç, ibadet ve ahlak kurallarının derç edildiği ve daha ziyade tasavvufi bir bakış açısıyla yazılmış kitaplar ile belgeler olarak gözükmektedir. Mesela, meşhur fütüvvetnamelerden Harputlu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed (ö. 1215)'in Arapça *Tuhfetu'l-Vasaya*" isimli fütüvvetnamesinde fütüvvetin şartları şöyle sıralanır (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 61; Şeker, 2011: 19-20): Namazı bırakmamak, haya ehli olmak, dünyayı terk etmek, Allah'ın yasakladıkları hususunda nefse uymamak ve Ona itaat etmek, helal kazanç sahibi olmak, Müslüman kardeşlerine ihtiyaç halinde yardımcı olmak, onlara yumuşak davranmak ve güzel sözle dahi olsa iyilik etmek ve iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak. Yine, Yahya b. Halil b. Çoban *el-Burgazi* (13. yüzyıl)'nin Türkçe Fütüvvetnamesi (Çobanoğlu Fütüvvetnamesi) ile Seyyid Hüseyin (15. yüzyıl)'in Türkçe Fütüvvetnamesinde de her kademede insanı ilgilendiren benzer genel ahlaki kurallar yer almaktadır (Şeker, 2011: 100-1007; Sarıkaya, 2002: 62).

Dikkat edilecek olursa, bütün bu ilkeler Kur'an'ın ve sünnetin vazettiği takva sahibi sağlam bir Müslüman portresi çizmektedir. Anadolu İslam medeniyetinde *feta* ve *ahi* kelimeleri ile *fütüvvet* ve *ahilik* kelimeleri aynı manada kullanıldığına göre, iktisadi hayatta yukarıdaki ilkeler kâmil bir Müslüman esnafı, tüccarı, sanayiciyi, kısacası Kur'an ve sünnet üzere yaşayan Müslüman bir kişiyi tasvir etmektedir. Bu ilkeler üzere iş yapan bir kişi, ilahi ölçüler çerçevesinde hakkaniyet üzere iş yapmak zorundadır. Zira haya sahibi, dünyaya meyletmeyen, alın teri ve el emeği temelli helal kazanca riayet eden ve kazandığında muhtaçların hakkı olduğunun farkında olup onlarla paylaşan güzellik timsali bir iş insanı, ürettiği ve sattığı her şeyi Allah'ın rızasını gözeterek yapacak; böylece iyiliği çoğaltmak ve kötülüğü azaltmak için uğraşacaktır. Esasında bu ilkelerin geleneksel İslami eserlerin pek çoğunda yer aldığını söylemek mümkündür.

Bu denli geniş etkiye sahip sivil ve ahlak temelli yaygın bir teşkilatlanma, zamanla devleti yönetenlerin de ilgisini çekmiş ve Abbasiler'in, Selçukluların ve özellikle de Osmanlıların belli dönemlerinde dini, iktisadi, sosyal ve savunma amaçlı kamu politikalarının yürütülmesinde devletle tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. İhtiyaç duyulduğunda Ahi teşkilatlarının yurt savunmasına katkı sunması (Peacock,

2019: 118) ile piyasaların belirlenen kalite ve standardizasyona göre hareket etmesi için gerekli düzenleme ve denetleme faaliyetlerini yürütmeleri (Erdem, 2020: 202) örnek olarak verilebilir. Ancak, fütüvvet teşkilatının devleti yönetenlerle münasebeti arttıkça ahlak-temelli ideal insan yetiştirmeyi kendine misyon edinmiş sivil yapısı, o dönem devleti yönetenlerin tutumuna göre şekillenmeye başlamıştır. Örneğin, Abbâsî Halifesi Nâsır Lidinillah'ın (ö. 622/1225) fütüvvete girişi ile teşkilat hem resmi bir hüviyet kazanmış ve korunmuş-kollanmış hem de devletin politikalarına göre şekil almaya başlamış ve kaçınılmaz olarak kendini mezhep kavgalarının içinde bulmuştur (Taeschner, 1972: 222-223; Taeschner, 1953: 13-16, 20). Bilhassa 15. ve 16. asırlarda Safevî Devletinin Anadolu'da yürüttüğü propagandaların da tesiriyle Şiiğin ve Alevi-Bektaşî geleneğinin dil, üslup ve ritüeller bakımından fütüvvet hareketi ve fütüvvetnameler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmaya başladığı anlaşılmaktadır (Ülgener, 2006; Ülgener, 2006b; Köprülü, 2017: 27, 39, 52-53, 114).

Bunun sonucu olarak, fütüvvetnamelerin çoğunda bol bol Ehli Beyt'ten, özellikle Hz. Ali'den, Oniki İmam'dan, Şia geleneklerinden ve muhtelif ritüellerden bahsedilir olmuştur (Gölpınarlı 1955-1956a: 49-51; Gölpınarlı 1955-1956b; Gölpınarlı, 2011: 39-60; Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 96). Ancak, bu eserlerin sınırlı sayıda kaynağa dayandıkları, ilmi yöntem ve kaynak kullanımına riayet edilmediği, hatta sözlü efsanevi rivayetlerin ve hikayelerin temel kaynaklarla ve tarihi gerçeklerle uygunluğuna dikkat edilmeden aktarıldıkları anlaşılmaktadır. Daha önemlisi bazı fütüvvetnamelerde, ayet ve hadisler kullanılırken son derece özensiz davranıldığı; yer yer eksik, hatalı ve ilaveli olarak verildikleri görülmektedir. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda yazılan Türkçe fütüvvetnamelerin muhtevasına hâkim olan Şii-Alevi üslubun¹ Ehli Beyti, Hz. Ali'yi ve Oniki İmamı aşırı derecede takdis ettiği; kaynağına ve sahihlik düzeyine dikkat etmeksizin pek çok hadis (hatta uydurma hadis) metnini özensiz ve yer yer propaganda amacıyla tekrar tekrar kullandığı anlaşılmaktadır. Zira çoğunlukla hadislerin kaynaklarına dikkat edilmemiş, metinler sağlıklı aktarılmamış, sahih ve zayıf durumlarıyla ilgili hiç hassasiyet gösterilmemiş ve hatta hiçbir kaynaktan yer almayan gelişigüzel sözler hadis diye aktarılmış (Gölpınarlı, 1955-1956a: 59-72; Gölpınarlı, 1955-1956b; Sarıkaya, 2002: 41-42), kısacası "bazen gulüvve (Kur'an ve Sünnet'in belirlediği genel İslâm anlayışının ötesine) varacak kadar taşkın bir tezahür" (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 53) ortaya çıkmıştır. Oysa ayetlere atıfta bulunulurken sure

1 Fütüvvetnamelerde Şii-Alevi üslubun hâkim olması üzerine pek çok kaynak olsa da, öne çıkan birkaç çalışmayı önerebiliriz: Taeschner, 1972; Yıldırım, 2013 ve Sarıkaya, 2003.

isimleri ile ayet numaraları ve yorumlarda tefsir kitaplarının isimlerinin (ve günümüzde meallerin de) belirtilmesi gibi hadisler kullanılırken de sahilik derecelerine ve kaynaklarına azami derecede riayet edilmesi gerekir. Bunun yerine, ayet ve hadislerin kaynaklarına tam olarak riayet edilmeden eksik ya da fazlalıklarla aktarılması, kaynak belirtilmemesi yada halk arasında dilden dile aktarılan bazı sözlerin hadis diye yazılması, ne yazık ki İslami eğitim düzeyi düşük geniş halk kitlelerinin asırlardır bu yanlışları tekrar etmesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alınan bu eserlerin İslam toplumlarının iktisadi hayatında önemli bir yeri vardır. Fakat, fütüvvetnamelerin İslam iktisat düşüncesi ve ilkeleri ile ilişkisi araştırmacıların henüz dikkatini çekmemiştir. Son zamanlarda bu hususa dair yayın faaliyetleri olsa da çalışmalar fütüvvet ve ahilik ilkelerinin iş ve meslek ahlakı üzerindeki etkisine odaklanmış durumdadır. Bu itibarla mevcut çalışma, fütüvvet-ahilik ve İslam iktisadi literatüründeki bu boşluğa bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak, yukarıda bahsi geçen fütüvvetnamelerin yazılışıyla alakalı bazı zafiyetler, bu eserlerin İslam iktisadi çalışmaları için birinci derece kaynak olma vasıf ve potansiyellerini en azından teorik manada büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Bunun yerine, İslam kültür ve geleneklerini yansıtan ikinci derecede kaynaklar olarak düşünmek daha hakkaniyetli olacaktır. Kaldı ki fütüvvetnamelerin ortaya koyduğu kuralların Osmanlı iş hayatına ve esnaf yapılarına özgü yol gösterici olmaktan ziyade, herkes için genel ahlaki kurallar manzumesi olarak kaleme alındığını söylemek daha gerçekçi olacaktır.

Bu çalışmadaki tespitlerimizde doğrudan ya da dolaylı olarak dikkate aldığımız ikisi Arapça, dördü Farsça ve gerisi (müellifi bilinen beş, müellifi bilinmeyen ama büyük ölçüde tam olarak günümüze kadar gelebilen yedi, müellifi bilinmeyen ve noksan ya da parça halinde günümüze kadar gelebilen dört) Türkçe fütüvvetname olmak üzere, toplam 16 adet fütüvvetname vardır (Gölpınarlı, 1949-1950/2011; Gölpınarlı, 1953; Gölpınarlı, 1955-56a; Gölpınarlı, 1955-56b; Sarıkaya, 2002; Şeker, 2011). Ancak arşiv kaynakları incelendikçe, Arap, Türk ve Fars dünyasında bunların dışında, yerel düzeyde ve çoğu özet olarak genel çerçevede ya da belli meslekler özelinde yazılmış daha fazla fütüvvetnamenin olduğu anlaşılmaktadır². Bilinen ve üzerinde çalışılmış Türkçe fütüvvetnameler esas olarak 13 ila 16. asırlar arasında kaleme alınmıştır.

2 Çalışmanın kapsamını genişletmemek uğruna burada giremiyoruz ama son yıllarda genel ve mesleki manada özellikle Türkçe pek çok fütüvvetname okunmuş ve dergilerde makale olarak ya da sempozyumlarda sunulmuştur.

İslam İktisat Düşüncesinin Temel Esasları ve Fütüvvetnamelerin Katkısı

İslam iktisadı, esas itibarıyla vahyi ve Hz. Peygamberin öğretilerini esas alan ve İslam fıkhnının iktisadi hayata dair kurallarını ana çerçeve olarak kabul eden İslam inancı, muamelatı ve ahlakı üzerine inşa edilmiş bir iktisat anlayışıdır. İslam iktisadı üzerine yazılan eserlerde temel ilkeler konusu genellikle net olarak verilmemiş; verildiğinde de ilkeler, amaçlar, esaslar ve temel konular gibi başlıklar altında çoğunlukla da işlevsel olmayan tarzda, her yazar tarafından farklı başlıklarla sunulmuştur. Bu çerçeveden hareketle, mevcut çalışmada bu alanda yazılan pek çok eser dikkate alınarak İslam iktisat düşüncesinin temeli aşağıdaki esaslara dayandırılarak incelemeye tabi tutulmuştur³:

- Tevhit inancı ve rızkın Allah'a ait olması,
- İş ahlakına ve piyasa düzenlemelerine bağlılık: Hisbe Teşkilatı,
- Kurallara dayalı bir mülkiyet hakkının varlığı,
- Bireyin tercihlerinde serbestliği ve rekabetçi bir piyasa mekanizmasının işlerliği,
- Devletin ekonomiye müdahale gereği; adalet, güvenlik, altyapı ve kamu hizmetleri,
- Helal yollardan kazanmak ve harcamak,
- İtidalli davranmak; cimrilikten ve israftan kaçınmak.

Tevhit İnancı ve Rızkın Allah'a Ait Olması

İslam iktisat düşüncesi, her şeyden evvel tevhit inancına ve rızkın Allah'a ait olduğuna dayanır. İktisadi manada tevhit inancını dört noktada toplamak mümkündür. Birincisi, İslam iktisat düşüncesinin İslam'ın tüm emir ve nehiyelerine tam olarak uygunluk arz etmesi gerekir. Çünkü İslam bir yaşam biçimi olarak vazedilmiş ve hayatın tamamını kuşatan bir inanç ve tatbikat bütünlüğü sunmuştur. Nitekim bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilir: *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İnanızdan bu şekilde davranan birinin dünya hayatındaki cezası ancak rezil rüsvâ olmandır; kıyamet gününde ise, onlar azabın en şiddetlisine itilirler..."* (Bakara: 85). Buna göre, vahyin tamamını dikkate almadan bir iktisat sistemi ortaya koymak mümkün olmaz.

3 Farklı sınıflamalar için örnek olarak bakınız: Esen, 2007: 126; Es-Sadr, 1980: 291; Tabakoğlu, 2008: 79-107; Asutay, 2007: 7-9; İsmail, 1978: 103-128; Nakvi, 1985: 74-83; Karadağı, 2018: 67-86.

İkinci husus, Allah'ın her şeye kâdir olmasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'an-ı Kerim'in 22 farklı suresinde 34 ayette farklı kelime formlarında ama aynı manaya gelecek şekilde geçen "*Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bilmez misin?*" (Bakara: 106) ayet ve bu manaya gelen benzer ayetler, Allah'ın her şeye gücünün yettiğini, dolayısıyla iktisadi kaynakların yaratılmasından ihtiyaçların karşılanmasına kadar ekonominin tüm aşamalarında her şeyin Onun kontrolü dahilinde olduğunu beyan etmektedir.

Üçüncü husus, her şeyin gerçek sahibinin Allah olması, insanın ise emaneten kullanıcı olmasıdır. Nitekim Allah Kur'an'ın pek çok ayetinde ifade tarzlarında farklılıklar olsa da; "*Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır...*" (Bakara: 107); "*Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır...*" (Nur: 42) ve bu manaya gelen diğer ayetleri nazil buyurmuştur. Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere mal, gerçekte Allah'ındır. İnsan, yeryüzünde halife olarak mala sahip olur ve mülkiyetini başkasından devralıp ona sahip olur. Hakikat şu ki, insanın belli bir iktisadi varlığa sahip olma süresi mahduttur; sahiplik, ya kişinin sağlığında bir müddet kullanıldıktan sonra başkasına devredilir ya da vefatıyla sona erer.

Dördüncü husus, rızık verenin yalnızca Allah olduğuna inanılmasıdır. İslam iktisat düşüncesinin temelinde Cenabı Hakkın "*kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi*" olduğu anlamına gelen "*kayyum*" sıfatı vardır. Buna göre Allah, kâinatı tek başına yaratmıştır, onu hiç kimseye muhtaç olmadan tek başına ayakta tutmaktadır ve yaratıklarının tüm ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu uğurda gerekli tüm araç ve gereçler ile üretim ve gelir kaynaklarını insana belli bir çaba karşılığında tahsis etmektedir (Chaudry, 1999). Kısacası, rızık Allaha aittir. Kur'an'da bu manaya gelecek onlarca ayet vardır. Örnek olarak Zâriyât suresine bakmak yeterli olacaktır: "*Şüphesiz rızık veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır*" (Zâriyât: 58). Buna inanmak, tevhit inancının en temel unsurlarından biridir. Onun içindir ki Allah, Kur'an'da meydan okuyucu ifadelerle şöyle buyurur: "*De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kadırsın*" (Ali İmran: 26).

Fütüvvetnamelerde yukarıda bahsedilen çerçevede tevhit inancına dair öne çıkan kuvvetli ve teferruatlı vurgulardan bahsedemiyoruz. Bunun yerine, ağırlıklı olarak fütüvvet ehlinin hangi ahlaki normlara sahip olması gerektiğine dair uzun uzadıya bahisler ve listeler yer almakta, fütüvvetin nereden geldiğine dair Kur'an'dan ve hadislerden daha ziyade batini yorumlara dayanarak destekleyici deliller sunmakta ve fütüvvet silsilesini Hz. Peygamber, diğer bazı Peygamberlere,

bazı sahabilere, özellikle de Hz. Ali'ye ve İslam tarihindeki saygın tasavvuf ehline dayandırmak suretiyle konunun ehemmiyeti ile İslami bakımdan meşruiyetini artırıcı ifadeler kullanılmaktadır (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 30-32, 35-37, 54, 75; 180-190). Fütüvvetnamelerde tüm bu hususlara dair doğrudan ve etraflı bilgiler yer almasa da metinlerin içeriğinde bu hususlarla tenakuz oluşturacak bir ifade ve tavır da yoktur.

Nitekim fütüvvetnamelerin hepsi besmele ile başlar, giriş kısımlarında ve bazen diğer kısımlarda da Tanrı'nın birliğine, eşi ve benzerinin olmadığına ve Hz. Muhammed'in Onun elçisi olduğuna dair kısa ve yüzeysel bilgilere yer verilir (Gölpınarlı, 1955-1956: 33; Gölpınarlı, 1955-1956b; Gölpınarlı, 1949-1950/2011). Mesela Ali İbni al-Hasan İbni Ca'duyeh'in *Mir'at al-Muruvvat*'ı, Hz. Ali'den rivayetle bir hadise yer verir, sonra da Allah'a hamd, kelime-i şehadet ve Peygamber isimlerini sayarak ilk dört halifeye ve diğer sahabilere salat ve selam ile başlar (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 96).

Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesinde de Arapça olarak "*Hamdolsun Allah'a ki, fütüvveti imanla süsledi...*" diye başlar, kelime-i şehadetle, yani "*... Tanrının birliğini, eşi ortağı olmadığını, Muhammed'in Onun elçisi olduğunu söyledikten sonra; Ona, soyuna ve onlara uyanlara rahmet...*" (Gölpınarlı, 1955-1956a: 33; Gölpınarlı, 1955-1956b: 73) yollayarak devam eder. İlerleyen kısımlarda ise, Seyyid Nasır-ı Hüsrev isminde bu uğurda saygın birinden bahseder ve bu zatın "*Fütüvvet bir ağaçtır, aslı Tanrı sıfatıdır, budakları enbiya sıfatıdır, yaprakları evliya sıfatıdır, yemişi mü'minler sıfatıdır. Pes fütüvvet ağacının kökü tevhit ve ihlastır...*" (Gölpınarlı, 1955-1956a: 38) dediğini aktarır. Kaldı ki, benzer bir ifade Burgazi'nin Fütüvvetnamesinde de yer alır: "*Fütüvvet... ağacın... koki tevhididir ve tehlildir*" (Gölpınarlı, 1953: 124). Daha sonra, Nâsırî'nin ve Burgâzî'nin fütüvvetnamelerinde de yer alan şed bağlamanın haram olduğu 12 kişiyi sıralarken ilk üç sırada "*müşrik, münafık ve gayptan haber vermeyi sanat edinen...*" olarak bahseder. Yine aynı listenin altıncı sırasında yer verdiği "*tellallar*" için ise, "*... kafirle Müslümanı bir tutmaları yüzünden fütüvveteye layık olmadıklarını...*" (Gölpınarlı, 1955-1956a: 43; Gölpınarlı, 1955-1956b: 109-110) söylemesi, fütüvvet ehli için tevhit akidesinin birinci derece önem arz ettiğini göstermektedir.

Ayrıca, fütüvvetnamelerin hemen hepsinde şeriata bağlılıktan bahsedilir. Örneğin, *Necm-i Zer-kub Fütüvvetname*'sinde avamın fütüvvet derecesinden bahsedilirken "*... Muhammed şeriati hükümlerine uymaktır ki, bu mertebe ancak şeriatla tamamlanır*" ifadesi kullanılır. Havassın fütüvvet derecesinden bahsedilirken de; "*Fütüvvet nedir? Şeriat kisvesinde tarikat erkanna çalışmak, o erkamı görüp gözetmek,*

tamamlamak ve böylece de şanı ulu ve yüce Tanrı'nın sevgilisi olmak..." ifadesine yer verilir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 214).

İş Ahlakına ve Piyasa Düzenlemelerine Bağlılık: Hisbe Teşkilatı

İslami bir iktisat sistemi, ahlaki kaygıları merkeze alan bir ekonomik model üzerinde hareket etmek zorundadır. Böyle bir ekonomik model başkalarının zararı üzerine herhangi bir fayda ya da karı meşru görmeyeceğinden, tamamen paylaşımcı bir anlayışa sahiptir. Bu ahlaki değerler her bir Müslümanın sahip olması gereken şu ilkeleri kapsar: Doğruluk, cömertlik, alçak gönüllülük, diğerkâmlık, misafirperverlik, insanlara iyiliği tavsiye etmek, haya sahibi olmak, yalan söylememek, dedikodu yapmamak, kusur aramamak, aksine kusurları örtmek, içki içmemek, zina yapmamak, kimseye karşı düşmanlık ve kin beslememek, büyüklere karşı hürmetkar küçüklere karşı şefkatli olmak, eline, beline ve diline sahip olmaktır.

Bu ilkelerin çoğu fütüvvetnamelerde ve ahilik geleneğine sahip esnaf teşkilatlarında da yer alır. Zira fütüvvetnameler bir anlamda edep risaleleridir ya da adeta bir tür *edeb-nameler*dir. Zira hemen her fütüvvetnamede en önemli kısımlar günlük hayatın hemen her alanına dair edep kurallarıdır. Öyle ki, bu kurallar manzumesinin bazen çok abartıldığı bile söylenebilir. Nitekim, Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesi'nde bunların toplam 124 adet olduğu sayılır ve yeme-içmeden eve girmeye ve evden çıkmaya, hamama ve tuvalete girmeye varana kadar her birine dair pek çok edep kuralından bahsedilir. Ayrıca, aynı kaynakta insanı fütüvvetten düşüren haller sıralanırken yine yukarıda zikredilen bir Müslüman için vazgeçilmez temel inanç, ibadet ve ahlaki meziyetler sayılmıştır (Gölpınarlı, 1955-1956a: 28, 43-44; Gölpınarlı, 2011: 32; Sarıkaya, 2002: 62-68; Şeker, 2011: 96-107; Erdem, 2009: 50-59).

Benzer ahlaki kuralları diğer fütüvvetnamelerde de bulabiliriz. Örneğin, Abdülbaki Gölpınarlı'nın ortaya çıkardığı *Necm-i Zer-kub Fütüvvetname*'sinde (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 216-226), *Harputlu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed'in Tuhfat al-Vasaya*'sında (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 198-200), *Abd al-Razzak Kaşani'nin Tuhfat al-İhvan Tercemesi*'nde (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 232-239) ve Nasırı'nın Fütüvvetname nüshasında (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 294-298) da benzer edep kurallarını bulmak mümkündür. Belki de bütün bu detaylı edep kurallarını *Abd al-Razzak Kaşani'nin Tuhfat al-İhvan Tercemesi*'nde ve *Ala-al-Devle-i Semnani'nin Fütüvvet Hakkında Risale*'sinde Hz. Ali'ye ve oğlu Hz. Hasan'a atfen yer alan şu ifadelerle özetlemek yeterli olacaktır. Hz. Ali'nin şöyle dediği yazılmıştır: "*Fütüvvetin aslı vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, öğüt, hidayet ve tövbedir. Bu huylarla*

huylanmayan fütüvvete ehil olamaz.” Hz. Hasan’ın ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Fütüvvet; kudreti varken affetmek, devleti varken tevazu göstermek, darlık zamanında cömertlik etmek ve minnetsiz ihsanda bulunmaktır... Zaten bütün bu faziletler dört fazilete münhasırdır: İffet, şecaat, hikmet, adalet” (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 233, 254).

Bu alıntı Ebû Hüreyre’den rivayet edilen şu hadis-i şerif ile aynı manayı teyit etmektedir: *“Güçlü insan gürüşte rakibini yenen değildir; asil güçlü kimse öfkesine hâkim olandır”* (Buhârî, Edeb: 76; Müslim, Birr: 107). Aynı şekilde şu ayet de bu ilkeyi teyit eder: *“O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever”* (Ali İmran: 134).

Hatta fütüvvetnamelerde yukarıda sayılan genel ahlaki ilkelere ilave olarak, bil-hassa iktisadi hayata dair şu ilkelere de riayet edilmesi tavsiye edilmiştir: Tembelligi değil çalışma azmini benimsemek, bu konuda el emeğini, alın terini esas almak, helal kazançtan ve helal tüketimden ayrılmamak, tevekkül sahibi ve kanaatkar olmak, yardımlaşma duygusuna sahip olmak, iddihar yapmamak, iş bölümü anlayışına sahip olmak, usta-çırak ilişkisine riayet etmek, bir sanat veya iş sahibi olmak, üretimde ve ticaretle kalite ve standardizasyona sadık kalmak ve piyasaların kontrolüne ve tüketici haklarının korunmasına dikkat etmek (Erdem, 2009: 61-86; Gölpınarlı, 1949-1950/2011).

İslam geleneğinde, genel olarak yapılan iş temel İslami kurallara uygun olduğu müddetçe devletin piyasanın işleyişine müdahalesi, fiyatları belirlemesi tavsiye edilmez; çünkü esas olan, iş hayatında teşebbüs hürriyetinin korunmasıdır. Nitekim, Hz. Peygamber’in piyasada yükselen fiyatlara müdahale etmemesi bundandır (Tirmizi, Büyü: 73). Fakat, temel ahlaki kurallara riayet edilmediği takdirde, devlet belli bir kurumsal çatı altında ve kurallar çerçevesinde gerekli denetimi yaptıktan sonra piyasaya müdahalede bulunabilir. Bu amaçla İslam geleneğinde, piyasaların düzenlenmesinden ve *narh* uygulamalarından sorumlu bir kurum olarak *Hisbe Teşkilatı* kurulmuştur. Bu teşkilat, etkinlik düzeyi değişse de ilk dönem İslam toplumlarından Osmanlı’nın son dönemlerine kadar varlığını büyük ölçüde korumuştur. Teşkilat adına piyasa kontrollerini yapan muhtesiplerin bir kısmı, işin tam mı eksik mi yapıldığını; bir kısmı, zanaatkârların doğru ve güvenilir kimseler olup-olmadıklarını, diğer bir kısmı da yapılan işin iyi mi kötü mü olduğunu kontrol ederdi.

Her ne kadar İslam ahlakını benimsemiş bir toplumun bireyleri kendileri için uygun bulduklarını başkaları için de uygun bulmak ve kendileri için kerih gördüklerini başkaları için de kerih görmekle mükellef olsalar da devletin (yöneticilerin),

sorumluluklarında bulunan vatandaşlarının hak ve hukukunu koruma (maslahatı gözetme) yükümlülüğü vardır. O nedenle esas amaç, tamamen tüketicinin haklarının korunmasıdır. Bu çerçevede İslam tarihinde ilk muhtesip bizzat Peygamber'in kendisi olmuştur. Peygamber'in mutat bir pazar kontrolü sırasında, yağmurdan ıslanan buğdayın yaşını çuvalın alt kısmına, kurusunu da üst kısmına koyan bir buğday satıcısına yaptığı yanlış olduğunu söyledikten sonra, *"bizi aldatan bizden değildir"* (Müslim, İman: 164) ihtarında bulunması bunun en meşhur örneğidir. Ancak, zamanla hem Peygamber'in kendi sorumluluklarının arttığı hem de Müslümanların hakimiyetindeki piyasalar genişlediği için zaman zaman bu işlerle ilgili vasıflı kişileri görevlendirmiştir. Hatta Hz. Peygamber döneminde İslam tarihinin ilk iki muhtesibinden biri Hz. Ömer (Medine muhtesibi), diğeri ise Sa'd İbnü'l-As (Mekke muhtesibi) olmuştur (Hamidullah, 2003: 959). Hisbe uygulaması *Dört Halife* döneminde de devam etmiştir.

Esasında fütüvvetnamelerde piyasaların düzenlenmesi ve denetlenmesine dair doğrudan bir temas yoktur. Fakat, Osmanlı döneminde tıpkı yukarıda anlatılan esaslara benzer ama daha geliştirilmiş şekilde uygulamalar vardır. Piyasaların kontrolü, hem fütüvvet geleneğinin devamı olarak kurulmuş Ahi birliklerinin kendi iç kuralları ile hem de devletin Hisbe (ihtisab) kurumu vasıtasıyla yapılmıştır. Hatta *narh* uygulamaları, *narh nizamnameleri* veya *narh kanunnameleri* şeklinde resmleştirilmiştir. Mesela 1630 yılından önceye ait olduğu sanılan bir belgede, esnaf ve sanatkarların meslekleri ile ilgili hususları şöyle düzenlenmiştir (Çağatay, 1997: 98-99; Erdem, 2009: 85): *"... ve yalan yere şahadet edenler ve tezvir hüccet (yalan belge) verenler ve onunla amel edenler, kadı katında sabit olduktan sonra muhkem haklarından geline. Ve şer'an muamele edenleri (faizcilik), onu onbirden ziyade (%10) verdirenleri ve ribayı (tefecilik) dahi kat'a ettirmiyeler"*.

Örneğin, II. Bayezid döneminde (1481-1512) Bursa, Edirne ve İstanbul şehirleri için çıkarılan İhtisab Kanunnameleri, Osmanlı döneminde devletin piyasayı nasıl düzenlediğine dair önemli ipuçları vermektedir. Mesela, İstanbul için hazırlanan 38, 45, 70 ve 73. maddeler sırasıyla şöyledir (Akgündüz ve Öztürk, 1999: 126-7): *"Ve kile ve arşun ve dirhem gözlenile; eksüğü bulunanın hakkından geleler"*. *"Ve mahkeme kararıyla yiyecek ve içecek ve giyecek ve hububat ki; çarşıda ve pazarda vardır, gözedilüb her meslek sahibi teftiş oluna. Eğer terazuda ve kilede ve arşunda eksük bulunursa, muhtesib (belediye başkanı) haklarından gele"*. *"Ve her sanatı aydan aya kadı ile teftiş ede ve dahi göre ve gözede. Her kangısı kim tayin olunan narhdan eksük sata, muhtesib hakkından gelüb teşhir ede"*. *"Fil-cümle bu zikr olunanlardan gayrı her ne kim Allah-ü Teala yaratmıştır, hepsini de muhtesib görüb gözetse gerekir, hükmi vardır"*.

Osmanlı döneminde, pazar denetimini yapan muhtesiplerin görevleri; çarşı ve pazarlarda esnafın sattığı malların belirlenmiş standartlara uygunluğunu ve kalitesini kontrol etmek, belli miktarda alış-veriş yapıp yapılmadığını tespit etmek, fiyatların doğru olup olmadığını kontrol etmek ve ölçü ve tartının sağlıklı yapıp yapılmadığını denetlemek idi. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde muhtesiplerin işlevlerini ise, büyük ölçüde *Ahiler* yerine getiriyordu. Ahi birlikleri, kendi iç disiplinlerinin bir gereği olarak bir yandan üreticiler arasındaki haksız rekabeti ve tekeli eğilimleri önlemeye çalışırken, diğer yandan da tüketici haklarının korunmasına yönelik düzenlemeler yapmışlardır. Bu amaçla esnafın ihtiyaç duyacağı hammadde-lerin temininde, tahsis siyaseti benimsenmiştir. Bu yolla hem esnaf hammadde sıkıntısı çekmemiş hem de tekellilik ve ihtikar (spekülasyon) büyük ölçüde önlenmiştir (Erdem, 2009: 86-87).

Kurallara Dayalı Bir Mülkiyet Hakkının Varlığı

İslam'da Allah'ın malın gerçek sahibi olduğu inancı (En'am: 12; Araf: 128), bireye özel mülkiyet hakkı tanınmadığı anlamına gelmez. Zira Cenabı Hak bazı şeyleri kullarına temlik etmiştir. Nitekim İslam hukukunda *hukuk-u ibâd* olarak bilinen insanların menfaatleri ile ilgili haklardan kişinin kendi tasarruf yetkisine ait özel hakların mülkiyeti temelde ve asaleten kişiye aittir (Demir, 1986: 86, 142-144). Özel mülkiyetin kabul edilmesi, aslında insanın irade, hürriyet ve şahsiyetine verilen değer ifadesidir. Şayet insanlarda mal kazanma ve mülkiyet edinme duygusu olmasaydı, çalışma, araştırma-geliştirme, teşebbüste bulunma, büyüme, istihdam ve yatırım kaygıları ortadan kalkar ve istenen refah artışı sağlanamazdı. O sebeple, İslâm geleneğinde şahısların mülkiyet hakkı kutsal kabul edilmiş, ama onu belli kurallarla sınırlandırmıştır. Bu ilke ve kurallar kısaca şöyle sıralanabilir (Çayıroğlu, 2014): i) Haram olan nesnelere (domuz eti ve alkollü içecekler gibi) alınıp satılmaması; ii) Riba, karaborsacılık, rüşvet ve kumar gibi meşru olmayan *bey-i gaib* türü yolların kazanç yolu olarak görülmemesi; iii) Mülkiyet üzerine zekât, sadaka ve infak gibi mükellefiyetler konularak malik olunan varlıkların sosyal bir görev aracı haline getirilmesi; iv) Sahip olunan malın başkasına zarar verecek ve toplumsal çıkarlarla çatışacak şekilde kullanılmaması; v) Kamu yararı olduğunda kamulaştırmanın mümkün olabilmesi ("*zarar-ı âmmi def için zarar-ı hâssin ihtiyar olunması*"); ve vi) Fiyat artışlarının halkın menfaatini zedeler noktaya gelmesi halinde (arızî durumlarda) narha başvurulmasıdır.

Birinci ilke, haram olan nesnelere (domuz eti ve alkollü içecekler gibi) alınıp satılmamasıdır. Bu konuda şu ayetlere (Bakara: 172-173, 219; Maide: 3, 90-91; En'am: 145; Nahl: 67, 115) ve hadislerle (Müslim, Musakat: 67-68; Nesei, Büyü: 90; Tirmizi, Büyü: 58; Ebu Davud, Eşribe: 3) bakılabilir.

İkinci ilke, riba (Erdem, 2017), karaborsacılık (Uyanık, 2010), rüşvet (Kılıç 2018: 173) ve kumar gibi meşru olmayan *bey-i gaib* türü yolların (Demir, 1986: 223-238) kazanç yolu olarak görülmemesidir. Bu konuda şu ayetlere (Bakara: 188, 219, 275-281; Ali İmran: 130; Nisa: 29, 161; Maide: 91; Rum: 39) ve hadislere (Buhari, Ahkam: 24; Müslim, İmare: 26, Müsakat: 129; İbni Mace, Ticarat: 6, 12; Ebu Davud, Büyu: 40; Tirmizi, Büyu: 1267; Nesei: 4544) bakılabilir.

Üçüncü ilke, mülkiyet üzerine zekât, sadaka ve infak gibi mükellefiyetler konularak malik olunan varlıkların sosyal bir görev aracı haline getirilmesidir. Hanefi müçtehitlerine göre bunlar, aynı zamanda *hukukullah* (Allah'a ait haklar) arasında sayılmıştır (Demir, 1986: 83).

Dördüncü ilke, sahip olunan malın başkasına zarar verecek ve toplumsal çıkarlarla çatışacak şekilde kullanılmamasıdır (Esen, 2007: 141-142). İslam'ın bu konudaki genel ilkesi, Arapça orijinali ile "*lâ darara velâ dirâr*" olarak bilinen "*İslam'da zarar vermek de zarara zararlar karşılık vermek de yoktur*" (İbn Mâce, Ahkâm: 17) hadisi ile özetlenir. Tarla komşuları arasında tırman atma, ev komşuları arasında duvar yükseltme, yol vermeme, yüksek ağaç dikme, mahremiyeti ihlal edici pencere açma, tuvalet yapma ve hayvanların başkasının ekili alanlarına girmesine ve yayılmasına mâni olmama gibi sorunlar, İslam dininde asla kabul edilmeyecek davranışlardır. Nitekim Hz. Peygamber; "*Kim bir mü'mine zarar verir veya ona bir tuzak hazırlarsa lânetlenmiştir*" (Tirmizî, Birr: 27) diye buyurmuştur.

Beşinci ilke, kamu yararı olduğunda kamulaştırmanın mümkün olabilmesidir ('*zarar-ı âmmî def için zarar-ı hâssın ihtiyar olunması*'). Devlet, ancak sahibi ve varisi olmayan mallara ve arazilere el koyabilir ve bunları müstahak olanlara verebilir; müstahak olmayanlara veya devleti yönetenlerin şahsi menfaatleri için tahsiste bulunamaz. Nitekim Hz. Ömer, Kisra ve yakınlarına ait arazileri, harpte öldürülen veya kaçanların arazilerini ve su çıkan yerlerin kenarında bulunan arazileri, koruluk vesaireyi dilediği kimselere çiftlik olarak tahsis etmiştir. Bize göre burada esas amaç, verimli arazilerin âtıl kalmasına mâni olmak ve buraları adil hükümdarın (halifenin) müstahak bulunduğu kimselere dağıtmasıdır. Nitekim Peygamber şöyle buyurmuştur: «*Kim sahipsiz işlenmeyen ölü bir araziye ekip dikerek o toprağı canlandırırsa o toprak onundur...*» (Tirmizi, Ahkam: 38).

Altıncı ilke ise, fiyat artışlarının halkın menfaatini zedeler noktaya gelmesi halinde (arızî durumlarda) narha başvurulmasıdır. Bu hususta bir önceki başlıkta gerekli açıklamalar yapıldığı için burada ayrıca değinmeye gerek duymuyoruz.

Fütüvvetnamelerde bu hususlara dair bazen doğrudan bazen de dolaylı bilgiler yer almaktadır. Nitekim, İslam'ın açıktan haram kıldığı her şey fütüvvetnamelerde de yasaklanmıştır. Dolayısıyla ahinin domuz eti ve alkollü içecek gibi haram olan nesnelere tüketmesi menedildiği gibi meşru olmayan kazanç ve tüketim yolları ve sahip olunan malın başkasına zarar verip toplumsal çıkarlarla çatışacak şekilde kullanılması da yasaklanmıştır. Zaten ahiye şed bağlanırken gönlünün hırs ve emelden bağlandığı söylenir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 32; Şeker, 2011: 19, 29). Burgazi Fütüvvetnamesinde aynen şöyle denir: “*Kafire, münafığa, müneccime, içki içene, delâle, tellâle, vaadinde durmayana, çulhaya, kasaba, cerrağa, kötü türe uyana, avcıya, muhtekire fütüvvet verilmez... vaadinde durmayan, yalan söyleyen, ... halka kötü gözle bakan, ... haram yiyen, ... fütüvvetten düşer... Ahinin cömert olması, ... kendi emeğiyle geçinmesi, ... haya ehli olması, helal yemesi, helalinden geçinmesi, helalinden kazanması, bir sanat, bir işi olması gerektir*” (Gölpınarlı, 1953: 86).

Bu itibarla, ilk dört ilke bir Müslümanın bireysel olarak yerine getirmesi icap eden hususlar olduğu için aşağı yukarı aynı doğrultuda fütüvvetnamelerde de yer almıştır. Buna göre, fütüvvet ehlinin ve veya ahinin Allah'ın haram kıldığı şeyleri bırakıp helal kıldığı şeyleri yemesi ve içmesi, üretmesi ve ticaretini yapması, kazancında ihtiyaç sahiplerinin hakkı olduğuna inanarak onlarla paylaşması ve insanlara yararlı faaliyetlerle uğraşması tavsiye edilmiştir. Son iki ilke ise, daha ziyade kamu otoritesinin kararını gerektirdiği için bu belgelerin kapsamında yer almasını beklemek doğru değildir. Fütüvvetnamelerde yer alan ilkeleri her zaman İslam iktisadına kaynak olarak görmek ya da onunla aynı paralelde değerlendirmek de doğru değildir. Bu ilkelerin geçtiği bağlamın da dikkate alınmasında fayda vardır.

Bireyin Tercihlerinde Serbestliği ve Rekabetçi Bir Piyasa Mekanizmasının İşlerliği

İslami gelenekte serbest piyasa sürecine ve mübadeleye, Hz. Peygamber döneminden itibaren büyük önem verilmiştir. Zaten Peygamber'in kendisi o dönemde ticaretin önemli merkezlerinden biri sayılan Mekke'de doğmuş, büyümüş ve çocukluğundan itibaren de bu faaliyetlerin içinde bizzat yer almıştır. Amcası Ebu Talib'in uzun mesafe ticari seyahatlerine katılmış, ilk eşi Hz. Âmine'nin ticari faaliyetlerini yürütmüş; bu alanda elde ettiği birikimden ötürü önemli bir itibar sahibi olmuş ve güvenilir kimse anlamına gelen “emin” sıfatı ile anılır olmuştur. Medine'ye hicret etmesine vesile olan kişilere de yine şehirlerarası ticari panayırarda ulaşmış ve tüccarlar vasıtasıyla tebliğ vazifesini ifa etmiştir. Zaten heterojen demografik yapısıyla önemli bir ticaret merkezi olan Medine, hicretten sonra da Müslümanlardan, Müşrik Araplardan, Yahudi topluluklarından mürekkep bir şehir olarak önemini koru-

muştur (Hamidullah, 2001: 24, 103-115; Hamidullah, 2003: 957-58). Öyle ki, bir yandan Müslümanlar Mescid-i Nebevi etrafında manevi bir merkez oluştururken, Medine pazarında şehrin diğer unsurlarıyla iktisadi (ve sosyal) bir merkez daha oluşturulmuştur. Bu gelenek daha sonraki İslam toplumlarının tamamında devam ettirilmiştir.

Esasında, Kur'an'a ve Hadislere ilave olarak fıkıh kaynakları da piyasa kültürüne ve ticari mübadeleye dair esaslarla ve tartışmalarla doludur. Fakat, İslam toplumlarında piyasa başıboş davranışlara terkedilmez; dinin temel emir ve nehiyeleri çerçevesinde ahlaki normlarla düzenlenir ve denetlenir. Bu normlarda aslanan maslahattır; yani, toplumun menfaatidir. Dolayısıyla bireyin tercihlerinde serbest oluşu, toplumun menfaatini zedelediği ölçüde geçerlidir; aksi durumda kamu otoritesinin müdahalesi kaçınılmazdır. O nedenle İslami kuralların geçerli olduğu toplumlarda piyasanın ve mübadelenin olmazsa olmaz şartları vardır (Esen, 2007: 187-190). Bu şartlar yerine gelmeden mübadele gerçekleşmiş sayılmaz. Dolayısıyla pazar yerleri sıkı düzenleme ve denetleme mekanizmalarına tabidir. Nitekim Hisbe teşkilatı, ihtisap kanunnameleri ile fütüvvet ve ahilik teşkilatlanmaları, geçmişteki kurumsal uygulamaların bilinen örneklerindedir.

Hız. Peygamber'in bizzat kendisi, serbest mübadele sürecinin ve fiyat mekanizmasının etkin çalışmasını sağlamak amacıyla, köylülerin ürünlerini pazara getirirken satıcı daha pazar yerine ulaşmadan bazı fırsatçı şehirli tüccarlar tarafından yolda satın alınmasını kesin bir dille yasaklamıştır. Zira, farklı rivayetlerle aktarılan hadis-i şeriflerde *"celep malı karşılamayın"* (Müslim, Büyü: 5) buyurulmuştur. Burada amaç hem üreticilerin hem de geniş tüketicilerin hakkını korumak ve çok sayıda alıcı ile çok sayıda satıcıdan oluşan rekabetçi bir piyasa yapısı oluşturmak suretiyle, daha az emekle spekülasyon kar elde eden teknelci araçları ortadan kaldırmaktır.

Buradan hareketle İslam'ın rekabetçi piyasa koşullarında daha çok mübadeleden ve bu yolla halkın refah seviyesinin artmasından yana olduğu, serbest rekabet şartları altında belirlenen piyasa fiyatının âdil fiyat olarak kabul edilebileceği (Kallek, 1997: 163) rahatlıkla söylenebilir. Bu itibarla, devletin fiyatları tayin ve tahdit etmesi anlamına gelen tes'ir ve narh konusu fıkıhçılar arasında tartışma konusudur (Ülgener, 1984b; Kallek, 2006; Sünen-i İbni Mace, İslam-tr). İslam'ın ilk dönemlerinde mümkün olduğunca müdahaleden kaçınma yönünde bir politika söz konusuysen sonraki asırlarda ve İslam tarihinin büyük bir kısmında müdahaleci politikalar hâkim olmuştur. Nitekim fiyatların yükselmesi üzerine, müdahale etmesi istenen Hız. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Şüphesiz ucuzlatıp pahalandıran, daraltan, genişleten ve rızık veren Allah'tır. Şüphesiz ne bir kan ne de bir mal ile ilgili herhangi bir*

hakkı benden isteyecek bir kimse bulunmadığı halde Rabbime kavuşmamı umarım” (İbni Mace, Ticârât: 27; Ebu Davud, Büyü: 49; Tirmizî, Büyü: 73).

Ayrıca, İslam’da *mülânese* (alıcı ve satıcı tarafların mala dokunmasıyla mübadelelerin gerçekleşmesi), *münâbeze* (iki tarafın malı birbirine atmasıyla mübadelelerin gerçekleşmesi) ve taş atımı gibi müşteriyi aldatmaya dayalı satış yöntemleri de yasaklanmıştır (Davudoğlu, 1980: C7/588, 592-601; Hammad, 1996: 249-52). Bu tür satış yöntemlerinin meşru görülmemesinin sebebi, satışlarda iki tarafın rızasının oluşmaması, mal hakkında yeterince bilgi sahibi olunmasının, icap ve kabulün hakkıyla yerine gelmesinin söz konusu olmamasıdır. Modern iktisat deyimiyle rekabetçi piyasalarda geçerli olan simetrik bilgi, bu tür piyasalarda yerini asimetrik bilgiye bırakmıştır. Böylece alıcı ve satıcı taraflar, mübadeleye konu olan mal ya da hizmet hakkında eşit düzeyde bilgiye sahip olmadıkları için taraflardan biri, diğeri aleyhine haksız bir kazanç elde etmiş olmaktadır (*garar*). Bunlardan başka; fiyat kızıştırma, yalan beyan ve yanıltıcı reklam ve tutundurma faaliyetleri gibi haksız rekabete ve piyasa gücünün oluşumuna yol açma potansiyeli olan gayri ahlaki durumlar da meşru görülmemiştir.

Fütüvvetnamelerde bu hususlara dair doğrudan bilgiler yer almamaktadır. Ancak, metinlerin içeriğinden edinilen genel bilgiler ve ahi teşkilatlarının uygulamalarından anlaşıldığı kadarıyla serbest piyasanın işleyişi konusunda daha ziyade müdahaleci bir anlayışın hâkim olduğu söylenebilir. Yalnız bireyin ekonomik tercihlerinde esas olarak özgür olduğu net olarak ifade edilmese de kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ahilik sisteminde aynı meslek erbabı aynı çarşıda yan yana faaliyet gösterdiği için, ürünlerin kalite ve fiyatları bakımından tam bir rekabet söz konusudur. Hatta piyasa kendi kendini kontrol mekanizmasına sahiptir. Öyle ki, kaliteli mal üretme ve satma konusunda hileli iş yapan esnaf piyasada düzenli kontroller esnasında kolaylıkla fark edilebilmekte ve teşhir yoluna gidilmektedir (*şabucun dama atılması*). Dolayısıyla, rekabetçi piyasalarda aranan standart mal ve simetrik bilgi özellikleri bu tür çarşılarda büyük ölçüde sağlanmış olmaktadır (Erdem, 2009: 86-87).

Devletin Ekonomiye Müdahale Gereği: Adalet, Güvenlik, Altyapı ve Kamu Hizmetleri

Bir önceki başlıkla açıklandığı gibi, İslam geleneğinde asıl olan serbest piyasa mekanizmasının İslami hukuk ve ahlak ölçüleri çerçevesinde çalışması, fertlerin ve firmaların rekabetçi bir ortamda serbestçe alım satıma dair teşebbüslerini gerçekleştirmeleridir. İslami iktisat üzerine çalışan iktisatçılar devletin rolü ve temel vazifeleri konusunda şu hususları öne çıkarmaktadırlar (Erdem, 2010; Çapra, 1977:

96-116; El-Mübarek, 1978: 144-171; Khan ve Mirakhor, 1992: 11): Adaletin sağlanması ve haksızlığa mâni olunması, kanun ve nizamın korunması, fertlerin can ve mal emniyetinin korunması, piyasa mekanizmasının herkesin menfaatine yönelik çalıştırılması, iş ahlakının hayata geçirilmesi için piyasaların düzenlenmesi ve denetlenmesi, kamu mallarının sevk ve idaresinin yapılması, kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve sosyal güvenliğin sağlanmasıdır.

Adalet, bir devleti ayakta tutan ana unsurdur, İslamiyetin adeta temel direğidir ve varoluş gayesidir. Kur'an-ı Kerim'de "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..." (Nisa: 58) denilerek; Müslümanlara liyakate ve adalete riayet etmeleri emredilmiştir. Hz. Peygamber de ahirette en avantajlı konumda olacak insanların başında "adaletli devlet reisi"ni (Buhari, Zekât: 16; Müslim, Zekât: 91) saymış, yine "Cennet ehli üç sınıftır" demiş ve ilk sırada "adaleti gözeten başarılı yöneticiler" (Müslim, Cennet: 63) diyerek konunun önemini en üst düzeyden ilan etmiştir. Ünlü İslam düşünürleri de adalet konusunda çok hassas davranmışlardır. Mesela, Suhreverdî'nin "saltanat küfürle yok olmaz, zulümle yok olur" sözü ile İbn Teymiyye'ye atfedilen "Allah, gayri Müslimlerden mürekkep dahi olsa, adil bir devlete yardım eder; halbuki o devlet yalnız Müslümanlardan mürekkep olmuş dahi olsa, zalim bir devlet ise, Allah ona yardım etmez..." sözleri, buna verilebilecek en çarpıcı örneklerdendir (Kozak, 1999: 254).

İslam tarihinde Hisbe yapılanması ve narh gibi uygulamaları da devletin adalet duygusunun bir sonucu olarak görmek mümkündür. Bu aslında Hint, İran ve Türk toplumlarının da tabii olduğu devlet ve yönetim anlayışlarının bir gereğidir. Dolayısıyla belki de tüm bu anlayışları, yani Doğu ve İslam ortak aklının bir muhasalası olarak düşünebileceğimiz *adalet dairesi* anlayışını, Yusuf Has Hacib; "Beylik iyidir ama daha iyisi / Yasadır, onu doğru uygulamalı" beyti ile açıklar. Onun içindir ki, Osmanlı döneminin Osman Gazi, Fatih, II. Beyazıt ve Kanuni gibi büyük Türk hakanları, devletin başına geçtiklerinde kapsamlı hukuki düzenlemeler yapmışlar ve kanunnameler çıkarmışlardır (İnalcık, 2019: 27). Kutadgu Bilig'de yer alan *adalet dairesi*'nde memleketi ve beyliği (devleti) ayakta tutan dört temel unsur olarak sayılan asker ve ordu, mal ve servet, halkın zengin olması ile doğru kanunlardan (yani adaletten) en kritik olanın ve hepsini ayakta tutan şeyin adalet duygusu olduğu belirtilmiştir (İnalcık, 2019: 19).

Esasında, İslami gelenekte devletin diğer işlevleri adalet ilkesinin sonuçları olarak da değerlendirilebilir. Zira adil bir devlet, vatandaşının can ve mal emniyetini sağlamalı, kanun ve nizamı herkese eşit şekilde uygulamalı, piyasa kültürünü ve rekabeti hayırda yarışan fertlerin birbiri üzerinden rızıklanmasına katkı sağlayacak ahl-

ki normlar çerçevesinde oluşturmalı, piyasaların düzenlenmesini ve denetlenmesini halkın refahını artırmak için yapmalı, altyapıyı, kamu hizmetlerini ve sosyal güvenliği toplumun huzuru, istikrarı ve neslin devamı için tesis etmeli ve yürütmelidir.

Genel olarak, fütüvvetnamelerdeki bilgilerden devlet merkezli bir ekonomik model mi yoksa serbest piyasa merkezli bir ekonomik model mi önerildiğine dair kesin bir kanaate ulaşmak kolay değildir. Buna rağmen, belgelerin ruhundan özel mülkiyetin ve teşebbüsün geçerli olduğu, ancak belli ahlaki kaideler çerçevesinde kamu otoritesinin denetimine tabi olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası, tam olarak serbest piyasanın işleyişine yönelik bir anlayıştan ziyade, belli ahlaki normlar çerçevesinde hareket eden ve kontrollü-müdahaleci bir iktisadi anlayışın hâkim olduğu söylenebilir. Esasında fütüvvetnamelerin amacı da buna pek uygun değildir. Zira bu belgelerin hedef kitlesi ağırlıklı olarak esnaf kesimi olarak bilirse de toplumun tamamıdır; bu itibarla, esas amaç belgelerde ortaya konulan ahlaki normlar çerçevesinde daha erdemli bir toplum inşa etmektir (Erdem, 2020: 198).

El Emeği, Helalinden Kazanmak ve Harcamak

Allah ve onun Peygamberi, müminlere, iktisadi hayatta helal ve haram sınırları içerisinde kazanmayı ve harcamayı tavsiye etmiştir. Bu manada İslam, faizden mutlak surette kaçınmayı; bunun yerine ticarete yönelmeyi, kazandığı ile cari tüketim harcamalarını karşılamayı, kalan tasarrufunu da ya bizzat kendisinin yatırıma dönüştürmesi gerektiğini ya da bunu yapamıyorsa, yapabilecek olanlara borç vermesini vaaz eder. Malın gerçek sahibi Allah olduğu için insan kendisine emanet edilen malı cimrilik yapıp insanların istifadesinden (üretimden ve piyasadan) alıkoymamalıdır. O nedenle, kaynakların iddihar gibi âtil tutulması durumlarında zekât müessesesi caydırıcı bir faktör olarak devreye girer ve kaynakların yeniden üretim ve piyasa sürecine katılmasını ve mübadeleye konu olmasını sağlar.

Allah, Kur'an'da şöyle buyurur: *“Ey insanlar! Yeryüzünde meşru ve iyi ne varsa ondan nasibinizi alın...”* (Bakara: 168). Yine bir başka ayette; *“Ve namaz bittiğinde yeryüzüne serbestçe dağılın ve Allah'ın lütfundan [rızkınızı] aramaya devam edin; mutluluğa ulaşabilmek için de Allah'ı sıkça anın!”* (Cuma: 10) denir. Bir başka ayette ise el emeğinin ve alın terinin kutsallığı şöyle ifade edilir: *“Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir”* (Necm: 39-41). Hz. Peygamber'in şu hadisi şerifleri de yukarıdaki ayetleri açıklar niteliktedir: *“Kişinin yediğinin en helali kendi kazandığından yediğidir...”* (Nesei: 4427). *“Hiçbir kimse kendi el emeğini yemekten hayırlı asla bir lokma yememiştir. Allah'ın Peygamberi olan Davud (as) da kendi elinin emeğini yerdi”* (Buhari, Büyü: 967).

Hemen tüm fütüvvetnamelerde yer alan temel ilkelerden biri helal kazanca riayet etmektir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 32; Şeker, 2011: 19). Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre, fütüvvetin tarikat ile ortak noktası, her ikisinin de mistik oluşudur. Ancak aralarındaki en önemli fark tarikat, çoğu müntesiplerini dünyadan çekerken fütüvvet, mensuplarını dünyaya ve kazanmaya sevk eder. Bunu yaparken de fütüvvet ehlinin helal yoldan kazanması, bir sanat ehli olması, diğerkâm olması ve yardımlaşmaya riayet etmesi şarttır. Burada amaç, kişinin kendi bireysel çıkarını gözetmesi değil, halka ve Müslüman kardeşlerine yardımcı olmasıdır (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 75). Örneğin, Burgazi Fütüvvetnamesinde ahiliğin şartları sıralanırken beşinci şart olarak şöyle denir: “*Ahi helal kesb kılsa gerek. Allah Teala Kelamı Kadiminde buyurur: ‘Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiye’*” (Bakara: 57, 172; Araf: 160). *İbn Abbas radiyehullah: Allah Teala ‘rızıkların temizlerinden yiye’ didüğü, yani arı pak didüğü oldur, asl-ı helaldür. Nitekim Resulullah buyurur ki: ‘Her gece yatduğu vakt niyyet eylese helal kesb kazanam diyü, irteye yargılanmış çıkar. Ahi helal kesb kazanmak gerekdür, belkim farzdur ve hem sünnetdür’*” (Gölpınarlı, 1953: 125). “... *ha-i hakikatdan murad, helal yemekdür*” (Şeker, 2011: 100)⁴.

Ayrıca, fütüvvet ehlinin beklenen dünyayı adeta ahiretin tarlası olarak görmek; böylece Allah'ın rızasına muvafık olmak ve ahirette kurtuluşa ermek için bu dünyada insanların refahı ve mutluluğu için alın teri ve el emeği ile çalışıp helal kazanç elde etmektir. Burada vurgulanan önemli bir husus da kapitalist anlayışın aksine, fütüvvet ehlinin (ahinin) mutlaka bir meslek sahibi olması ve buna uygun bir vasıf birikimi elde etmesi istenmiştir. Nitekim yine Burgazi Fütüvvetnamesinde şöyle denir: “... *ve dahi ahiye bir pişe ve san'at gerekdir, ana meşgul ola. Eğer pişesi yoğsa ana fütüvvet (değmez. Fütüvvet) ana halaldur kim kesb kazana halalden ve dahi o kesbi terk kıla, yidüre. Anun kesbi olmayıcak yidürmesi dahi olmaz. Pes bi kâr kişi bi hasıl olur... Emir-al-mü'minin Ebu-Bekr-i Sıddıyk radiyallahu anh gaziyidi, gazadan fariğ olacak belile ağaç diblerin düzerdi, ya'ni bağçıvanlık kılurdi...*” (Gölpınarlı, 1953: 125-26). Dolayısıyla verimli bir işgücü arzı ile İslam'ın önemle üzerinde durduğu kardeşlik ve dayanışma ruhuna katkı sağlaması tavsiye edilmiştir.

Meslekler konusunda önemli bir hususa işaret etmekte yarar var. Fütüvvetnameler esas olarak fütüvvet geleneklerine ve erkanına vurguda bulunur; esnafılık, sanat, ustalık, usta-çırak ilişkileri gibi konular ikinci planda kalır ya da üzerinde

4 Eserde bu hadisin kaynağı verilmemiş, ama Buhari'nin Muhtasar'ında İbn-i Cevzi'nin Kitabü't-Terğib ve't-Terhib'inden İbn-i Abbas'ın rivayetiyle nakledilen oldukça benzer bir hadis yer almaktadır: “Kim ki el emeği, alın teriyle kazandığı helal malını yiyerek aile yuvasında gecelerse, Allah kendisinden razı olarak gecelemiştir, mağfur olarak sabahlar” (Zebidi, 1980: C6/357).

hiç durulmaz. Ancak meslek-bazlı fütüvvetnameler de vardır ki bunlar (örneğin, sakalar, aşçılar, tüfekçiler, kasaplar üzerine), tamamıyla o meslek erbabının uyması gereken kuralları ve adabı içerir. Ama şu bir gerçektir ki, meslekler konusu fütüvvetnamelerde o konunun gelenekleri çerçevesinde ağırlıklı olarak ritüeller üzerinden ele alınır (Gölpınarlı, 1955-1956c: 147, 150; Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 31).

Helal kazanç konusu, Harputlu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed'in Arapça fütüvvetnamesi olan *Tuhfat-al-Vasâyâ*'da da fütüvvetin şartları arasında sayılır. Yazar önce "Ey iman edenler! Temiz şeylerden yiyin iyi amelde bulunun..." (Mü'minun: 51) ayetini yazar, ardından da Hz. Abbas'ın ayette belirtilen temiz şeylerden maksadın 'helal' olduğu yönündeki tefsirini ve yukarıda verilen (Nesei: 4427)⁵ hadisini aktarır. Devamında ise, kaynağı belirtilmeyen Hz. Lokman'ın bu hususta oğluna yaptığı söylenen tavsiye yer alır⁶: "Oğulcağızım, helal kazançla yoksulluktan kurtulmaya çalış. Çünkü, yoksul olana mutlaka üç sıfat arız olur: Dininde [zayıflık⁷], aklında şaşkınlık hasıl olur, bir de mürüvveti gider. Halkın onu aşağılaması ise, bu üçünden de daha büyük bir gaflettir" (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 196).

Helal kazanç konusu fütüvvetnamelerin çoğunda fütüvvetin asli bir unsuru olarak ele alınsa da bazı fütüvvetnamelerde (kanaatimizce biraz da çelişkili olarak) ahinin dünyayı terk etmesi gerektiği yönünde ifade edilmiştir⁸. Bu itibarla, Gölpınarlı'nın tarikatların çoğunda olduğu gibi fütüvvetin salıklarına dünyadan el etek çekmelerini değil çalışmayı (üretmeyi, ticaret yapmayı) tavsiye ettiği yönündeki görüşleri en azından fütüvvetnamelerin bir kısmı için doğru gözükmemektedir. Mesela, Burgazi Fütüvvetnamesinde ahiliğin şartları sıralanırken dördüncü şart olarak şöyle denir: "... ahi gerek kim terk-i dünya ola ve arzuların terkide ve evlenmeye veya ulu yirin gozetmeye ve dünyayı terk kıla, nitekim Rasul a.m buyurur: (Arapça metin: 'Ed-dünya sicnü'l-mü'min ve cennetü'l-kafir'); Yani, 'dünya mü'minlerin zindanıdır ve kafirlerin uçmağıdur⁹ ve dahi ben zaif bu yirde şöyle gördüm, ahinin dünyalığı çok olicak fütüvvet yolından çıkar. Pes ahi dünyayı terk kısa gerek" (Gölpınarlı, 1953: 125).

5 Metinde hadis kaynağı yoktur; biz veriyoruz.

6 Bu tavsiyenin kaynağı verilmemiştir. Fakat, bu bilgiler ve daha fazlası için şu kaynağa bakılabilir: Gül, 1985: 399.

7 Burada bir kelime atlanmış gözüküyor; 'zayıflık' kelimesini biz ekledik (Gül, 1985: 399).

8 Bazı fütüvvetnamelerde fütüvvet ehlinin mutlaka bir sanat sahibi olması, hırfet sahibi olması, el emeğiyle geçinmesi gibi hususların ilk bakışta yer almadığı görülmektedir. Bunun yerine, kardeşlik, birlik, birlikte hareket etmek, dayanışma halinde hareket etmek, birbirini sevmek, sokakların çöplerini toplamak ve karları kürelemek gibi sosyal sorumluluklara dair hususlar fütüvvet adabının esasları arasında telakki edilmiş ve büyük yer verilmiştir (Gölpınarlı, 1955-1956c: 153-54).

9 Yani, 'cennetidir'. Hadisin kaynağı metinde verilmemiş, ama şu kaynaklarda yer almaktadır: Müslim, Zühd: 1; Tirmizî, Zühd: 16; İbni Mâce, Zühd: 3.

Benzer ifadeler Harputlu'nun *Tuhfat-al-Vasaya*'sında da yer almaktadır. Fütüvetin şartları anlatılırken; *"Dünyayı, insanı alan ve ilgilendiren, bağlıyan şeyleriyle birlikte terk etmek de fütüvvet şartlarından"* denildikten sonra, Nisa Suresinin 77. ayeti (*"... Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhîret daha hayırlıdır..."*) ile yukarıda zikredilen *'dünyanın inananlar için bir zindan'* olduğuna dair hadise yer verilir. Hemen ardından da tasavvuf çevrelerince yakından tanınan Rey ve Nişâbur civarında yaşamış olan Yahya bin Muaz'a (ö. 258/872) ait olduğu söylenen, bize göre oldukça sıkıntılı bir söz aktarılır: *"Dünya şeytanın şarabıdır. Onu içen sarhoş olur, bir daha ayılmaz. Ancak ölüm zamanında nadim ve mahrum bir halde kendisine gelir"* (Gölpmarlı, 1949-1950/2011: 195).

Bu ifadeler, daha önce tartıştığımız veçhile bize göre, İslam'ın dünyaya ve insanlığa dair zaman ve mekân ötesi evrensel mesajını gölgeleyici; Müslümanların zenginleşme, refah düzeylerini yükseltme, rekabetçi bir toplum ve medeniyet inşa etme hedeflerini zaafa uğraticıdır bunun yerine; asırlardan beri yaşanan yoksulluğu, esareti, acizliği ve geri kalmışlığı neredeyse kutsayan bir yaşam biçimi olarak vazetmektedir. Daha önemlisi bu düşünce, Müslümanların onurunu zedeleyici bir hayata sürüklemektedir. Oysa, İslam'ın alın terine dayalı meşru bir kazanç sahibi olmaya dönük tavsiyelerinin özünde, kişilerin ve toplumların başkasına muhtaç hale gelmeden özgürlüklerini ve onurlarını korumaları vardır.

İtidalli Davranmak: Cimrilikten ve İsraftan kaçınmak

İslam, hayatın her alanında ifrattan ve tefritten kaçınmayı; bunun yerine, işlerin hayırlısının orta yol olduğunu tavsiye eder. Kur'an-ı Kerim'de *"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmamız, Rasûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kaldık..."* (Bakara: 143) buyurulmuştur. Bireysel anlamda *mutedil* olmak ya da *orta yolda* yürümek, dünyadan tamamen el etek çekerek inzivaya çekilmeyi değil, adeta yeryüzünde ahireti yaşamayı ifade eder. İnsanı *kâmil* kılan da gerçekte bu vasfıdır. Bazı hukemâ, *"faziletler iki noksan hal olan ifratla tefrit arasındadır. İşlerin hayırlısı, iki rezil halin ortasındadır"* (Maverdi, 1978: 181) demiştir. Dolayısıyla, İslam düşüncesinde orta yol *"dünyanın peşinde değil, içinde olmak"* (Kallek, 1997: 24-25) anlamına gelir.

Kur'an, mutedil bir iktisadi hayat için cimrilikle savurganlık arasında orta yollu bir ilke ortaya koyar: *"Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın"* (İsra: 29). Yine bir başka ayette şöyle denir: *"Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Bununla beraber malını saçıp savurma. Çünkü (malını) saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridir..."* (İsra: 26-27). Takip eden iki ayette ise, emir kipinde bu tarz fiillerin

yapılmaması gerektiği, yani haram olduğu gayet açık bir dille ifade edildikten sonra, aksi davranışta bulunanları da Allah'ın sevmediği söylenmektedir: “*Ey Ademoğulları! Yiyin için, fakat saçıp savurmayın. Çünkü, kuşku yok ki O savurganları sevmez. De ki: Allah'ın kulları için yarattığı güzelliği, rızkın iyisini, temizini yasaklayan kim? De ki: Bunlar dünya hayatında imana erenler için [meşru]durlar*” (Araf: 31-32). “... ve [Allah'ın nimetlerini] israf etmeyin. Kuşkusuz O müsrifleri sevmez!” (En'am: 141).

Nitekim Hz. Peygamber de muhtelif hadislerde ‘*lüzumsuz yere mal harcamayı Allah'ın hoşlanmadığı fiiller arasında*’ saymıştır (Müslim, Akdiye: 10; Buhari, Rikak: 22, İtisam: 3). Çünkü israf, yaradılışın ana unsuru olan tabiattaki denge mekanizmalarını bozmaya dönük bir eylemdir. İsrاف, başka bir ifade ile Allah'ın kaynaklarla ihtiyaçlar arasında kurduğu, buna istinaden de kendisini ‘alemlerin rızkını temin edici’ (*Rezzak*) olarak tanımladığı, ilahi-tabii düzeni talep ve harcama lehine, ama arz ve üretim aleyhine bozucu bir tür sabotaj eylemidir. İsrafa dayalı bencil, tatminsiz, doyumsuz ve görgüsüz bir harcama tarzından sonra kaynakların kıtlığı üzerine teori ve politika inşa etmek, ilahi ve tabii düzenin varlığına hem bir bühtandır hem de bir saldırıdır. Allah'ın kaynakları amacı dışında gereksiz yere çarçur eden müsrifleri sevmemesi, denge esasına dayalı bu ilahi ve tabii düzeni değiştirmeye yönelik bilinçli meydan okuma tavırlarından ötürüdür.

Oysa Cenab-ı Hakkın istediği, insanların kendilerine bahşedilen emekleri karşılığında elde ettikleri gelirleri ve serveti ihtiyaçları nispetinde sosyal dengeleri dikkate alarak harcamalarıdır. Bunun aksi bir tutum israf kadar tehlikeli olan *cimrilik (buhl)* olur ki, Kur'an'da aynı şekilde yerilmiştir: “... *kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse, güzel karşılığı da yalan sayarsa, Biz onu zora sokarız. Kabir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez*” (Leyl: 8-11). Hadisi şerifte de aynı manaya gelecek şekilde şöyle denmiştir: “*Kesenin ağzını bağlama, senin rızkın da bağlanır*” Ya da bir başka rivayette; “*Malını infak et, sayarak verme; yoksa Allah da sana kıt verir. Malını tutup cimrilik etme; Allah da senin rızkını kapatır*” (Müslim, Zekât: 88; Buhari, Zekât: 21-22). Cimrilik o kadar kötü bir haslet olarak görülmüştür ki, Hz. Peygamber ganimet taksimleri gibi dağıtım kararları verirken, insanların kendisini cimrilikle itham etmemesi için oldukça dikkatli davranmıştır (Müslim, Zekât: 127; Buhari, Cihad: 24).

Buna karşılık, yine Kur'an'da cimriliğe karşı; “... *ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli açık başkaları için harcayanlar; işte ancak bunlar hiç kesintiye uğramayacak bir kazanç umabilirler*” (Fâtır: 29) şeklinde dayanışmayı ve paylaşmayı esas alan bir *infak* sistemi tavsiye edilmiştir. Zira cömertlik (sahavet), “*Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç (isteyene faizsiz ödünç; -karz-ı hasen)) verecek yok mu?*”

Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır..." (Bakara: 245) ayetinde ifadesini bulan kutsal bir muhataplıktır. Bu değerli muhataplık Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste de görülmektedir: "*Resulullah buyurdular ki: "Sahavet sahibi Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri ise, Allahtan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır. Câhil sahavet sahibini Allah cimri ibadet düşkününden daha çok sever"* (Tirmizî, Birr: 40). Onun içindir ki; "... kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir" (Teğabün: 16).

Cömertlik ya da *sahavet* bir iş adamının, bir anlamda terazisinde müşterinin kendisinde hakkının kalmasındansa, kendisinin onların üzerinde hakkının kalmasını yeğlemesidir. Başka bir deyişle, ölçüde ve tartıda özveriyi müşteriden beklemek yerine, kendisinin yapmasıdır. Hatta küçük ikramlarla kalbini kazanmasıdır. Bir defa kandırarak fazla kazanmak yerine, kanaatkâr ve ölçülü davranıp uzun dönemli dost kazanmaktır. Yani, "... veren el alan elden hayırlıdır" (Müslim, Zekât: 97) hadisi mucibince; karşısındakilerden (haksız yere) alarak değil, vererek kazanmanın Nebevi yoludur. Zira cömertlik rızıkın Allah'tan olduğuna tam iman etmektir; kazancında başkalarının hakkı olduğunu anlamak ve paylaşmak (infak) demektir. İş hayatında birbirini kıskanarak ve yok ederek değil, paylaşarak birlikte büyümek, birlikte çoğalmak ve zenginleşmek demektir. Kısacası *sahavet*, küçük hesaplarla *tenezzülkârlık* yaparak güven duygusunu zedelememek ve *kul hakkına tecavüz* etmemektir.

Fütüvvetnamelerin hemen hepsinde cömertlik fütüvvet ehlinin esasları arasında zikredilmektedir. Bu itibarla, cömertlik fütüvvetin ve ahiliğin en önemli, vazgeçilmez özelliklerinden biri olarak kabul edilmiştir (Taeschner, 1972: 219; Peacock, 2019: 122-123, 133-134, 141; Kuşeyri, 2017: 307). Örneğin, Harputlu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed'in *Tuhfat-al-Vasaya* isimli eserinde fütüvvetin şartlarından birinin de "... *ihvandan muhtaç olanlara malını bağışlamak...*" olduğu, "... *Kim nefsinin cimriliğinden (açgözlülüğünden, hırsından) korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir...*" (Haşr: 9; Teğabün: 16) ayeti ile birlikte yazılır. Ardından bazı hakîmlerin ifade ettiği "*cömertlik zahitliğin sonu, zahitlikse cömertliğin önüdür*"¹⁰ ve "*rubûbiyete benzer bir şey olsaydı, cömertlik derdim*" sözlerini paylaşır (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 196-97). Daha sonra ise, "*Dünyada insanların uluları cömertlerdir, ahirette Tanrı'dan sakınanlardır*"¹¹ hadisini zikreder. Kaldı ki, aynı konuyu metnin

10 Müellif bu ifadeyi "cömertlik zahitliğin, zahitlik de cömertliğin sonudur" diye aktarmıştır; ama A. Gölpınarlı aynı sayfada bunun hatalı olduğunu, doğrusunun metinde verdiğimiz gibi olduğunu metnin geçtiği orijinal kaynaktan aktarır.

11 Müellif hadisin kaynağını belirtmiyor; bizim tespitimize göre şöyledir: Beyhaki, 2003: C13/318; akt.: Kıyak, 2017: 2503.

başka bir yerinde Ali İmran Suresinin 92. ayetini vererek bir kere daha ele alır (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 190).

A. Gölpınarlı'nın neşrettiği *Necm-i Zer-kub Fütüvvetname'sinde* ise, sahaveti belki de en güzel anlatan ifadelerden biri yer alır: “*Fütüvvet sahibi, yarım ekmeği bile olsa ev sahipliği yapan, konukları ağırlayan erdir*”. Yine fütüvvet ehlinin sahip olması gereken kırk kötü sıfattan kırk iyi sığfata dönmesi gerektiğinden bahsederken, o sıfatlardan birinin kerem sahibi olmak, diğferinin ise cömertlik olduğu yazılıdır (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 213, 215). Son olarak, Abd-al-Razzak-Kaşani'nin *Tuhfat-al-İhvan Tercemesi'nde* Hz. Hasan'a atfen fütüvvet, “*kudreti varken affetmek, devleti varken tevazu göstermek, darlık zamanında cömertlik etmek ve minnetsiz ih-sanda bulunmak*” olarak tanımlanır. Bütün bu faziletlerin ise iffet, şecaat, hikmet ve adalete münhasır olduğu; tövbe ve cömertliğin de iffetin alt bileşenleri olduğu söylenir. Müellif daha sonra cömertliğı oldukça veciz bir ifade ile şöyle izah eder: “*Cömertlik, verilmesi gereken şeyi, vermek icabeden kişiye nasıl verilmesi lazımsa öylece onu minnet zahmetine düşürmeden yahut övüşten ibaret bile olsa bu verişee bir karşılık beklemeden ve bir maksat gütmekten vermektir. Cömertlik, iffet derecelerinin en üstünü, mürüvvet mertebelerimin en yücesi, cüvan-mertlerin ... ulaştıkları ... en şerefli duraktır*” (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 233, 234-35).

Burgazi Fütüvvetnamesinde çelişkili gibi gözükfen ‘ahinin 18 dirhem gümüştten fazla dünyalığının (birikmiş parasının) olmaması’ (Gölpınarlı, 1953: 86) şartı, ‘bir lokma bir hırka’ tarzı mistik bir düşünceyi andırfa da ahinin kazanç konusunda kanaatkâr olması, iddihar yapmaması, kazandığından cari ihtiyaç fazlası kısmını başkası ile paylaşması; dolayısıyla, sosyal dayanışmayı dikkate alarak üretim ve tüketim davranışlarında bulunması şeklinde de yorumlanabilir. Zaten Burgazi cümleinin devamında “*bundan fazla nesi varsa yoksullara vermelidir. Her şeyin tuzu vardır; yiğitliğin, ahiliğın tuzu da eklemek kazanmak, yoksulu doyurmaktır*” (Gölpınarlı, 1953: 86) der. İnfak, cömertlik ve kanaat konularında, aynı fütüvvetnamenin başka bir yerinde; “*ahinin sofrası açık ola, her kim içerü girse önüne sofraya aç*”, “*ahinin sofrası ulu ola*”, “*ahi kim, evvela hiç dünyam eksik dimeye*”, “*eli açık gerek*” (Şeker, 2011: 104-105) demektedir.

Bu itibarla, A. Gölpınarlı'nın da bizim de kanaatimize göre, ikinci görüşün daha isabetli bir yorum olacağından hareketle bu durum, mistik bir anlayışın aksine; ahinin ille de 18 dirhem kazanmak zorunda olmadığı (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 75), daha fazla kazanıp infak etmesi (servetin veya gelirin zekât, sadaka, onun da dışında sosyal amaçlı olarak paylaşılması), borç vermesi (karz-ı hasen ve benzeri) ya da yatırım yoluyla paylaşması gerektiğı ve kendisine 18 dirhemden fazla ayırmaması gerektiğı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, kişinin ihtiyacından fazla, arzu

ve ihtiraslarının tatmini için yapmış olduğu harcamalar zaten Kur'an ve sünnet yoluyla açıkça menedilmiştir. Fütüvvetnamelerin de ana düstur olarak İslami ilkelere aldığına göre, yukarıdaki şartın israfı önlemeye yönelik bir sınırlama olduğunu söylemek mümkündür. Kaldı ki, o dönemlerde varlık sahibi nice ahinin olduğu İbni Battuta'nın günlüklerinde de açıkça zikredilmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak iş hayatında faaliyet gösteren insanlar arasında kabul gören ahilik kurumunun inanç esaslarının, hayat felsefesinin ve ahlak anlayışının referans kaynağı olarak bilinen fütüvvetnameler, dar anlamda iş hayatının, özellikle de esnafın iş yapma şekli ile ilgili bir anlamda uygulama esaslarını, yönetmelikleri ve yönergeleri içeren belgelerdir ya da nizamnamelerdir. Geniş anlamda ise, bir Müslümanın uyması beklenen adap ve erkanı ihtiva eden kurallar manzumesidir. Bu çalışmada, fütüvvet belgelerinin İslam iktisat düşüncesinin esasları ve kaynakları bakımından nerede yer aldıklarının tespit edilmesi üzerine bir araştırma yapılmıştır.

Bunun için öncelikle İslam iktisat düşüncesinin esaslarının İslam'ın inanç, fıkıh ve ahlak kaidelerine dayandığı tespiti yapılmıştır. Bunların referans kaynağının ise, Kur'an-ı Kerim, Peygamber'in sünneti (hadisler), icma ve kıyasın yanı sıra; örf ve adetler (teamüller), sahabenin sözleri ve uygulamaları, devletin makul düzenlemeleri, istihsan gibi tali kaynaklar, İslam toplumlarının yöneticilerinin geçmişteki kararları ve uygulamaları ve nihayet fütüvvet ve tasavvuf teşkilatlarının ilkeleri ve uygulamaları olduğu belirtilmiştir. Daha sonra bu kaynaklardan elde edilen İslam iktisat düşüncesinin temel ilkeleri, aşağıdaki gibi sıralanmış ve açıklanmıştır: Tevhit inancına sadakat ve rızkın Allah'a ait olduğuna inanmak, genel ahlaki değerlere ve iş ahlakına bağlılık, mülkiyet hakkının varlığı, bireyin tercihlerinde serbestliği ve rekabetçi bir piyasa mekanizmasının işlerliği, adalet, güvenlik, altyapı ve kamu hizmetleri gibi fertlerin kendi başlarına yapmakta zorlandıkları işlerin yürütülmesi için devletin ekonomiye müdahale gereği, kazancın ve harcamaların helal yollardan olması, iktisadi kararlarda her zaman itidalli davranılması ve bunun sonucu olarak cimrilikten ve israftan kaçınılmasıdır.

Fütüvvetnamelerin genel olarak yukarıda bahsi geçen ilkelere ne ölçüde uygun olduğu ve kaynak teşkil edip etmediğine gelince; fütüvvetnamelerde bu ilkelere bazılarında dair net, uyumlu ve ısrarcı ifadeler yer alırken, bazılarıyla ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır. Diğer bazılarıyla ilgili ise, bu belgelerin içeriğinden hareketle bizim çıkarsamalarımıza göre sonuçlar elde edilmiştir.

Buna göre, tevhit inancının esas alınması ve Allah'ın iktisadi hayatı da içine alan her şeye kadir olduğuna dair inanç ilkesi ile ilgili fütüvvetnamelerde doğrudan ve etraflı bilgiler yer almasa da metinlerin içeriğinde bu hususlarla çatışan bir ifade ve tavır yer almamaktadır. Bu hususta güçlü ve kuşatıcı bir dilin de kullanılmadığı açıktır. Sadece fütüvvetnamelerin bazı kısımlarında Tanrı'nın birliğine, eşi ve benzerinin olmadığına, Hz. Muhammed'in Onun elçisi olduğuna dair kısa ve yüzeysel bilgilere yer verilmiştir.

Genel ahlaki değerlere ve iş ahlakına bağlılıkla alakalı olarak epeyce bilgi bulunmaktadır. Bu anlamda fütüvvetnamelere, İslam ve Türk ahlaki normlarını en geniş anlamda konu edinen bir tür edeb risaleleri, edeb-nameler olarak bakılabilir. Örneğin, Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesi'nde günlük hayata dair toplam 124 edep kuralından bahsedilir. Ama bunlar esas olarak iş hayatına dair ahlaki kurallar yerine, günlük hayatın içinde yer alan; yeme-içmeden eve girmeye ve evden çıkmaya, hamama ve tuvalete girmeye varana kadar oldukça ayrıntılı maddeleri içerir.

Ayrıca fütüvvetnamelerde, ahiliğin temel ilkelerinden olan piyasaların düzenlenmesi ve denetlenmesi konusuna dair doğrudan bir ifade yer almamaktadır. Oysa, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren bu konuya özel bir önem verilmiştir. Bu manada bizzat Hz. Peygamber zamanında başlatılan Hisbe uygulamaları, Osmanlı döneminde de devam ettirilmiş ve bu çerçevede yoğun olarak narh uygulamaları yapılmıştır.

Buna rağmen metinlerin içeriğinden edinilen genel bilgilerden ve ahi teşküllerinin uygulamalarından hareketle, serbest piyasanın işleyişi konusundan ziyade, müdahaleci bir anlayışın hâkim olduğu söylenebilir. Yalnız bireyin ekonomik tercihlerinde esas olarak özgür olduğu net olarak ifade edilmese de kabul edildiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile, fütüvvetnameler ve ahilik uygulamaları esas itibarıyla Hz. Peygamberin ve ilk halifelerin dönemlerinde tatbik edilen piyasa eğilimli iktisadi anlayış yerine; daha müdahaleci bir iktisadi anlayışı temsil etmektedir. Bu hususta yine doğrudan ifadeler yer almamakta, ama ahilik sisteminin uygulamalarında aynı meslek erbabı aynı çarşıda yan yana faaliyet gösterdiği için, ürünlerin kalite ve fiyatları bakımından önemli ölçüde rekabetin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Hatta piyasanın kendi kendini kontrol mekanizmasına sahip olduğu bile söylenebilir. Öyle ki, kaliteli mal üretme ve satma konusunda hileli iş yapan esnaf piyasada kendiliğinden ve düzenli kontrollerde kolaylıkla fark edilebilmekte ve teşhir edilebilmektedir (*pacucun dama atılması*). Dolayısıyla, rekabetçi piyasalarda aranan standart mal ve simetrik bilgi, özellikleri bu tür çarşılarda büyük ölçüde sağlanmış gözükmektedir.

Helal kazanca riayet konusu ise, hemen tüm fütüvvetnamelerde yer almaktadır. Ancak, mülkiyet hakkının varlığı, bireyin tercihlerinde serbestliği, adaletin sağlanması ve haksızlığın önlenmesi, rekabetçi bir piyasa yapısının oluşturulması ile iktisadi kararlarda her zaman orta yolun tercih edilmesi ve bunun sonucu olarak cimrilikten ve israftan kaçınılması konularında doğrudan bilgilere yer verilmemiştir.

Son olarak, bunların dışında fütüvvetnamelerde yer yer Kur'an'dan ayetlere ve hadislerle yer verilmiştir. Fakat, bu konuda pek çok hata yapılmış, hele hadisler konusunda ne yazık ki aşırı derecede bir özensizlik, hatta cehalet ve hoyratlık göze çarpmaktadır. Zira hadislerin çoğunlukla kaynaklarına dikkat edilmemiş, metinler sağlıklı aktarılmamış, sahih ve zayıf durumlarıyla ilgili hassasiyet gösterilmemiş, hatta hiçbir kaynakta yer almayan gelişigüzel sözler (uydurma hadisler), hadis diye aktarılmıştır.

Futuwwatnamas In Islamic Economic Thinking

Ekrem Erdem

Introduction

Futuwwatnamas are accepted as the reference sources of the belief principles and moral understanding of the Akhi institution. These documents contain the moral rules that Muslims are expected to obey both in their daily life and business life and have gained an important place in the economic life of Islamic-Turkish societies for centuries. Based on this fact, the purpose of this study is to examine futuwwa documents in terms of the principles of Islamic economic thought. Accordingly, the potential of *futuwwa* as a source for Islamic economics is discussed, after which the basic principles of Islamic economics are put forth through Islamic sources by examining how these issues have been included in the *futuwwatnamas*.

The Development of *Futuwwas*, Their Relationship with Sufi and Ahi Organizations, the Content of *Futuwwatnamas*, and their Potential as a Source for Islamic Economics Studies

Some scholars have discussed the development of the idea of *futuwwa* under four stages: *futuwwa* as an individual social concept that emerged in the first century of Islam inspired by the pre-Islamic period; the *futuwwa* that became social, economic, and political civil formations among youths in the 9th century and a state organization in the last Abbasid period; the *futuwwa* that re-intwined with Sufism again in the

@ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, ekremerdem@erciyes.edu.tr

ID: 0000-0002-5876-8747

➔ Erdem, E. (2021). Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss. 27-62.

✍ Araştırma Makalesi

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.0924
Turkish Journal of Business Ethics, 2021
isahlakidergisi.com

9th century; and finally, the *futuwwa* that become an artisan-based Akhi organization by preserving its Sufi characteristics (Ocak, 1996, p. 261). *Futuwwa* means youth, bravery, generosity, good morals, self-sacrifice, and heroism in Arabic. According to Sufi terminology (Kuşeyri, 2017, pp. 112–113, 305–311; Ülgener, 2006, 114–117), *futuwwa* means to be moralized with the morality of the Prophet, to choose his way as a way of life and to live according to the perfect human measure.

The interaction of the *futuwwa* movement with Sufism over time has led to the spread of *futuwwas* to wider society, the strengthening of its relationship with the state, and it gaining an important role in the social, religious, and political transformation of Anatolia (Peacock, 2019, pp. 117, 121, 127). Looking at the content of the *futuwwatnamas*, they appear as books and documents written from a rather Sufi perspective (Ülgener, 2006b; Köprülü, 2017) that include the basic beliefs, forms of worship, and moral rules that a Muslim should follow in daily life.

Fundamental Principles of Islamic Economic Thought and Contribution of the *Futuwwatnamas*

Islamic economics is an understanding of the economics built on Islamic belief, transactions, and ethics that accepts the rules of Islamic jurisprudence as the main framework based on revelation and the teachings of the Prophet. In this context, the basis of Islamic economic thought has been examined on the basis of the following principles:

- The belief in tawhid and in sustenance belonging to Allah,
- Commitment to business ethics and market regulations: Hisbah organizations,
- Existence of property rights based on rules,
- Freedom of individual choices and the functionality of a competitive market mechanism,
- The need for states to intervene in the economy (justice, security, infrastructure and public services),
- Earning and spending in halal ways,
- Behaving in moderation (avoiding stinginess and waste).

The Belief of Tawhid and the Belonging of Sustenance to Allah

First of all, the idea of Islamic economics is based on tawhid [the belief in oneness] and on sustenance belonging to Allah. In economic terms, the belief in oneness can be collected under four points: the full compliance of Islamic economic thought

with all orders and prohibitions of Islam, Allah is the Almighty, Allah is the real owner of everything, and humans as stewards who believe that only God provides sustenance. Although no direct or comprehensive information is found on all these issues in the futuwwatnamas, no statements or attitudes are found in the content of these texts that would contradict these issues.

Commitment to Business Ethics and Market Regulations: Hisbah Organizations

An Islamic economic system must operate on an economic model that focuses on moral concerns like honesty, generosity, humility, and altruism. In the Islamic tradition, the state is allowed to intervene in the market within an institutional framework such as Hisbah organizations when basic ethical rules are disrespected (Hamidullah, 2003; Çağatay, 1997, pp. 98–99; Akgündüz & Öztürk, 1999, pp. 126–127; Ülgener, 1984b).

Most of these principles have also been included in the futuwwatnamas and Akhi organizations because the most important parts in almost every *futuwwatnama* are the rules of decency for almost every field of daily life. As a matter of fact, it is counted that there are 124 of them in Shaikh Sayyid Husain's *Futuwwatnama* has 124 different *futuwwatnamas* and mentions many rules on decency (Gölpınarlı, 1955-1956a, pp. 28, 43–44; Gölpınarlı, 2011, p. 32; Sarıkaya, 2002, pp. 62–68; Şeker, 2011, pp. 96–107; Erdem, 2009, pp. 50–59). Moreover, in addition to general ethical principles, principles are also recommended to be observed in *futuwwatnamas* regarding economic life such as determined effort, halal earning and spending, to trust in God and contentment, a sense of solidarity, to not hoard, division of labor, to comply with quality and standardization in production and trade, and to protect consumers' rights (Erdem, 2009, pp. 61–86; Gölpınarlı, 2011).

Existence of Property Rights Based on Rules

The existence of legal property rights is an indispensable basis of Islamic economics, because labor concerns, research and development, and investment concerns would disappear if people have no sense of feeling like they are earning and acquiring property and no desired increase in welfare would be achieved (Demir, 1986; Çayiroğlu, 2014). Direct and sometimes indirect information is sometimes found about these issues in *futuwwatnamas*.

Freedom of Individual Choice and the Functionality of a Competitive Market Mechanism

In the Islamic tradition, great importance has been attached to the free-market and exchange processes since the time of the Prophet. In fact, in addition to the Quran

and Hadiths, *fiqh* sources are also full of principles and discussions on market culture and commercial exchange. However, markets are not left to idle behaviors in Islamic societies; these markets are regulated and controlled by moral norms within the framework of the religion's basic orders and prohibitions. The main thing in these norms is *maslahah* [the interest of society]. The freedom individuals have to choose is valid to the extent that it does not harm the interests of the society; otherwise, the intervention of public authority becomes inevitable (Esen, 2007, pp. 187–190). Therefore, marketplaces are subject to strict regulatory and supervisory mechanisms. As a matter of fact, hisbah organizations, specialization laws, *futuwwas*, and Akhi organizations are among the known examples of institutional practices in the past.

No direct information is found on these issues in *futuwwatnamas*. However, a rather interventionist understanding of the functioning of the free market can be said to be dominant as far as the general information obtained from the content of the texts and practices are understood in Akhi organizations. Although individuals are not implicitly stated as being essentially free in their economic choices, this is understood to be accepted. In addition, because the same professionals operate side by side in the same market, the Akhi system employs perfect competition in terms of products' quality and prices. Even the market has a self-control mechanism where tradesmen working fraudulently in the production and sales of quality goods can be easily noticed and exposed during regular checks on the market (*pabucun dama atılması*). Therefore, such bazaars largely provide the features of standard goods and symmetric information sought in competitive markets (Erdem, 2009, pp. 86–87).

State Intervention in Justice, Security, Infrastructure and Public Services

State functions in an Islamic economy can be stated as providing justice, preventing injustice, protecting law and order, ensuring the property and life-safety of individuals, regulating and supervising the implementation of business ethics, allowing market mechanisms that operate for the benefit of all individuals, carrying out basic infrastructure services, and ensuring the social security of citizens (Erdem, 2010; Çapra, 1977, pp. 96–116; El-Mübarek, 1978, pp. 144–171; Khan & Mirakhor, 1992, p. 11). Indeed, other state functions in the Islamic tradition can also be viewed as consequences of the principle of justice, because a just state is obliged to ensure its citizens' life- safety and property and to create a prosperous society (İnalçık, 2019, pp. 19, 27).

In general, reaching a firm conclusion from the information in the *futuwwatnamas* is not easy about whether a state-oriented or a market-oriented economic model is proposed. Despite this fact, private property and enterprise are understood from the spirit of the documents to be valid yet subject to the control of public authority within the framework of certain moral principles. In short, a controlled-interventionist economic understanding that acts within a certain moral framework can be said to be dominant as opposed to an understanding of the functioning of a free market. In fact, the purpose of *futuwwatnamas* is not well-suited to these kinds of issues because, although mainly known in regard to tradesmen, the target audience of these documents is in reality the entire society. In this respect, the main purpose is to build a more virtuous society within the framework of the moral norms set forth in the documents (Erdem, 2020, p. 198).

Earning and Spending in Halal Ways

In Islam, believers are advised to earn and spend within the boundaries of what is halal [lawful] and haram [unlawful] in economic life. One of the basic principles in almost all *futuwwatnamas* is to comply with halal earnings (Gölpınarlı, 2011, p. 32; Şeker, 2011: 19). According to Abdülbaki Gölpınarlı (2011, p. 75), the most important difference between *futuwwa* and *tariqa* [Sufism] is that while most Sufi saints withdraw their followers from the world, they encourage the members of the *futuwwa* to the world and to work. In doing so, imperative is given to having the people of *futuwwa* to obey earning in a halal way, to have a profession, to be an altruist, and to help others.

Behaving with Moderation: Avoiding Stinginess and Waste

Islam, avoiding extremism in all areas of life; instead advises the middle ground (being justly balanced) to be correct. Being modest in an individual sense or walking in the middle means living the hereafter on earth, not withdrawing from the world completely. Therefore, the middle ground in Islamic thought means “not chasing the world but being in it” (Kallek, 1997, pp. 24–25). The Qur’an puts forth the middle ground between stinginess and extravagance for a moderate economic life.

Generosity has been regarded as one of the most important and indispensable features of *futuwwatnamas* and Akhism (Taeschner, 1972, p. 219; Peacock, 2019, pp. 122–123, 133–134, 141; Kuşeyri, 2017, p. 307). In the famous *futuwwatnama Najm-al-Din Zaraqub*, one who possesses *futuwwa* is the one who hosts guest, even if all they have is a half piece of bread (Gölpınarlı, 2011, pp. 213, 215). Also, referring to the Prophet’s grandson Hasan, *futuwwa* is defined as “forgiving in the presence

of power, being humble in the presence of the state, being generous in times of hardship, and doing good without expecting anything in return” (Gölpınarlı, 2011, pp. 233, 234–235).

Results and Discussion

This study has conducted research on determining the importance of the *futuwwa* documents in terms of the principles and sources of Islamic economic thought. According to our extensive study, much information is found in *futuwwatnamas* regarding adherence to general moral values and business ethics, halal earnings, and avoiding stinginess/being generous. However, no direct information is found in relation to other principles of Islamic economics. Some inferences can be made about these issues by considering the holistic spirit of the documents.

Kaynakça | References

- Akgündüz, A. ve Öztürk, S. (1999). *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Asutay, M. (2007). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1(2), 3-18.
- Baldick, J. (2002). *Mistik İslam: Sufizme Giriş*. Y.S. Müftüoğlu (Çev.). İstanbul: Birey.
- Chaudry, M. S. (1999). *Fundamentals of Islamic Economic System*. Lahore: Burhan Education and Welfare Trust. Ayrıca online olarak: www.shaufi.com/b16index.htm.
- Çağatay, N. (1997). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çapra, M. Ö. (1977). İslam'da İktisadi Nizam. H. Yavuz (Çev.). İstanbul: Sebül.
- Çayıroğlu, Y. (2014). İslâm İktisadının Karakteristik Özellikleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24, 149-183.
- Davudoğlu, A. (1980). *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*: Cilt 7. İstanbul: Sönmez.
- Demir, F. (1986). *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Dilek, M. (2009). Hadislerde Arazi ve Mera Islahına Yönelik Teşvikler. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(3), 211-230.
- Ebu Yusuf, K. (1973). *Kitabu'l Haraç*. A. Özek (Çev.). İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü.
- El-Mübarek, M. (1978). İslam'da İktisat Nizamı. H. Cemal (Çev.). İstanbul: Çığır.
- Erdem, E. (2009). *Ahilik: Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli*. Ankara: Detay.
- Erdem, E. (2010). The Functions of State in Determining Economic Policies in Islamic Tradition. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 35, 19-36.
- Erdem, E. (2020). İslam İktisat Düşüncesinde ve Ahilik Geleneğinde Piyasa ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 6(2), 184-210.
- Esed, M. (1999). *Kur'an Mesajı* (Cilt 1-3). İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi.

- Esen, A. (2007). *Mal, Mülkiyet ve Piyasa*, Cidde: Islamic Development Bank, Islamic Research and Training Institute.
- Es-Sadr, M.B. (1980). *İslam Ekonomi Doktrini*. M. Keskin ve S. Ergün (Çev.). İstanbul: Şelale.
- Gölpınarlı, A. (1955-1956a). Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvet-namesi. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17(1-4), 27-72.
- Gölpınarlı, A. (1955-1956b). Fütüvvet-Name-i Şeyh Seyyid Huseyn ibni Gaybi. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17 (1-4), 73-126.
- Gölpınarlı, A. (1955-1956c). Fütüvvet-Name-i Sultani ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17(1-4), 127-155.
- Gölpınarlı, A. (1953). Burgazi ve Fütüvvet-namesi. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 76-153.
- Gölpınarlı, A. (1949-1950). İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11(1-4). Ayrıca kitap olarak (2011): İstanbul: *İstanbul Ticaret Odası*.
- Gül, A. (1985). Lokman Hekim ve Öğütleri. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 387-406.
- Haldun, İ. (1986). *Mukaddime*: Cilt 2. İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı.
- Hammad, N. (1996). *İktisadi Fıkah Terimleri*. R. Ulusoy (Çev.). İstanbul: İz.
- Hamidullah, M. (2001). *Hz. Peygamber'in Savaşları*. N. E. Nurter (Çev.). İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi.
- Hamidullah, M. (2003). *İslam Peygamberi*: Cilt 2. S. Tuğ (Çev.). Ankara: Yeni Şafak Gazetesi.
<https://islam-tr.org/konu/sunen-i-ebu-davud-pdf.37116/>
<https://islam-tr.org/konu/sunen-i-ibn-mace-pdf.37122/>
ia802501.us.archive.org/4/items/2213SunenITirmizi/2213Sunen-i-Tirmizi.pdf.
- İsmail, M. (1978). *İslam ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*. C. Karaağaçlı (Çev.). İstanbul: Yeni.
- İnalçık, H. (2019). Orta-Asya Karahanlı Devlet Geleneği: Kutadgu Bilig'de (1069) Devlet ve Din. H. İnalçık (Ed.). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet* içinde (ss. 13-30). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Karadağ, A.M. (2018). *İslam İktisadına Giriş*. A. Kahraman (Çev.). İstanbul: İktisat.
- Kallek, C. (1997). *Asrı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: İz.
- Kallek, C. (2006). Narh. *İslam Ansiklopedisi*: Cilt 32 içinde (390-391). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Khan, M., Mirakhor, A. (1992). Islam and the Economic System. *Review of Islamic Economics*, 2 (1), 1-29.
- Kıyak, A. (2017). İslam'ın Yardımlaşma ve Dayanışma Prensiplerinin Sosyal Hayata Aksettirilmesinde Ahiliğin Rolü: Fütüvvetnâmeler Ekseninde. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2494-2511.
- Kozak, İ. E. (1999): *İnsan-Toplum-İktisat*, Adapazarı: Değişim.
- Köprülü, M.F. (2017). *Anadolu'da İslamiyet*. İstanbul: Alfa.
kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.

- Kuşeyri, A. (2017). *Tasavvuf İlmine Dair: Kuşeyri Risalesi*. S. Uludağ (Haz.). İstanbul: Dergah.
- Maverdi, E. H. (1978). *Edeb-i Dünya ve Din*. S. Kip, A. Sönmez (Çev.). İstanbul: Bahar.
- Nakvi, N.H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. İ. Kutluer (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Neseî, E. A. A. (1981). *Sünen'ün-Nesei*: Cilt 5-6. A. M. Büyükçınar, A. Tekin, Ö. F. Harman, Y. Erol (Çev.). İstanbul: Kalem.
- Ocak, A.Y. (1996). *Fütüvvet. İslam Ansiklopedisi*: Cilt 13 içinde (261-265). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Peacock, A.C.S. (2019). *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarıkaya, M. S. (2002). *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sarıkaya, M. Saffet. (2003). Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi -Fütüvvetnamelere Göre. *İslâmiyât*, 6/3, 93-110.
- Şeker, M. (2011). *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybi'nin "Muhtasar Fütüvvet-name"si*. İstanbul: Ötügen.
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah.
- Taeschner, F. (1972). İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri. S. Yüksel (Çev.). *Belleten*, 36(142), 203-235.
- Taeschner, F. (1953). İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı). F. Işıltan (Çev.), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15(1-4), 1-30.
- Ülgener, S.F. (2006). *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Derin.
- Ülgener, S. F. (1984b): İslam Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri. S.F. Ülgener (Ed.). *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti* içinde (ss. 119-148). İstanbul: Mayaş.
- Yazır, E. H. (1971). *Hak Dini Kur'an Dili*: Cilt 1, İstanbul: Eser.
- Yıldırım, R. (2013). Shi'itisation of the Futuwwa Tradition in the Fifteenth Century. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 40(1), 53-70.
- Zebidi, Z. A. (1980). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*: Cilt 6. K. Miras (Çev. ve Şarihi). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Individual's Potential to Perform 'Fair Action' in Business Life: J. Rawls and A. Sen

Ahmet Yavuz Çamlı

Abstract: We witness a period in which individuals and societies demand justice, but injustices occur at the highest level. Numerous theories suggesting the fair action to eliminate injustices have been produced from Aristotle's time to the present. However, it is seen that these theories do not fully correspond to practical life. The longing for justice becomes a universal need, especially in this period, when the utilitarian approach colonizes societies. Thus, capitalist societies compromise many values while realizing their enrichment ideals, the higher the economic growth, and the increase in welfare, the more realization of economic life problems. This situation leads to the intensification of fair action discussions in business life. This study aims to question the potential of the modern individual to take reasonable action in such an environment where mainstream economics prevails. The study's scope is Rawls and Sen's works, which are essential studies in this field. According to the researches, assumptions of Rawls, who is considered a vital justice theorist of the twentieth century in the West, are seen as inaccessible or transcendent. The thoughts of the famous Indian economist Sen can be considered as more practical solutions. On the other hand, the ideas of both philosophers reveal important data in terms of determining individual's potential of reaching fair action.

Keywords: Fair Action, Economic Justice, Rawls, Sen, Rationality.

JEL Classification: A14. B00. N00.

Bireyin İş Hayatında 'Adil Eylem'i Gerçekleştirme Potansiyeli: J. Rawls ve A. Sen

Öz: Her bireyin ve toplumun adalet istediği ancak adaletsizliklerin hat safhada yaşandığı bir döneme tanıklık ediyoruz. Aristot'dan günümüze adaletsizlikleri gidermek amacıyla adil eylemi öne süren sayısız teori üretilir. Ancak bu teorilerin pratik hayatta tam anlamıyla karşılık bulmadığı görülür. Özellikle faydacı yaklaşımın toplumları kolonize ettiği bu dönemde adalet özlemi evrensel bir ihtiyaca dönüşür. Çünkü kapitalist toplumlar zenginleşme ideallerini gerçekleştirirken pek çok değerden ödün verirler. Bu nedenle ekonomik büyüme ve refah artışı ne derece yüksek olursa iktisadi hayattaki problemler de o derece artış gösterir. Bu durum iş hayatında adil eylem tartışmalarının yoğunlaşmasına yol açar. Bu çalışmanın amacı; ana akım iktisadın hüküm sürdüğü böyle bir ortamda modern bireyin adil eylemi gerçekleştirme potansiyelini sorgulamaktır. Çalışmanın kapsamını bu konuda önemli isimler olan Rawls ve Sen'in eserleri oluşturur. Araştırmalara göre yirminci yüzyılın Batı'daki en önemli adalet teorisini kabul edilen Rawls'in varsayımları ulaşılmaz ya da aşkın olarak görülür. Hint kökenli ünlü iktisatçı Sen'in düşünceleri ise daha çok pratik çözümler olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan bu iki düşünürün görüşleri; bireylerin rasyonelite çizgisinde adil eyleme ulaşma potansiyellerini açığa çıkarma açısından önemli doneler sunar.

Anahtar Kelimeler: Adil Eylem, İktisadi Adalet, Rawls, Sen, Rasyonellik.

@ Dr. Öğr. Üyesi., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr

0000-0002-0746-9755

Çamlı, A. Y. (2021). Individual's Potential to Perform 'Fair Action' in Business Life: J. Rawls and A. Sen. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss. 63-85.

Research Paper

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.0171
İş Ahlakı Dergisi, 2021
isahlakidergisi.com

Başvuru : 07.05.2020
Revizyon : 19.01.2021
Kabul : 02.04.2021
Basım : 06.2021

Introduction

One of the main problems of the modern economic system is the enrichment which increases poverty. The increased gap between the rich and the poor leads to many socio-pathological diseases becoming chronic and widespread for individuals and communities. The most developed countries even witness the humanitarian drama in the twenty-first century, in which rapid developments are experienced in terms of technique, knowledge, capital, and equipment. The events that terrify people take place more and more dangerously day by day. The deeper the gap between the social classes is, the more various problems in social life are. Considering the instabilities in the socio-economic structure, it can be expressed that the income distribution is unfair, the insufficiency of the income distribution practices, the monopolization of the capital, the share of the rich from the income day by day, the increase and spread of poverty and the frequency of the crises. Accordingly, it is subjected to consequences such as a decrease in demand, production, investment, and employment in the economy. As a matter of course, socio-psychological problems such as social segregation and opposition, a certain minority having a voice, the damage of social assistance and solidarity, spreading laziness, and stress and pessimism surrounding society occur relatedly.

For this reason, politicians, theologians, theorists, sociologists, and economists, as always, bring up the principle of justice. Justice is a virtue, principle, or value that humanity has ever tried to reach but cannot be fully reached due to the lack of balance between self-interest and social interest. Also, there are lively discussions about what fair action is and how it will be applied in business life in the historical process. Some argue that they can only reach reasonable effort by following religious calls, while others argue that they can reach them with formal rules of law to be established by reason.

Also, the issue of economic justice, which means that everyone participating in the process and wants to join in the process from all activities and activities in the economic life, gets the right to participate, is crucial for the person's life. Although there are some fundamental differences (such as the issue of interest), Western economic and legal systems are in consensus in terms of general scope contract terms, fair prices, unfair advantage of asymmetric information, and supply and demand balance in the markets.

In the study, the potential of the individual to take fair action is questioned. At the beginning, it is assumed that the individual whose fair action potential is

questioned, acts rationally. This rationality corresponds to utilitarianism as it is known in the classical economics doctrine. Utilitarianism is based on the principle of profit and utility maximization. The study will explore the possibility of fair action taking place or the possibility of veiling fair action in such a doctrine. The concept of fair action, which is the basis of this motivation, is read from the perspective of economic thought. In other words, this rationality is questioned over the concept of fair action against the rationality at the centre of utilitarianism, which is defended by the classical approach in economic thought.

Why is the concept of fair action emphasized? This concept has not been directly and completely questioned in economics, politics and other disciplines. The concept has been approached through focal points such as what the individual does, behave fairly; in which situations justice will be provided; and what features a behavior includes, is fair. Especially in the economic thought, this trend is rare. On the other hand, it is seen that those who search the concept indirectly act in accordance with their own ideology. In this direction, the rationality in classical economic theory is wanted to be revised with the rationality in modern economic theory, and this effort will be conceptualized as fair action. The aim for this effort is that utilitarian approaches reduce just action to only the utility parameter, and the theories produced in this direction are disconnected from reality. Also, there is no tangible argument in utilitarian approaches to reduce economic injustices. To be filled this deficiency, the concept of fair action, which is the fundamental of the research, will be read with rationality. The phenomenon of rationality will be interpreted as an alternative to utilitarianism.

So, what is the power of the modern individual to perform fair action in this chaotic environment? What are the possibilities and motivations to reveal this power or potential? Answers to such basic questions are sought in the case of Rawls and Sen. Rawls is regarded as the thinker who initiated the economic justice debates in the modern period. Amartya Sen stands out as the economist who struggles against inequalities in the discipline of economics. In this context, the main topics such as fair action concept, the understanding of fair action of the West, the means of reaching justice, the socio-political environment and conditions of the fair subject will be critically examined.

Fair Action Concept

As in almost every discipline, there are various studies and debates on justice in economic thought. On the other hand, the main deficiencies identified are as

follows: How to raise a fair individual and define fair action. The first subject is handled in part in Aristotle's works. Later, the famous Islamic philosopher Farabi examines this issue in detail. The second issue is the focus of this study. While there are many studies on the need for an individual to behave fairly, it is seen that the subject of fair action is not adequately and directly addressed (Duran, 2019, p. 1). The (fair) individuals who can establish justice must take fair action, but the starting point of the problem seems uncertain. In fact, this issue is linked to the raising of the fair individual. If the individual is unfair, how can he take fair action and achieve justice? This is one of the basic questions to be answered in this study. Using various disciplines, the definitions that indicate fair action, albeit indirectly, will be transferred in terms of forming the theoretical basis of the study.

Plato sees giving everyone what they deserve as fair action. He states that fair action can be performed by philosopher kings. According to him, fair action includes knowledge, will and virtue (Platon, 2015, p. 182). According to Aristotle, if action is virtuous, rational, correct, measured, moral and good, it can be fair. Aristotle states that not everyone can act fairly. One of the most important conditions of fair action is education (Aristotle, 1906, pp. 1-16). According to Thomas, the action that activates the virtues is fair (MacIntyre, 1988, p. 181). Hutcheson states the action motivated and controlled by moral sense is fair (Hünler, 1997, pp. 202-203). "... Thus self-interest is the original motivated to the establishment of justice: but a sympathy with public interest is the source of the moral approbation, which attends that virtue." According to Hume, the controlled personal takes out. Self-interest should be adjusted to the benefit of the other party or society (Hume, 1978, pp. 499-500). Locke states that being equal is fair action (Locke, 1988, pp. 273-274). Bentham points out that the act that provides the highest utility and highest happiness is fair (Bentham, 1983, p. 59). Mill tries to frame Bentham's view in a more acceptable framework. "Justice is the name given to certain moral requirements that are collectively observed, that are at the top of the scale of social utility and therefore have more obligations than anything else" (Mill, 2019, p. 99). Say uses the phrase that a successful entrepreneur must be moral and fair: "requires a combination of moral qualities, that are not often found together. Judgement, perseverance, and a knowledge of the world as well as of business...the art of superintendence and administration" (Say, 1971, pp. 330-331), but does not mention fair action. Proudhon points out fair action by saying that mutual interests should be considered and treated with equal rights (Proudhon, 2014, p. 114). "Live dignified, do no harm to anyone, give everyone their share". This is how Kant expresses justice. According to him, just action is a rational and virtuous action

that is done according to moral values, the good is preferred because of the good (Kant, 1886, pp. 8-19). Weber did not enter into the fairness of action debate. According to Habermas Weber points to the concept of practice-rationality and fair action. He regards a principled, rational and values-oriented action just by definition (Weber, 1978, p. 424; 1950, p. 55, 71, 77; 1946, p. 284; Habermas, 1984, p. 250). Practical-rational action is located at the opposite pole of interest-oriented purpose-rational action (Weber, 1978, p. 64; 1950a, p. 76; 1947, p. 106; Habermas, 1984, pp. 253-254). Habermas considers fair action as communicative-rational action. He suggests rational communication for fair action. According to him, in the simplest terms, principled, consensual and rational action is fair (Habermas, 1984, p. 86). Siebert finds it fair that Habermas's communicative action is of a theological nature (Siebert, 1985, p. 373). According to Hayek, for an action to be fair, it must be done freely and consciously (Hayek, 1995, p. 57). According to MacIntyre, for an action to be fair, it should be an action that is virtuous, includes moral values and rises on the concept of practice (MacIntyre, 1988, pp. 362-365). In Nozick's opinion, you get what you give, signifies fair action. (Nozick, 1974, pp. 151-155). Singer expresses fair action with the statement that you should choose the best for everyone who will be affected by the outcome of my action (Singer 1997, pp. 586-587). According to libertarians, if individuals make their choices freely and fully voluntarily, they behave fairly (Sandel, 2012, p. 138; 2009, p. 17). Walras develops his economic theory for a fair economy (Walker, 2001, p. xviii), but he does not express an opinion on fair action. He identified justice only in goodness (Walras, 2014, p. 18). According to the utilitarian approach, which is the dominant economic paradigm, the individual should choose the option that will maximize the benefit (give the best result) while taking an action, making a decision or making a policy. This preference is considered to be rational as well as fair in the economics literature (Naqvi, 2018, p. 46). On the other hand, why and how should the individual choose fair action in a situation that does not suit his or her interests or would be harmed? There are two factors, one of which is negative and the other positive, which make individuals more attractive to behave fairly. The negative factor is that the negative consequences of injustice and injustice in the social structure are deeply felt by individuals hating such behaviours. The positive factor is that, fair role models are appreciated by individuals and taken as examples (Duran, 2018, p. 44). In line with these statements, the potential of the rational individual to perform a fair action will be tried to be revealed in the thoughts of Rawls and Sen.

Questioning Fair Action in John Rawls' Thought

Before questioning the potential for fair action in Rawls, it is necessary to discuss the basic principles of the utilitarian approach and Rawls' basic criticisms of this approach briefly. Utilitarianism argues that good action is the action that brings happiness, that is, the benefit of the majority of society. Accuracy depends on the individual's actions. The evaluation is made according to the benefit resulting from this action. Human nature wants to escape from pain and has pleasurable things, so the most valuable action is the one that brings the highest pleasure and benefit. If there is a benefit as a result of the action, the action is moral. Utilitarianism also justifies the violation of the rights and freedoms of the individual for the common good. There is no universal moral law, as a single action cannot benefit all at once. According to Rawls, the immunity of every individual should not be violated, even if it is in the general good of society. Therefore, violating the rights and freedom of the individual for the sake of the general benefit of society is not suitable for a fair system. In this context, utilitarians cannot treat human beings as equals and instrumentalize some people for the happiness of some people. Another criticism of Rawls to utilitarians is the view that each act giving pleasure is moral. The nature of the action is insignificant, it does not care whether it harms the rights and freedom of the individual. The individual is insignificant for utilitarians, there is no human autonomy, individual difference is not given importance. Advancing along the Kantian line, Rawls attaches importance to human autonomy. Rawls sees utilitarianism as a teleological doctrine. Being a teleological doctrine means a direct independent definition of the good. But Rawls is after a deontological understanding of justice that places right over good first. Good is subjective and varies from person to person. In the understanding of justice based on the good, the rules are arranged according to the good of a certain community, which is something that should not happen according to Rawls. The principles of justice should always be arranged according to the truth. Utilitarians aim to produce the best, but according to Rawls, this is possible only by chance. In utilitarianism, principles are regulated with the priority of the good, and this leads to injustice in society. It is only considered how the action affects the overall majority. In the theory of justice as fairness, individuals' own good are left out and principles are chosen by prioritizing the concept of right (Demir, 2012, pp. 51-58).

Rawls's world of thought provides motivation from classical (not modern) liberalism. He puts the rational and free individual, the rights and freedom of the individual at the centre of his thought. However, in order for these values to be

meaningful and functional, it highlights facts such as equality of rights, equality of opportunity, economic equality, fair distribution, and the level of welfare. Can his criticism of Rawls be regarded as a critique of liberalism?

First of all, it can be expressed that Rawls positions the rational individual against utilitarianism. Rawls's rational individual can be seen as a revision of the rational individual in purely utilitarian understanding. The rational individual is based on modern liberalism or modern economics rather than the formal equality of classical liberalism or classical economics doctrine. In other words, the rationalism targeted by Rawls means the regulation of social and economic inequality in classical liberalism.

Rawls not only develops an alternative to utilitarianism, but also presents a moral view (Gorowitz, 1994, p. 270). However, he does not address the role of religious principles and values in building a well-regulated society. This determination can be put forward as one of the most important deficiencies in regulation (Naqvi, 2018, p. 165). Then what is the difference principle? The primary dimension of the principle of providing justice is the difference principle. Accordingly, social and economic inequalities can only be accepted when they benefit individuals with the lowest income. A state of inequality, the most it can be seen as legitimate for the benefit of the bad. The essence of the principle is simple and its attractive thought is: social and economic inequalities, in terms of how well those who are in the worst should be evaluated. According to Rawls' solution, the slightest interests of the poor cannot be dispensed with for the great interests of the rich. The first criterion in institutional analysis is to increase the welfare of the poor (Naqvi, 2018, p. 64; Miller, 1994, p. 220; Bilgin, 1996, p. 215). Nozick's Rawls opposition is shaped around the principle of utilitarianism and difference principle. There is a tension between Nozick's utilitarianism and Rawls' concept of difference principle treating inequality (Kukathas and Pettit, 2007, pp. 59-60). One of the positive features of the difference principle is that it takes into account the welfare of the least privileged people in society when evaluating the current situation, that is, when questioning whether it is good or not.

However, according to Naqvi, Rawls does not have a specific plan on how the wealthiest will behave if the economy progresses in a different process. Rawls did not make any predictions as to how wealth or wealth would be managed. While it is about increasing the welfare of the poor in theory, the quantitative reduction of the poor is not expressed (2018, p. 64). What is Rawls' answer? The individual does not favor himself and his acquaintances in the division of rights and responsibili-

ties and gives whatever he has right to express justice. However, the feelings of the modern individual make it dysfunctional. Rawls submits a transcendental design because he is aware of the contemporary individual's situation. He advocates that the community of fictional individuals can achieve justice principles, which include rights and responsibilities among themselves. According to Rawls' design, the situation of individuals is expressed with the concept of 'Veil of Ignorance' (Rawls, 1999, p. 119). Individuals are unaware of their knowledge and characteristics, such as race, color, class, gender, proficiency, physical power, economic power, and moral values. Individuals in the community should be isolated from the emotions and characteristics that can direct their preferences (Fabre and Miller, 2003, p. 9; Altham, 2009, p. 76). In his view, the ideal individual is just reached in this way. Ideal-fair individuals are rational individuals that free from the influence and direction of all animal instincts. The determination of the principles of fair distribution of income and wealth can be accomplished by these subjects (Maffettone, 2010, p. 25-52). "But if this is so, the contractees will certainly not decide upon a strategy such as "no advantage to me is acceptable unless it is to the advantage of those worse off." For, while this may be reasonable in a situation of uncertainty, it is not reasonable in a situation with information. In the latter case, a rational egoist will adopt a new strategy that will maximize his interests alone" (Choptiany, 1973, p. 149). According to Sandel, individuals should adopt their own common good, not deontological correct principles. Nothing contrary to the prevailing practices and the existing sense of loyalty and obligations can be built on an adopted moral principle. Uncovering these principles requires questioning who the person is, how they are, and what is good. The aim here is the search for the common good for society (Sandel, 2009, p. 62).

Rawls' rational-ideal individual is not a subject which is equipped with worldly ambitions. Rawls evaluates this as just a hypothetical situation. Those who criticize it accept this hypothetical subject as the subject of the real world and criticize it. However, Rawls recognizes that the real life individual cannot be like that. On the other hand, Rawls does not suggest any ideas about how to raise individuals fair to rights and responsibilities in economic life. Instead of this, he mentions the characteristics that an ideal individual should possess to establish economic justice.

Free (Ideal) Individual and Rational Subject

Rawls states that individual's economic actions must first be free to be fair. In this respect, he excludes Kant's pure practical intellect and numerical subject thought because they are metaphysical facts, although he mostly refers to Kant in his thou-

ghts. Instead, it substitutes an empirical hypothetical-ideal fair model. This subject is a raw subject abstracted from all his instincts with veil of ignorance in the original position (Rawls, 1971, p. 18; 1999, p. 77, 127; Naqvi, 2018, p. 64; Duran & Bayrak, 2020, p. 51). Assumptively, people fall into two categories: ideal-hypothetical human and average human (Sandel, 1998, p. 32). The ideal individual has a free and equal identity. One can feel freedom if he sees himself as the source of valid claims and agrees to take responsibility for the consequences of his actions (Rawls, 1993, p. 33). Rawls refers to Kant again here. Kant also defends that man is an autonomous entity (Kant, 1997, p. 47).

Moreover, Rawls expresses that in the original position, the principles to be determined by the community of subjects are those that correspond to Kant's (1997, p. 47) categorical imperative principle. This is due to the free and equal rational nature of the person. This principle predicts that the person's moral behavior is not due to the phenomenal situations such as satisfying certain desires or fulfilling their goals, but only sense of mission (Rawls, 1999, p. 222; Eryılmaz, 2019, pp. 18-20; Yücel, 2015, pp. 82-86).

Rawls makes a sharp distinction between one's self and their natural qualities and abilities. In his thought, one's self occurs before their natural qualities, values and purposes. Furthermore, the self is not affected by subsequent changes. It is man's essence that determines the values, beliefs and goals of man. For this reason, the personality of the subject has to be before the goals and beliefs determined by him. Natural qualities of individuals such as intelligence and abilities are distributed arbitrarily by nature and social life. Since these belong to society, not to individuals, they are seen as society's common values (Rawls, 1999, p. 514).

According to Rawls, handling of human personality and natural qualities and values are very important in terms of achieving economic justice. Since these qualities are arbitrarily distributed, no one can claim their achievements. What needs to be done is evaluating them useful for lower income groups (Rawls, 1999, p. 62; Duran, 2018, p. 41).

In other respects, Rawls' thoughts are severely criticized by most. For example, according to Nozick, the human view that is not affected by the values, beliefs and goals mentioned above undermines the individual's immunity and the immunity of the distinction between individuals. In the same way, this view is against to Kant's tradition (Nozick, 2006, p. 293). "John Rawls has used premises drawn from Kant's moral philosophy to justify egalitarian distributional policies, while Robert Nozick has used equally Kantian premises to defend radical libertarianism" (Fleischacker, 1996, p.

379). According to Sandel, Rawls develops this idea so as not to include a transcendent and metaphysical thought in his theory. On the one hand, the subject is different from his goals and beliefs in this thought, but on the other hand, he is concerned with his goals and beliefs to manage his goals. In this case, the moral question is what purpose I should choose, not who I am. According to Sandel, it is not the question of how to choose its goals, but how to distinguish between 'I' and mine if its goals and values determine the self (Sandel, 1998, p. 58-59).

The limits of self are not fully understood. Self and goals in Rawls' theory mean two things, not one thing. One is that, the self differs from goals, and the other is that the self is in relation with the goals. The self, which differs from its aims, aims us towards radical bodiless; the self which is fused with their goals leads to the impasse of radical phenomena (Sandel, 2009, p. 97). According to Sandel, possession is not a constant and stable but a variable situation. This happens in two ways. The things we have either suddenly or slowly disappear. Or, some of them increase their severity and dominate us. In other words, some of my desires and yearnings become stronger and stick to my identity rather than disappear and colonize my identity. These gradually turn into the things that form my identity and become I instead of mine (Sandel, 1998, p. 65).

According to Sandel, it is important to prevent goals and desires from colonizing the self, as Rawls suggests, and not the separation of the purpose and desires (Sandel, 1998, p. 65). Because the self, which is colonized by its desires like a modern individual, cannot behave fairly and cannot realize virtuous morality. On the other hand, Rawls tries to clarify some of his abstract expressions by considering the criticism. For example, he says that the view that the person's essence is unaffected by the values he chooses and the actions he demonstrates is not generally valid, but only in public life (Rawls, 1993, pp. 30-31).

On the other hand, Rawls argues that the natural and spiritual qualities and values are common as well as their essences are common and integrated (Rawls, 1999, p. 458; Sandel, 2012, p. 79). Nozick asks Rawls the question of how much a self remains when a specific distinction is made between one's self and its natural qualities and abilities (Nozick, 2006, p. 294).

There is a close connection between Rawls's fair subject and the idea of a rational subject. Rawls argues that the rational subject makes it according to the *life plan* where he has a particular good and determines his choice. Rawls, drawing rationality as Max Weber does (Weber, 1950, p. 77; 1978, pp. 64-65; Duran, 2017, p. 13), but does not go into discrimination in the form of utility-oriented purpose-rationality and valu-

e-centered practical-rationality. Even though he makes weak references to the content of moral-rationality, he usually uses rationality as purpose-rationality. Naturally, this approach causes contradictions. In spite of the fact that it sometimes refers to the concept of rational life plan and good, it does not persuade how the rational subject can be a fair subject. For this reason, the rational individual's reaching the potential to provide economic justice is also incomplete.

Considering the intense criticism, Rawls overcomes this confusion and goes to the discrimination of rationality-reasonableness in his later Political Liberalism (Rawls, 1993, pp. 51-52; Maffettone, 2010, p. 190). He says that this difference principle corresponds to the content difference between Kant's hypothetical imperative and categorical imperative. According to him, this rationality corresponds to hypothetical imperative, and reasonableness corresponds to categorical imperative (Rawls, 1993, p. 49-50; Fleischacker, 2004, p. 113). If this is accepted to be true, then rational subject-fair subject identity may only be possible with this revision. However, it should be reminded that this subject is not a real life subject but a hypothetical subject.

Well-Ordered Community Assumption

It can be said that Rawls steps into real life with the idea of well-ordered society and starts building the social environment of the fair-rational subject. According to him, a well-organized society is a society where everyone accepts the same principles of justice and basic social institutions follow these principles (Rawls, 1993, p. 35). Rawls believes that there is no need for the guidance of religion in constructing such a society and another worldview that compensates for and corrects the inequalities allowed by these principles. In this respect, he attempts to establish a secular fair society and therefore, he progressively moves away from the practical theory of pure reason, the metaphysical content of Kant, which he owes much to (Rawls, 1993, p. 39-53). In other words, he internalizes purposeful-rationality while he does not internalize the understanding of practical-rationality.

Rawls points out that a well-ordered society is a multicultural and multi-religious democratic society in his later works. He states that community members can adopt reasonably comprehensive moral and philosophical doctrines without adopting any very comprehensive moral and philosophical doctrine (Rawls, 1993, pp. 37-38; 2001, p. 233). However, it does not show how such a society will turn into a reality, and according to which principles it can raise a fair individual (Duran, 2019, p. 6). Naturally, the success of the rational-fair individual to achieve real economic

justice remains. Therefore, the idea of fair society, like a fair subject, also preserves its transcendence.

It can be argued that in a well-ordered community, the family or parents' place is critical to achieving justice. Rawls' most reasonable and tangible suggestion for a fair and rational individual is the family institution. He considers the family as an element of a well-organized society (Rawls, 2001, p. 163). He says that the structure of the family should be based on love. This love allows the child to start loving and trusting their parents over time (Rawls, 1999, p. 406; Miller, 1992, p. 559).

However, like many Western thinkers, Rawls does not mention in his theory how capitalist relations deform the family's function. Indeed, with what energy and accumulation the elementary capitalist family can raise fair subjects and how these subjects can establish justice in economic life, it is a subject that needs serious research.

Therefore, Rawls' idea of subject, family and society is criticized by MacIntyre. In fact, MacIntyre doesn't just criticize Rawls' thoughts in related areas. He targets the moral and political culture of the West in a broader sense. According to MacIntyre, the collapse in the moral and political culture of the West begins with Enlightenment philosophers. Kierkegaard, Kant, Diderot, Hume and Smith's efforts to ground morality are unsuccessful attempts. Because they ignore the emergence of moral codes in a particular historical and cultural environment. As it is known, these moral rules are discovered by Aristotle and additions are made through the New Testament and become the dominant principles in the Middle Ages. According to MacIntyre, Enlightenment philosophers neglect the idea of human ultimate purpose (telos) and the fact that human nature can transform from potential to higher reality. When the moral directives take human nature from its original untrained state and heal it, it will naturally be impossible to derive moral principles from the current human condition. Such human nature will probably tend to disobey moral principles (MacIntyre, 2007, pp. 51-52).

On the other hand, communitarians argue that Rawls is in the wrong search: Universal principles. These principles provide solutions for general problems. The issue of political association is problematic at this stage. However, according to communitarians, this should not be the main goal, and Rawls's goal does not coincide with reality. Such important issues require political unity. Therefore, it is not universal principles to focus on. On the contrary, an inner search must be undertaken, revealing implicit meanings in discourse and practice (Walzer, 1983, p. 24).

Can we say that Rawls thinks like a capitalist? According to him, class division is inevitable and natural as capitalist thinkers say. Also eliminating social-economic inequalities is too hard, maybe impossible for Rawls. He works hard on equitable income distribution. It seems the difference between the liberalism's distributive justice and his justice as fairness is that both accept the fundamental system and the rules of capitalism (Miller, 1974: 181-183). Rawls' ideas show the damage caused by inequality less than it really is. Unequal freedoms show the contribution more than it really is (Öztürk, 2007, p. 82). Accordingly, Rawls' subject is social subject far from society and tradition, it is not possible for such a subject to act morally. Therefore, the potential of Rawls' rational individual to attain economic justice in the current system cannot be mentioned.

The most important libertarian criticism of Rawls comes from Nozick. He puts forward Rawls' notion of justice that empowers the theory of justice as fairness. Accordingly, Nozick addresses two main criticisms to Rawls. First, Rawls thinks that goods come to the world unclaimed and must be distributed on the basis of justice. The other criticism is that a state of the kind Rawls envisions constantly interferes with individual affairs. What would Nozick defend in this situation? There are three principles of justice that Nozick has embraced under his libertarian philosophy: the principle of justice in the acquisition of property, the principle of justice in the transfer of property, and the formulation of a principle required by justice to repair past injustices. The important feature of Nozick's theory is that if this scope is operated by principles only against these species, then it represents the historical ideal of justice (Hahnel, 2005, pp. 27-29). In other words, it means whether it is determined by the nature of the allocation or how it has come through history. How is the allocation fair? The allocation is fair only if it has been rightfully obtained from the very beginning and the subsequent transfers are rightfully transferred at every stage. In order for the allocation to be fair, it is not sufficient only that it has been fair throughout the historical process. At the same time, the allocation must be sufficiently realized. Given the second principle of justice, the difference principle, allocation should be better off as those in the worst group would be under a more equitable distribution. Nozick points out two obvious points in Rawls' theory. One of these deficits is directed to the basic assumption of the theory, the other contains its practical implications. Nozick's main objection is that the Rawlsian theory sees goods as sacred goods from heaven. In particular, it looks at goods to which nobody is entitled in terms of original position (Nozick, 1974, pp. 1963-198). Rawls's theory is against the understanding that leaves individual's responsibility to society. It does not accept that the state acts like the mind of the individual. On

the other hand, he gives extreme priority to individual freedom. An excess that ignores everything but individual freedom prevails (Naqvi, 2018, p. 55). This extreme formulation of Rawls attracts primarily Muslim thinkers and communitarians. In fact, the same situation is experienced in Sen, as will be stated later.

On the other hand, Rawls' and Nozick's theories are liberal theories. These theories assume that the good society is the one in which one does not specifically govern with common goals and objectives. What is a good society? A good society is a society in which people have the right and freedom to achieve their personal goals both individually and with other people. This framework is regulated by law. It is a principled society, primarily with the principle of justice. These principles are discoverable and enduring. This view means that in liberal thought there is no single good sense of private life. At this stage, liberalism can be seen as an important philosophical response to others.

In modern societies, people hold a wide variety of beliefs and compete with each other. This diversity and competition is pessimistic in terms of an overall good or common good ideal. Liberals tolerate as many different ways of life and worldviews as possible. The utilitarian approach argues that it is a good choice to reduce the tension between competing thoughts and ideals, which will increase the benefit and pleasure. On the other hand, some libertarians see good and negative freedom as equivalent. Another approach to which Rawls is involved defines the concept of right independently of the good and avoids determining the common good with the participation of everyone. The reason why advocates of this approach behave hypothetically is that a common good cannot be achieved in line with individual goals.

Questioning Fair Action in Amartya Sen's Thought

It is accepted that Sen tends towards the phenomenon of justice and fairness more than all economists in the discipline of economics (Hahnel, 2005, p. 64). Amartya Sen is one of the philosophers that have had a significant impact on economic justice recently. His works, especially on poverty and hunger, are substantial. The Indian economist examines the rational individual's potential and possibilities to reach economic justice from a diverse discipline perspective. From this point of view, it can be argued that it provides partial ethical vitality to the new welfare economy by suggesting striking opinions.

Sen tries to reveal how people can react to the current injustices by examining the events. He sees achieving economic justice as an equivalent of eliminating in-

justices. He thinks that justice can be established if injustice is broken. The reason for prioritizing injustice in reaching justice is the dominance of public injustices that are easy to eliminate. The causes and solutions of injustice in economic life are evident. What needs to be done to create a fair institution or order is controversial. In the cost-benefit analysis between these two, the first way to achieve economic justice is more convenient.

Sen identifies the phenomenon of justice with reality rather than mental design. While doing this, he reveals his thoughts based on Rawls or criticizes him. Rawls is both motivating and critical about Sen's propensity for justice. As it will be seen later, some of Rawls' essential elements are included as building blocks in Sen's formulation. Nevertheless, Sen makes serious criticism of Rawls and many of his thoughts (Enlightenment philosophers). The most important criticism is that the philosophers who advocate this approach are in transcendental institutionalism (Sen, 2011, p. 5).

Those who try to reach justice through institutionalization have the error of perfectionism. They believe that all individuals in the society will accept fair institutions with a contract. They argue that social action will take shape according to the functioning of fair contracted institutions. However, individuals generally do not act according to institutions beforehand plan since this is the basis of injustice in economic life. Contradiction is nothing but defending an unrealistic idea. Here are the daily practices of people that are neglected (Sen et. al., 2020: 12; Holmwood, 2013, p. 1172). Also, pure institutionalists such as Rawls' ambitions to reach pure economic justice with a single agreement in the original position are an incomplete analysis. For instance, various methods can be developed in the initial situation suggested by Rawls. It is unknown that people who are veiled in the veil of ignorance will only choose two principles of justice. Rawls generalizes a possibility. People can also develop different principles using their minds. What will make everyone think the same? Rawls designs an almost homogeneous human model, but this cannot be expected to coincide with reality (Sen, 2011, p. 10).

Sen's idea is more realistic than Rawls' perspective in this way. He tries to find a solution to injustice through his practical approach, not with economics's abstract face. He says that *Realization Focused Comparison's concept* reveals the potential of the rational individual to reach economic justice or the power to eliminate injustice (Sen, 2011, p. 7). He proposes to produce policies and practices in which justice is adopted as a fundamental principle with a comparative process management. He believes that fair methods can be created by comparing the policies success-

fully implemented with current effective practices. Adopting the most effective, accessible and appropriate way among the various alternatives can reduce injustice. According to him, thinkers like Concorde, Marx, Smith, or Mill also act with this method.

Sen argues that the individual must act on the principles of rationality and neutrality to achieve economic justice. However, it does not object to the economic justice of the Western world, which glorifies rationality, and its system of revealing and nurturing all kinds of injustices. Some thinkers say that they put their minds to the fore for their malicious purposes. Sen deliberately or unconsciously ignores the purpose-rational or instrumental intellect dimension, which is especially emphasized by thinkers like Weber, Habermas, Lukacs, Horkheimer and Adorno. He addresses the good or bad use of the intellect without distinguishing the concept of mind like Rawls. He says that the reason cannot be pushed back into the background because of the mentality that brought out Nazism. What needs to be done is using the mind correctly. It is a dynamic mind that ensures the establishment of economic justice. Sen states that justice and mind are in a strong interaction. The mind's leadership leads people to a fair society (Sen, 2011, p. 46).

Sen thinks that economic problems can be overcome with little touches when your mind is used properly. He states that global deaths occur between 5-10 percent due to hunger, focusing on poverty and hunger. The solution to this problem is very simple: Deaths from starvation can be eliminated by increasing the incomes of low-income people and providing food (redistribution) (Sen, 2011, p. 47). However, Sen's contradiction that Western societies have prioritized rationality and achieved remarkable economic success until now could not think of this rational method (Rawls, 1993b, p. 64). Here again, Sen overlooks the instrumental mind that colonizes the individual.

According to Sen, the second principle that the individual will pay attention to achieve economic justice is neutrality. The principle of impartiality requires to act impartially in all areas, not only in economic life, but in political, legal, and moral (Sen, 2011, p. 117). In this respect, the principle of neutrality is divided into two in itself: open impartiality and closed neutrality or impartiality (Sen, 2002, pp. 448-453; Meshelski, 2019, p. 37; Breban and Gilardone, 2020, p. 264). That only neutrality is in question for a particular segment implies closed neutrality. This is the neutrality between a specific group, community, and members of society. It is exact neutrality that represents the generalization of this approach that you want to emphasize. Accordingly, impartiality should be valid for all, without any restric-

tions or limitations. This neutrality opens the door to a universal understanding of justice (Sen, 2011, p. 143).

However, a participatory management approach should be adopted in economics or all fields. One of the most effective ways to eradicate injustice is listening to the voices of all segments. At this point, we come across a social choice theory. Thanks to this method, comparative analyzes can be made, alternatives can be increased, flexible solutions can be produced, various principles of justice can be proposed, different methods of reasoning can be developed, and economic life can also be organized fairly with a participatory democratic structure (Sen, 2011, pp. 108-110).

Focusing on the actions of individuals, Sen criticizes the basic action structure of the new welfare economy as constructive. He suggests that the rational person should not act on the principle of maximum benefit-maximum profit. The rational individual, the main actor of mainstream economics, is based on this basic principle since he already uses his mind. The action's motivations are parameters such as benefit, income, pleasure, success and profit. These people act in this tendency because they already use their minds (instrumental rationality). It is debatable how valid it is for Sen to offer to waive your benefit or profit (Sugden, 1993, p. 1959). Rationality cannot be donated to utilitarian theory. He shows Rawls among those who criticize that utilitarian theory for ignoring rights. His view of justice includes contractual justice based on rights in response to utilitarianism (Sen, 1992, p. 95). However, to explain other types of action other than utilitarianism, it needs rationality and the concept of rationality. Here Sen adopts Scanlon's view of reasonability rather than Rawls. Scanlon talks about the notion that anyone can put forward an opinion on a subject whether the arguments put forward are reasonably acceptable. Different solutions can be developed even under the assumption that only interested parties are allowed to express their opinions (Scanlon, 1998, pp. 4-5). In fact, this approach emphasizes the participatory management approach. Here, the action style is similar to Smith's rational individual thought (Sen, 2011, p. 197).

Another factor that enhances the individual's potential to reach economic justice is the capability of approaching and the concept of fundamental freedom. It is crucial to improve the capacities of individuals and to guarantee their fundamental freedom. Also, there is a need for other factors than just the capacity approach and equalizing freedom to ensure justice (Fabre and Miller, 2003, p. 6). The capability approach emphasizes benefiting from equal opportunities. It is essential in assessing the owned freedoms. Equalizing positive freedoms does not mean achieving

justice on its own. These are like parts of the whole (Deneulin, 2011, p. 791). Whether it is equality, freedoms or fair functioning of institutions or firms, fair design of social organizations, and justice regulation of behavior patterns, the potential to achieve economic justice can be united (Sen, 2011, p. 268).

Sen and Rawls criticize the holistic and unfair welfare perspective of mainstream economics. Both thinkers try to offer alternative solutions. They seek formulas in the framework of redistribution. Sen recommends the weak equity axiom rather than egalitarian redistribution. If we take a type of equality as a criterion, all other theories will appear inequality (Sen, 1992, pp. 12-13). For the weak equity axiom, the person with a lower income should receive more shares in the redistribution stage than the person with a higher income. The practice which is not equal to the principle of equal distribution or the least beneficial is not fair. He refers to Rawls' principle of difference (Griffin, 1981, p. 282). Differences between individuals; the heterogeneity of individuals, environment, social environment, relations, household income and distribution can be examined under the headings (Sen, 1999, p. 71). However, Sen thinks that the difference principle approach can be beneficial with the capacity approach. Because individuals must be compared in some way and their differences must be revealed (Sen, 1999, p. 64). According to Rawls, the theory of justice as equity which puts primary values at the center, can meet this view of Sen. Sen says that even if the primary values are evenly distributed, ignoring capacities can come up with undesirable results. If a person lacks in terms of capacity approach, even if that person has primary values, he will get very little benefit (Sen, 1990, pp. 72-75). Besides, Sen says that the results in the distribution of rights should be taken as data. Basic rights such as health, education, good nutrition cannot be pushed into the background for any freedom such as economic freedom (Sen, 2000, p. 66).

Sen is highly appreciated for expressing the fact of justice in the field of economics and addressing economic inequalities (Hahnel, 2002, p. 185). But those who applaud him also criticize him for his thoughts in *Development as Freedom*. In this context, Sen sees development as an extension of freedom. According to him, all the abilities people can acquire are a result of freedom. Sen exemplifies his thought in an extreme way. He expresses the death rate as the deprivation of freedom to survive (Sen, 1999, p. 31). The source of this criticism points to one of the most important criticisms made to the utilitarian understanding: the ideal of economic freedom. Indexing all useful and good elements to freedom (Seabright, 2001). However, aren't there any good aims that are more important than economic freedom?

Here lies the contradiction of Sen (Hahnel, 2005, p. 89). In the same way, while Sen criticizes the reduction of all good to benefit, he makes the same mistake himself in the work mentioned. Economic freedom is of course a correct goal, but goals such as economic justice should be more comprehensive and prioritized.

Conclusion

In this study, a rational individual potential to be fair while taking economic action is tried to be revealed in Western thought. The works of the political philosopher, Rawls, who was amazed at the surprise in almost every segment and discipline, are primarily examined to represent Western thought. Then, the Nobel Prize winning economist Sen, who is seen as the conscientious voice of the science of economics with his views on economic justice and which enables the United Nations to be more sensitive to this issue, is discussed. These thinkers sign the works having a great impact in the twentieth century. The views that are put forward by these names are still active today.

As it is known, justice is to give everyone what he deserves. The sanctification of self-interest and benefit in the modern economic system makes the realization of justice as difficult as possible. However, the provision of justice, which is accepted as the highest virtue, is a compulsory need of social life. Accordingly, Rawls develops many concepts to base justice as fairness. He brings concepts such as original position, veil of ignorance, the difference principle, and rationality-reasonableness to the literature to reach the rational individual's fair action potential. In his later works, he tries to embody his theory transcendent characters. He also envisages a broad sense of democratic society and its constitutional institutions that adopt the principles of fair action. He proposes to provide fundamental freedoms in a democratic society. These are constituent liberties, including political conscience and thought, freedoms of not being arbitrarily caught and arrested, and protecting individual integrity and having rights. Rawls' justice project confronts capitalist hegemony with the principles of justice and freedom. However, it cannot be mentioned that his theories are fully embodied in real life.

Sen advocates for a partial substitution of moral-rational action rather than the rational action of mainstream economics. Also, he enables concepts such as capacity approach and positive freedom to gain importance in the welfare economy. According to him, it is possible for decision-making units such as individuals, firms and government to reach economic justice without adopting the principle of cost minimization and profit maximization. It is necessary to increase the capacity le-

vels and the political, economic, and social freedom of individuals. The primary purpose of economic development should be the expansion of human freedom and capacities. Economic justice cannot be mentioned here even if growth occurs in a society where poverty cannot be eliminated. Concepts such as wages and income are not indicators of wealth in real terms. It is also essential to have free access to basic services and opportunities with valuable content such as nutrition, shelter, health and education.

As can be understood, Rawls and Sen incline towards fair action within the philosophical framework of mainstream economics. They try to find the search for a solution to existing injustices by preserving the same system. Therefore, they can be said to be far from decoding the system that ultimately produces injustice, although they produce important ideas. These names' formulas can be described as either inaccessible hypothetical and transcendent theory or as dressing solutions.

Then what is to be done? It must be ensured that moral values that are eliminated by capitalism in economic life produce motivation and meaning again. Internalization of moral principles and values in the economic life will prevent the emergence of injustices. It is necessary to free the modern economic mentality from the oppression of purely utilitarian or prosperous hegemony, to allow cooperation with disciplines such as theology, philosophy, sociology, history, and politics, and realize the production of value and meaning that societies need. For the sake of economic growth, human sacrifice or instrumentalization should be abandoned immediately. Value areas such as socialization, sharing, social security, social justice, meaningfulness, communication, solidarity and belonging also need to be developed. For this reason, the fact that all the macroeconomic policies put forward include decisions that prioritize the socio-economic life and feed on the socio-cultural system, may make it easier for individuals to take fair action in business life or more generally reach economic justice.

Kaynakça | References

- Altham, J. E. J. (1973). Rawls' difference principle. *Philosophy*, 48(183), 75-78.
- Aristotle. (1906). *The Nicomachean ethics of Aristotle*. Tenth Edition. Tr. F. H. Peters. London: K. Paul, T., T.
- Bentham, J. (1983). *The collected works of Jeremy Bentham: Deontology together with a table of the springs of action and the article on utilitarianism in Bentham*. ed. A. Goldworth. Oxford: Oxford University Press.
- Bilgin, M. F. (1996). John Rawls'ın adalet kuramı ve İslam hukuku ışığında değerlendirilmesi. *Divan: disiplinlerarası çalışmalar dergisi*, 2, 207-215.
- Breban, L. & Gilardone, M. (2020). A missing touch of Adam Smith in Amartya Sen's account of public reasoning: the man within for the man without. *Cambridge journal of economics*, 44(2), 257-283.
- Choptiany, L. (1973). A critique of John Rawls's principles of justice. *The university of Chicago Press*, 83(2), 146-150.
- Demir, A. (2012). John Rawls ve dağıtıcı adalet kuramı eleştirel bir yaklaşım. *Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Sistematik felsefe ve mantık anabilim dalı*. Doktora Tezi.
- Deneulin, S. (2011). Development and the limits of Amartya Sen's. *Third world quarterly*, 32(4), 787-797.
- Duran, B. (2019). Adil firma yöneticisinin nasıl yetiştirilebileceği üzerine tartışmalar. In. İşletme disiplini ekseninde güncel araştırmalar (1-18). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Duran, B. (2018). Said Nursi'nin düşüncesinde 'adil insan'ın sosyo-politik çerçevesi (Alfred Schütz fenomenolojisi yardımı ile). *Katre uluslararası insan araştırmaları dergisi*, 5, 39-53.
- Duran, B. (2017). *Din ve kapitalizm*. Saarbrücken, Germany: Lambert Academic Publishing.
- Duran, B. & Bayrak, A. Z. (2020). *Habermas'ın iletişimsel-rasyonellik teorisi çerçevesinde bankaların incelenmesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Eryılmaz, E. (2019). A critical assessment of John Rawls's theory of justice as fairness. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Felsefe anabilim dalı*. Doktora Tezi.
- Fabre, C & Miller, D. (2003). Justice and culture: Rawls, Sen, Nussbaum and O'Neill. *Political studies review*, 1(1), 4-17.
- Fleischacker, S. (2004). *A short history of distributive justice*. London, England: Harvard University Press.
- Fleischacker, S. (1996). Values behind the market: Kant's response to the "wealth of nations." *History of political thought*, 17(3), 379-407.
- Griffin, J. (1981). Equality: on Sen's weak equity axiom. *Mind*, 90(358), 280-286.
- Gorowitz, S. (1994). *John Rawls: Bir adalet kuramı*. Çev. S. Can. Çağdaş Siyaset Felsefecileri, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hahnel, R. (2005). *Economic justice and democracy: From competition to cooperation (pathways through the twenty-first century)*. New York: Routledge.
- Hahnel, R. (2002). Amartya Sen: The late twentieth century's greatest political economist?. In. *Understanding capitalism: Critical analysis from Karl Marx to Amartya Sen*. London: Pluto Press.

- Hayek, F. (1995). *Kanun yasama faaliyeti ve özgürlük*. Çev. M. Erdoğan. Cilt 2. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Holmwood, J. (2013). Public reasoning without sociology: Amartya Sen's theory of justice. *Sociology*, 47(6), 1171-1186.
- Hume, D. (1978). *A treatise of human nature*. Oxford: Oxford University Press.
- Hünler, S. Z. (1997). İki adalet arasında. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kant, I. (2006). *Ground work of metaphysics of morals* (11th ed.) (M. Gregor Trans. and Ed.). Cambridge, United Kingdom: University of Cambridge Press.
- Kant, I. (1886). *The metaphysics of ethics*. Third Edition. Trans. J. W. Semple. Edinburgh: T. & T. Clark.
- Kukathas, C. and Pettit, P. (2007). *Rawls 'a theory of justice' and its critics*. Malden, USA: Polity Press.
- Locke, J. (1988) *Second treatise: Two treatises of government*, ed. Peter Laslett, student edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue, a study in moral theory*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, A. (1988). *Whose justice? Which rationality?*. Indiana: University of Notre Dame Press.
- Maffettone, S. (2010). *Rawls: An introduction*. Cambridge, United Kingdom: Polity Press.
- Marshall, A. (1920). *Principles of economics* (Revisited edition). London: Macmillan and Co.
- Meshelski, K. (2019). Amartya Sen's nonideal theory. *Ethics & global politics*, 12(2), 31-45.
- Mill, J. S. (2019). *Faydacılık*. çev. G. Murteza. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Miller, D. (1994). *John Rawls*. Blackwell Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, Cilt. II, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Miller, D. (1992). Distributive justice: What the people think. *Ethics*, 102(3), 555-593.
- Miller, R. (1974). Rawls and Marxism. *Philosophy and public affairs*, 3(2), 167-191.
- Naqvi, H. (2018). İslam, ekonomi ve toplum. çev. O. Maraşlı. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, state and utopia*. New York, NY: Basic Books.
- Öztürk, A. (2007). Rawls'ın adalet teorisi ya da biçimsel hak anlayışının teorik açmazları üzerine. İstanbul üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi dergisi, 0(37), 57-86.
- Parsons, T. (1937). *The Structure of social action*. New York, NY: McGraw Hill Book Company.
- Platon. (2015). *Phaidon*. Çev. F. Akderin. İstanbul: Say Yayınları.
- Proudhon, P. J. (2014). *Mülkiyet nedir?*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1985). Justice as fairness: Political not metaphysical. *Philosophy and public affairs*, 14(3), 223-251.
- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. New York, NY: Columbia University Press.
- Rawls, J. (1993b). The law of peoples. *Critical inquiry*, 20(1), 36-68.
- Rawls, J. (1999). *A theory of justice revised edition*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press.

- Rawls, J. (2001). *Justice as fairness: A restatement*. (E. Kelly, Ed.). Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press.
- Say, J. B. (1971). *A treatise on political economy or the production, distribution and consumption of wealth*. New York: A. M. Kelley Publishers.
- Sandel, M. J. (2012). *Justice: What money can't buy: The moral limits of markets*. London: Allen Lane.
- Sandel, M. J. (2009). *Justice: What's the right thing to do ?*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Sandel, M. J. (1998). *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge, United Kingdom: University of Cambridge Press.
- Scanlon, T. M. (1998). *What we owe to each other*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Sebright, P. (2001). *Reviewed: Development as freedom*. <https://www.nybooks.com/articles/2001/03/29/the-road-upward/> (21.01.2021).
- Sen, A. (1990). *On ethics and economics*. Oxford, United Kingdom: Basil Blackwell.
- Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. New York, NY: Knopf Publishers.
- Sen, A. (2000). *Development as freedom*. New York, NY: Anchor Books.
- Sen, A. (2002). Open and closed impartiality. *Journal of philosophy*, 99(9), 445-469.
- Sen, A. (2011). *The idea of justice*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press.
- Sen, A., Deaton, A. & Besley, T. (2020). Economics with a moral compass? Welfare economics: Past, present, and future. *Annual Review of Economics*, 12, 1-21.
- Siebert, R. J. (1985). *The critical theory of religion*. New York-Amsterdam: The Frankfurt School, Mouton.
- Singer, P. (1997). *Famine, affluence, and morality: Ethics in practice*. Oxford: Blacwell Publishing.
- Sugden, R. (1993). Review: welfare, resources, and capabilities: A review of inequality reexamined by Amartya Sen. *Journal of economic literature*, 31(4), 1947-1962.
- Walker, D. A. (2001). *Introduction*. ed. D. A. Walker. The Legacy of Léon Walras. In. Intellectual Legacies in Modern Economics series. Edward Elgar Publishing.
- Walras, L. (2014). *Léon Walras: Elements of theoretical economics: Or, the theory of social wealth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of justice: A defense Of pluralism and equality*. Reprint Edition. America, Basic Books.
- Weber, M. (1978). *Economy and society* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). Berkeley, California: University of California Press.
- Weber, M. (1950). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (3rd ed.) (T. Parsons, Trans.). New York, NY: Charles Scripner's Son.
- Weber, M. (1946). *The social psychology of the world religions: From Max Weber: Essays in sociology*. Ed. Gerth, H. H. & Mills, C. W.. Ny: Oxford University Press.
- Yücel, T. S. (2015). Reconsidering Rawls: Justice and solidarity. *Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı*. Doktora Tezi.

Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında ve Uygulamalarında Yaşanan Değişim

Züleyha Sayın

Öz: İşletmeler günümüzde artık sadece kâr elde ederek hayatta kalamamaktadır. Özellikle Endüstri Devrimi sonrası üretimin artması, işletme içinde ve çevresinde sorunları da beraberinde getirmiştir. İstihdam, kaynakların kullanımı gibi konularda yaşanan sorunlar, işletmeleri sosyal sorumluluk alanına yöneltmiştir. İşletmeler yaşamlarını sürdürmek için ekonomik faydanın yanı sıra toplumsal faydayı da gözetmek durumunda kalmışlardır. Kurumsal sosyal sorumluluk; gönüllü olarak işletmelerin toplumsal sorunlarla ilgili faaliyetlerde bulunması, paydaşlarının beklentilerine yanıt vermesidir. Tüketicilerin karar alma davranışları üzerinde etkili olan KSS faaliyetleri, her ülkede farklı bir süreç içerisinde şekil almaktadır. Ülkelerin içinde bulunduğu sosyal, politik, ekonomik koşullarından da etkilenen KSS uygulamaları, Türkiye’de de son 20 yılda artış göstermiştir. Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk alanında yaşanan değişim, üst yönetimin inisiyatifinde olan bir anlayıştan stratejik bir bakış açısına evrildiği göstermektedir. Bu değişim, alan ve konu itibarıyla toplumsal beklentilerle paralel biçimde gelişirken gelişmiş ülkelerdeki önceliklerden uzaktır. Bu çalışmada son 15 yılda Türkiye’de yapılmış olan önemli kurumsal sosyal sorumluluk araştırmaları incelenmiş; kurumsal sosyal sorumluluğa bakışta Türkiye’de nasıl bir değişim yaşandığı sorusuna yanıt aranmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Türkiye’de KSS alanında yaşanan değişim ve dönüşüm ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal sorumluluk, değişim

Abstract: Businesses can no longer survive just by making a profit. Especially after the Industrial Revolution, the increase in production brought problems in and around the business. The problems experienced in the areas of employment and the use of resources have led companies to the area of social responsibility. In order to survive, businesses have had to consider social benefit as well as economic benefit. Corporate social responsibility is that businesses voluntarily engage in activities related to social problems and respond to the expectations of their stakeholders. CSR activities, which also affect the decision-making behavior of consumers, take shape in a different process in each country. CSR practices, which are also affected by the social, political and economic conditions of the countries, have increased in the last 20 years in Turkey. It is seen that the change in corporate social responsibility in Turkey has evolved from an understanding under the initiative of senior management to a strategic perspective. While this change develops in line with social expectations in terms of field and subject, it is far from the priorities of developed countries. In this study, the important corporate social responsibility studies conducted in Turkey in the last 15 years were examined and an answer was sought for the question of what kind of change has been experienced in Turkey in terms of corporate social responsibility. Within the scope of these studies, the change and transformation in the field of CSR in Turkey has been revealed.

Keywords: Corporate social responsibility, social responsibility, change

@ Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, z.sayinn@gmail.com

0000-0002-2166-0070

Sayın, Z. (2021). Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında ve Uygulamalarında Yaşanan Değişim. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss 86-124.

Araştırma Makalesi

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.0720
İş Ahlakı Dergisi, 2021
isahlakidergisi.com

Başvuru : 05.02.2021
Revizyon : 21.04.2021
Kabul : 31.05.2021
Basım : 06.2021

Giriş

İşletmeler; müşteri talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda faaliyet gösteren, bunun sonucunda da kâr elde eden açık sistemlerdir. Değişen dünya düzeni her alanı etkilediği gibi işletmeleri de yakından etkilemiştir. *Kârlılık, etkinlik, verimlilik* gibi kavramlar üzerine kurulu olan *işletmecilik*, 20. yüzyılın ortasından sonra bir dönüşüm yaşamıştır. İnsan hakları, çocuk-kadın işçi çalıştırma, ekolojik çevre gibi konularda ortaya çıkan sorunlar, işletmelerin de bu konudaki sorumluluklarını ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle çevresiyle devamlı ilişki içerisinde faaliyetlerini sürdüren işletmelerin çalışanlarına, müşterilerine, topluma, sermayedar ve hissedarlarına karşı sorumlulukları daha da ön plana çıkmaya başlamıştır.

Sosyoekonomik yapıda yaşanan değişimlerle birlikte müşteri taleplerinde de önemli değişimler yaşanmıştır. Müşteri artık ürünü ve hizmeti talep ederken ya da değerlendirirken işletmenin sosyal duyarlılıklarıyla da ilgilenmektedir. İletişim kanallarının güçlenmesi sonucu bilgiye kolayca ulaşabilen tüketiciler, işletmeleri sosyal alanda varlıkları doğrultusunda da kolaylıkla değerlendirebilmektedir. Mohr ve Webb de (2005) kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının ürüne değer kattığını, aynı zamanda tüketicinin satın alma kararında etkisi olabileceğini ifade etmiştir.

Dünya genelinde devletlerin ve toplumun, Sanayi Devrimi ve küreselleşmenin etkisiyle birlikte iş dünyasından beklentileri artmıştır. Ekolojik dengede bozulma, kaynakların orantısız kullanımı çocuk ve kadın işçi çalıştırma ile ilgili sorunlar dikkatleri sosyal sorumluluk alanına çekmiştir. 1980'lerden itibaren de etik, toplumsal fayda, kaynakları doğru kullanma, iş gücü ve işletmelerin paydaşlarına olan sorumlulukları gibi kavramlar önem kazanmış bu da *kurumsal sosyal sorumluluk* kavramının akademik alanda dikkat çekmesine neden olmuştur. Avrupa Komisyonunun yaptığı tanıma göre kurumsal sosyal sorumluluk, şirketlerin gönüllülük esasıyla toplumsal ve çevresel konuları faaliyetlerine ve paydaşları ile olan ilişkilerine dâhil ettiği bir kavramdır (Commision of the European Communities, 2001, s. 6).

Günümüzde ulusal ve uluslararası alanda rekabetin artması sonucu işletmelerin kaliteli ürün ya da hizmet sunması, bu ürün ya da hizmeti tüketicinin alım gücüne uygun olarak pazara sunması varlıklarını sürdürmeleri için yeterli olmaktadır. Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluk, işletmeleri rakiplerinden ayıran bir özellik olarak ifade edilebilir. Kurumsal sosyal sorumluluk; çalışanların, ailelerin, toplumun yaşam kalitesini artırma (Kotler ve Lee, 2006) üzere toplumsal normlara ve değerlere uygun (Bowen, 1953) ve (Mohr, Webb ve Haris, 2001, s. 47) aynı zamanda şirketlerin toplum üzerindeki zararlı etkilerini azaltma veya ortadan

kaldırma, uzun vadede yararlı etkilerini üst düzeye çıkarma çabaları olarak ifade edilebilir (Mohr ve Webb, 2005).

Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ile birlikte işletmeler paydaşlarından onay olarak (Vo, 2011, s. 90) yaşamlarını daha sürdürülebilir kılmaktadır. KSS; toplumla ilişki kurma, toplumdan alınan topluma geri kazandırma noktasında önemli bir araç olarak görülürken ayrıca kurumsal itibarın oluşmasında da önemli bir etkidir (Bear, Rahman ve Post, 2010, s. 208). Pfau vd. tarafından yapılan araştırmada da KSS faaliyetlerinin kişiler üzerinde oluşturduğu algı neticesinde kurumsal itibar üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (2008).

Politik, ekonomik ve sosyal alanda yaşanan değişimler KSS faaliyetlerinin ortaya çıkışında ve ülkelerin kendine özgü KSS özelliklerinin belirlenmesinde önemli faktörlerdendir (Matten ve Moon, 2008). Ararat ve Göcenoğlu da ülkelerdeki KSS uygulamalarını, toplumsal normlarla ve değerlerle başka bir ifadeyle kültür ile ilişkilendirmektedir (2006). Ararat, Carroll'un işletmelerin sosyal sorumluluklarını incelediği dört basamaklı piramidi ve Hofstede'nin kültürel boyutlarını baz alarak Amerika, Avrupa ve Orta Doğu-Kuzey Afrika (ODKA) gibi ülkeleri karşılaştırmıştır (2006). Yapılan karşılaştırmada Türkiye, ODKA ülkeleri arasında yer almış; bu başlık altına giren ülkelerde bütün sorumluluk alanlarında düşük düzeyde performans gösteren şirketlerin olduğu ifade edilmiştir (Özturan, 2011, s. 3).

KSS alanında son 20 yılda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler; KSS çalışmalarının medyada daha fazla görünür olması, tüketici örgütlerinin üretim ve pazara gidiş süreci hakkında daha fazla bilgi talep etmesi, sivil toplum örgütlerinin ve sendikaların toplumsal duyarlılığa sahip şirketlere daha yakın durması, kurumsal şirketlerin KSS ile ilgili ihtiyaçlarında tedarikçilerin olumlu yaklaşımı, siyasetçilerin KSS'yi bir politik alan olarak keşfetmesi, KSS faaliyetlerinin itibar artırıcı ve nitelikli iş gücünü çeken özellikleri şeklinde ifade edilebilir (Türkiye ve Avrupa Örnekleri Işığında Kurumsal Sosyal Sorumluluk, 2017, s. 8).

Türkiye'de KSS alanında bazı araştırmalar da gerçekleştirilmiştir. TÜSEV tarafından CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) kapsamında 2005 yayınlanan "Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluğu: Türkiye'deki 10 Şirketin İncelemesi" ve "2011 yılında yayınlanan Kurumsal Sosyal Sorumluluk Vaka Analizi Çalışması: Türkiye'deki 5 Şirket ve 5 STK'nın İncelemesi" örnek olarak verilebilir. Bu araştırmada şirket-STK ilişkilerinin niteliğini, özel sektörün topluma karşı sorumluluklarını ve KSS anlayışı ele alınmıştır (Özdemir, 2005; Özturan, 2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği de "Yeni AB Üyesi ve Aday Ülkelerde

Uyum, Rekabet ve Sosyal Birlik Aracı Olarak KSS Uygulamalarını Hızlandırma Projesi” kapsamında 2008 yılında “Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu” hazırlanmıştır. Avrupa Birliği tarafından fon sağlanan ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu ile ortaklaşa yürütülen çalışmada şirketler ve diğer paydaş gruplarla yapılan çalışmalar sonucu Türkiye’deki KSS anlayışı, bu uygulamaların itici güçlerinin neler olduğu konusunda bulgulara ulaşılmıştır (Göcenoglu ve Onan, 2008). KSS alanında yapılan bir başka çalışma TÜBİTAK projesi olarak yapılan 2009 yılında yayınlanan “Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Üçgeni: Şirketler, Toplum ve Toplum Kuruluşları” olmuştur. Seçil Deren Van Het Hof tarafından yapılan çalışmada “Sizce şirketlerin topluma karşı ne gibi sorumlulukları vardır?”, toplumsal sorun alanlarının neler olduğu gibi sorulara yanıt aranmıştır (Deren Van Het Hof, 2009, s. 31-33). *Capital* dergisi tarafından da 2005 yılından bu yana her yıl, kurumsal sosyal sorumluluk alanında en iyileri belirlemeye yönelik bir araştırma gerçekleştirilmektedir. 2005 yılında halk araştırması ile başlayan sürece 2007 yılında iş dünyası da dâhil edilmiştir.

Kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili Türkiye’de daha önce yapılan çalışmalarda daha çok KSS’nin kârlılılık (Özkan, Tañç ve Taşdemir, 2018), kurumsal itibar (Yılmaz, 2017; AYTEKİN vd. 2019, Mutlucan, 2019; Yalman ve Çonkar, 2020), finansal performans (Alper ve Aydoğan, 2018; Gülcan ve Dalgar, 2019; Önder, 2019), çalışan davranışları ilişkisi bağlamında ele alındığı görülmüştür (Çelik ve Baran, 2017; Serinikli, 2018; Özdemir ve Okur, 2020). Konu ayrıca literatür taraması (Kelgökmen, 2010; Seyitoğulları ve Bilen, 2020) ve yeni yaklaşımlar açısından incelenmiştir (Gürel, 2013). Dönmez Maç vd. ise KSS alanında ödül almış projeleri inceleyerek yaptıkları çalışmada, proje sahiplerinin genel profili, projelerin yönelimi ve projelerin organizasyonu üzerinden gelişmekte olan ülkeler bağlamında KSS’yi incelemeyi amaçlamışlardır (2020).

Alanyazın tarandığında, Türkiye’de son yıllarda KSS alanında yaşanan değişimi inceleyen bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu çalışmanın katkısı Türkiye’de *kurumsal sosyal sorumluluk* anlayışında yaşanan değişimi yayınlanan raporlar ışığında bütünsel bir çerçeve içerisinde sunmasıdır. Yıl ve konu bazında yaşanan değişim, şirketlerin, toplumun ve STK’ların KSS’ye bakışında yaşanan değişim, araştırma kapsamında ele alınmıştır. Bu çalışmada öncelikle kurumsal sosyal sorumluluk, kavramsal açıdan ele alınmış ardından Türkiye’de yapılan sosyal sorumluluk araştırmaları üzerinden son yıllarda Türkiye’deki kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri gerçekleştirilen çalışma alanları, faaliyetlerin hedef kitleleri, işletmelerin KSS’yi nasıl değerlendirdikleri gibi konularda yaşanan değişim incelenmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Kurumsal sosyal sorumluluk, kavramsal olarak ilk kez Bowen'in 1953'te yayımlanan *İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları* (Social Responsibilities of the Businessman) adlı kitabında yer almış ve Bowen iş adamlarının toplumsal normlara ve değerlere uygun şekilde sosyal sorumluluk çalışmaları ile ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Bowen, 1953, s. 6). Kavrama Bowen'in çalışmasının ardından 1960'lardan sonra ilgi duyulmuş, 1980'lerden sonra ise işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra ekonomik olmayan faaliyetleri ile de değerlendirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (Lantos, 2001, s. 596).

Mohr, Webb ve Haris kurumsal sosyal sorumluluğu bir şirketin toplum üzerindeki zararlı etkilerini en aza indirmeye veya ortadan kaldırmaya ve uzun vadeli yararlı etkisini üst düzeye çıkarmaya olan taahhüdü olarak açıklamışlardır (2001, s. 47). Kotler ve Lee de sosyal sorumluluk uygulamalarının refahın, sağlığın ve emniyetin yanı sıra psikolojik ve duygusal ihtiyaçları içerdiğini ifade etmektedir (2006, s. 201).

Kurumsal sosyal sorumluluk içerisinde çalışanların, ailelerin, toplumun yaşam kalitesini artırmak için toplumla bir araya gelerek sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak, işletmelerin yükümlülüğü olarak ifade edilmektedir (Kotler ve Lee, 2006, s. 3). KSS, işin etkileri hakkında farkındalık oluşturmak ve alınan kararlar yoluyla çeşitli paydaşlar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmak için "kucaklayıcı" bir fikir olarak görülmüştür (Vo, 2011, s. 90). Birleşmiş Milletler Endüstriyel Gelişme Örgütü'nün (BMIDO) tanımlamasına göre de kurumsal sosyal sorumluluğun ana teması, iş faaliyetlerinde sosyal ve çevresel hassasiyetlerin gözetilmesidir (Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması, 2019).

21. yüzyılda hızla gelişen teknoloji sayesinde işletmeler daha görünür olmuş, bu sebeple de toplumsal tepkilere direkt hedef olabilecek duruma gelmişlerdir. Kamuoyu tarafından oluşturulan bu baskı da işletmeleri kaynak kullanımı, çevrenin kirletilmesi, insan hakları vb. durumlarda ister istemez duyarlı hâle getirmektedir. Dolayısıyla kurumsal sosyal sorumluluk kavramını sosyal, ekonomik ve politik değişimlerle birlikte okumak gerekmektedir.

İşletmelerin sosyal sorumluluk üstlenmesinde de bazı etkenler söz konusudur. Bunlar; baskı gruplarının oluşturduğu etki, refah düzeyinde yaşanan değişim, teknoloji ve iletişim kanallarında değişim, farklı beklenti içerisindeki tüketici sayısının

daki artış, işletme sosyal sorumluluklarına farklı kurumlar tarafından verilen önem, demokrasinin yaygınlaşması, tedarik kaynakları ile ilişkiler olarak sıralanabilir (Bayraktaroğlu, İlter ve Tanyeri, 2009).

Sosyal sorumluluk alanında iki yaygın görüş mevcuttur: geleneksel sosyal sorumluluk anlayışı ve modern sosyal sorumluluk anlayışı. Bunlardan ilki olaya geleneksel bir bakış açısıyla yaklaşan ünlü iktisatçı Milton Friedman'dır. Friedman, işletmelerin tüzel bir kişilik olduğunu bu anlamda tüzel bazı sorumluluklarının olabileceği fakat bütünüyle üstü kapalı dahi olsa işletmelerin sorumlulukları olamayacağını ifade etmiştir (1970). Friedman'a göre "işletmelerin sadece ve sadece tek bir sosyal sorumluluğu vardır: hilesiz, dolansız, açık ve serbest rekabete dayalı olan bir oyunun kuralları dahilinde kaldığı sürece ekonomik kaynaklarını kullanarak kârlılığını arttıracak faaliyetlerde bulunmak" (1962).

İkinci olarak da geleneksel sosyal sorumluluk anlayışına karşı olarak Elton Mayo, Peter Drucker, Adolp Berle, J.M. Keynes gibi düşünürler modern sosyal sorumluluk anlayışına çalışmalarında katkı sağlamışlardır. Thomas Petit, bu düşünürler tarafından ileri sürülen farklı düşünceleri iki ayrı grupta toplamıştır. Birincisi işletmelerin sayı olarak artması toplumda önemli beşerî ve sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmakta, ikincisi de ortaya çıkan sorunlara sebep olan işletme yöneticileri sorunları iyileştirmeleri ve zararlı etkilerini azaltacak şekilde gereken tedbirleri almaları, işletme faaliyetlerini bu doğrultuda düzenlemeleri gerekmektedir (Eren, 1990, s. 112-113). Sosyoekonomik görüş olarak da adlandırılan modern sosyal sorumluluk anlayışında, işletmelerin tek ve en önemli amaçlarının kâr elde etmek olmadığı; örgütsel amaçların çok ötesinde doğaya zarar vermemek, örgüt içi ve dışı eğitim olanakları sunmak, iş görenlerin sorunlarına duyarlı olmak gibi birtakım amaçları ve sorumlulukları olması gerektiği ileri sürülür (Çelik, 2007, s. 77).

Carroll da işletmelerin sosyal sorumluluklarını ekonomik, yasal, ahlâki ve gönüllü sorumluluk olarak dört başlıkta sıralamıştır (1991, s. 40-42). *Ekonomik sorumluluk*, işletmelerin diğer tüm sorumlulukları ekonomik sorumluluklarına bağlı olarak ortaya çıkar. *Yasal sorumluluk*, işletmelerden beklenen ekonomik misyonlarını yasal sınırlar içerisinde gerçekleştirmesidir. *Ahlâki sorumluluk*, işletmelerin toplumsal değerlere uygun hareket etmesini kapsamaktadır. *Gönüllü sorumluluk* ise işletmeler herhangi bir zorunluluk olmadan tamamen gönüllü olarak toplumsal refahı artırmaya katkı sunmak bulunmaktadır.



Şekil 1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi

Kaynak: Carroll (1991, s. 42)

Maignan da *tüketicilerin kurumsal sosyal sorumluluk algısı* üzerine ülkelerarası karşılaştırmalı bir çalışma gerçekleştirmiştir (2001). Bu çalışmada Amerikan, Alman ve Fransız tüketicilerin Carroll tarafından belirlenen işletmelerin sorumluluklarını önem derecelerine göre farklı sıralarda değerlendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

İşletmeler kâr elde ederken bunu çevresel ve sosyal faktörleri de göz önünde bulundurarak yapmak durumundadırlar. Bu noktada da işletmenin paydaşları önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. KSS yazını incelendiğinde ele alınan kuramların başında *paydaş kuramı* (stakeholder theory) gelmektedir. Temelleri Freeman'a dayanan paydaşlar teorisinde, *paydaş* kavramı “örgütsel amaçların gerçekleştirilmesini etkileyen ve gerçekleşen başarıdan etkilenen bir grup veya kişi” olarak ifade edilmektedir (1984). Freeman işletme dışı gruplarla ilişkilerin güçlü olmasının, ortak hedeflere ulaşmayı kolaylaştıracağını ifade etmektedir (1984). Buradan yola çıkarak teorinin temel amacı, rekabet avantajı elde etmek için örgütün iç ve dış çevresi ile olan ilişkilerinin güçlendirilmesine yardımcı olmaktır.

KSS'nin bir tanımı da “paydaşların beklentilerine örgütün yanıtı” şeklinde yapılmıştır (Luce, Payne ve Bettman, 2001). Özellikle son dönemlerde artan KSS alanında yapılan çalışmalarından biri de paydaşların memnuniyetini sağlama çabasıdır. Paydaşlarla iletişim noktasında KSS raporları da önemli bir yerde durmaktadır (Golob ve Bartlett, 2007). Paydaşların işletmelerden beklen-

tilerinde de ülkeler arası farklılıkların olduğunu ifade eden çalışmalar bulunmaktadır (Küskü ve Zarkada-Fraser, 2004). Bu farklılığın temelinde yatan nedenlerden biri de farklı beklentilere sahip paydaşların varlığı olarak ifade edilebilir (Van Der Laan Smith, Adhikari ve Tondkar, 2005).

KSS yazınında paydaş teorisinin yanında yeni kurumsal kuramda birbirini destekleyecek biçimde kullanılabilir (De Villiers ve Van Staden, 2006). Yeni kurumsal kuram kurumsal çevre, sosyal sektörler, örgütsel alanlar ve sosyal kurumlar üzerinde dururken (DiMaggio ve Powell, 1983; Meyer ve Scott, 1983) örgütlerin meşruiyeti ve devamlılığını sosyal ve kültürel beklentilerin oluşturduğu kurumsal çevreye olan uyum ile ilişkilendirmektedir (Meyer ve Rowan, 1977; DiMaggio ve Powell, 1983). Yeni kurumsal kuramın önemli tezlerinden biri de örgütlerin hayatta kalma amacıyla bilinçli ya da bilinçsiz olarak meşruiyet kazanma çabasında olmalarıdır (Özen, 2013, s. 125). Davis örgütlerin elindeki gücü toplumun beklentileri doğrultusunda kullanmadığında uzun vadede bu gücü kaybedeceğini ifade etmektedir (1973). Örgütler toplumda egemen olan kurumsal ve örgütsel konseptleri benimseyen örgütlerin meşruiyetlerini arttırmakta ve hayatta kalmaktadırlar (Meyer ve Rowan, 1991). Meşruiyet “toplumsal olarak inşa edilmiş belirli bir normlar, inançlar, değerler ve tanımlar sisteminde, bir varlığın eylemlerinin, istenen, uygun ya da doğru olduğuna dair genel algı ya da varsayımdır” (Suchman, 1995, s. 574). Meyer ve Scott da örgütsel meşruiyeti mevcut kurumların bir örgütün varlığını açıklanabilir/anlaşılabilir kılma derecesi olarak tanımlamaktadır (1983). Kurumsal kuramda örgüt ve kültürel çevresi arasındaki ilişkiye vurgu yapılırken meşruiyeti sağlamanın yolunun da sosyal ve kültürel çevrenin beklentilerine uygun cevap verebilmekten geçtiği belirtilmektedir (Amran ve Devi, 2008).

Yeni kurumsal kuramın önemli savlarından biri de aynı örgütsel alanda bulunan örgütlerin taklitçi, ahlâki, zorlayıcı mekanizmaları nedeniyle eş biçimli hâle geldikleridir (DiMaggio ve Powell, 1983). Örgütsel alan kurumsal yaşamın gerçekleştiği ve ilgili aktörlerin (ana tedarikçiler, kaynak ve ürün tüketiciler, düzenleyici kurumlar ve benzer hizmet ve ürün üreten diğer örgütler) yer aldığı alanı ifade etmektedir (DiMaggio ve Powell, 1983, s. 148). Örgütlerin alanda kalabilmeleri de meşruiyetleri ile yakından ilişkilidir (Suchman, 1995). Yasal çerçevede ve belirli kural koyuculara olan bağlılıktan dolayı *zorlayıcı eş biçimlilik*, meslek ve iş örgütlerine olan bağlılıktan dolayı gelişen *normatif eş biçimlilik*, başarılı bir örgütsel uygulamanın diğer örgütler tarafından kopyalanması yoluyla da *öykünmecî eş biçimlilik* gerçekleşebilir (DiMaggio ve Powell, 1983). KSS faaliyetleri değişen dünya düzeninde ekonomik sistem dâhilinde dünyanın büyük çoğunluğunda görülmekte ve birçok eş

biçimlilik baskısı şirketleri sosyal sorumlu biçimde hareket etmeye zorlamaktadır (Matten ve Moon, 2008).

İşletmeler farklı konularda sosyal sorumluluk üstlenebilmektedir. Hangi konularda sosyal sorumluluk faaliyetlerinin üstlenileceği ise işletme büyüklüğü, işletmenin faaliyet gösterdiği ülkenin gelişmişlik düzeyi, bununla bağlantılı olarak tüketicilerin ve toplumun bilinç düzeyi, ülkenin yasal düzenlemeleri, işletmenin faaliyet gösterdiği sektör, rekabet koşulları, yöneticilerin sosyal sorumluluk konularına yaklaşım gibi faktörlerle ilişkilidir (Torlak, 2001).

Bilgi çağının getirdiği önemli yeniliklerden biri de yüksek teknolojilerle birlikte bilginin çok hızlı yayılıyor olmasıdır. Küresel yatırımcılar da bu teknoloji sayesinde şirketlerin faaliyetlerinden çok hızlı haberdar olmakta ve bu da yatırımcıların kararlarında etkili olmaktadır. Yatırım kararlarında Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi, FTSE4GOOD gibi endekslerde yer alma, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemleri (ÇYS) belgesine sahip olma önemli etkenlerdendir. Benzer şekilde kredi sağlayan kuruluşlarda şirketlerin topluma fayda sağlama noktasındaki faaliyetlerini kredi ve risk değerlendirmelerinde göz önünde bulundurmaktadır. Tüm bunların dışında yasal bir sorumluluk getirmemekle birlikte kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini teşvik edici uluslararası girişimlerden bahsedilebilir. Bunlar Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (Global Compact, 2000), Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politika ile İlgili İlkeler Üçlü Bildirgesi (1977/2000) Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) Finans Girişimi ve OECD Uluslararası Yatırımlar ve Çokuluslu İşletmeler Genel İlkeleri (2000) olarak sıralanabilir (Özturan, 2011, s. 2).

İşletmeler stratejik bir yönelim olarak da kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına başvurabilmektedir. KSS'ye verilen önem daha önce de ifade edildiği gibi içinde bulunulan döneme, ekonomik koşullara, politik çevre koşullarına, sosyal olgulara dayanmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin sosyal olaylar karşısındaki politikaları/stratejileri de farklılık göstermektedir. İşletmelerin sosyal sorumlulukla ilgili stratejilerini 4 başlık altında toplamak mümkündür (Peng, 2009, s. 423-425):

- *Reaktif Strateji:* Kurumsal sosyal sorumluluk konusunda pasif kalan bir stratejidir. Sosyal taleplere karşı çıkma stratejisidir. İşletmeler felaketlerin ve patlamaların olmadığı durumlarda aktif davranmazlar. Problemler ortaya çıkınca, savunmada ilk olarak inkâr etme olur. Kurumsal sosyal sorumluluğu kabul etme gereksinimi, ne kavramsal inançlarla içselleştirilir ne de herhangi bir pratikle sonuçlanır.

- *Savunma Stratejisi*: İşletmeler sorumluluk kabul eder fakat bununla sıklıkla mücadele ederler. Üst yönetim kısmi katılım gösterebilir fakat tavır genel olarak kurumsal sosyal sorumluluğu ek bir masraf ya da sıkıntı olarak görme yönündedir. Hukuksal gerekleri minimum düzeyde gerçekleştirirler. Düzenleyici resmî baskılar, işletmeleri harekete geçmeleri için itmek adına uygulanabilir tek yoldur.
- *Uyumlaşma Stratejisi*: Kurumsal sosyal sorumluluğu artan bir şekilde, değerli bir çaba olarak görmeye başlayan üst yönetim söz konusudur. Etik gereklerin minimum düzeyde gerçekleştirilmesi stratejisidir. Resmî düzenlemelerin yerini alabilmesi ve gayri resmi sosyal ve çevresel baskıların artması sebebiyle, kurumsal sosyal sorumluluk birçok işletmenin gündeminde. Dahası bazı geleneksel yöneticiler bakış açılarını değiştirerek kurumsal sosyal sorumluluğun yapılması gereken en doğru şey olduğu konusunda bir inanç geliştirirken, kurumsal sosyal sorumluluk konusunda istekli ya da sempatik olan yeni yöneticiler kuruma dâhil edilmiş, ayrıca sorumluluğu kabul etmek ve gereken her şeyi yapmak yasal hâle gelmiştir.
- *Pro-aktif Strateji*: İşletmeler sorumluluk hususunda sürekli önceden davranarak, gerekenden daha da fazlasını yapmak için gayret göstermektedir. Üst yönetim kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini desteklemek ve ödüllendirmekle kalmaz, aynı zamanda kurumsal sosyal sorumluluğu bir farklılaşma kaynağı olarak ele alır.

KSS konusunda yapılan araştırmalar bu alanda yapılan çalışmaların işletmelere etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. KSS faaliyetlerinin işletme ürün ve hizmetlerinin olumlu değerlendirilmesine (Brown ve Dacin, 1997), finansal performansını (Orlitzky, Schmidt, ve Rynes, 2003) ve yardımseverlik, çevreye duyarlılık gibi başlıkların işletme imajına etkisi olduğu ifade edilmektedir (Mohr ve Webb, 2005).

Türkiye’de KSS Uygulamaları

Türkiye’de KSS uygulamalarını Osmanlı Dönemi’ne kadar götürmek mümkündür. Güçlü bir vakıf geleneğine sahip olan Osmanlı Devleti’nde bu kurumlar kamu hizmetlerinin sürdürülmesinde de etkin rol almışlardır. Toplumsal fayda sağlama konusunda etkin güç olan vakıflar, Cumhuriyetin kurulması ile “sosyal refahı devlet sağlar” anlayışı ile son bulmuştur. 1980’ler ise ekonomik serbesti sonrası iş dünyasında yaşanan canlanma ile birlikte KSS çalışmaları için önemli bir dönüm noktası olmuştur (Özturan, 2011, s. 5). 1980 sonrası kamu egemenliğinde olan bir ekonomiden pazar ekonomisine geçiş yaşanmıştır (TCMB, 2002). Ekonomide yapılan

reformlarla birlikte Türk şirketleri gelişmiş ve rekabetçi hâle gelmiştir. Özellikle 2001 yılında yaşanan krizin ardından yapısal reformlar hayata geçirilmiştir. Yapısal reformlarla birlikte yaşanan ekonomik büyüme ve 2002 yılından sonra görülen istikrarlı enflasyon oranları kurumların sosyal konulara eğilebilmeleri konusunda uygun bir zemin ortaya çıkarmıştır (Göçenoğlu ve Onan, 2008, s. 7).

Sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışı da sosyal kökenler kuramında ülkelerin sosyal, politik, ekonomik koşulları ile ilişkilendirilmektedir (Salamon ve Anheier, 1996). Sivil toplum Türkiye’de Batılı ülkelerden farklı özellikler göstermektedir. Türkiye’de sivil toplumun zayıf yapısı, ülkede faaliyet gösteren işletmelerin genel olarak herhangi bir baskıyla karşılaşmamasının nedenleri arasındadır (Göçenoğlu ve Girgin, 2005). Fakat OECD üyeliği ve Avrupa Birliği’ne üyelik süreci KSS uygulamaları noktasında etkili olmuştur. Bir anlamda KSS uygulamaları Türkiye’de içsel ve kültürel olmaktan ziyade dışsal ve kurumsal etkilerle şekillenmiştir (Ararat, 2008). Türkiye’deki KSS faaliyetlerini etkileyen unsurlar arasında, toplumun ve ekonominin içinde bulunduğu iniş çıkışlı demokratikleşme ve liberalizasyon süreci ile temelde iş dünyasında var olan vakıfçılık geleneği ve gelişmiş ülke öğretileridir (Özturan, 2011, s. 31). Göçenoğlu ve Girgin de Türkiye’de ağırlıklı olarak ve büyük gruplara ait şirketlerin varlığını temelde kurumsal yönetim ve dolaylı olarak da KSS uygulamaları açısından bir engel aynı zamanda fırsat olarak tanımlamaktadır (2005). Bu tarz şirketlerde halkın payı oldukça düşüktür. Bu durumda yönetim ilkelerinden olan *şeffaflık* ve *hesap verilebilirlik* ilkelerinin bu yapılar da benimsenmesini geciktirmiştir. Öte yandan ailelere ve büyük gruplara ait şirketlerin büyük sermaye yapılarıyla kurumsallaşma süreçlerine yeni girmeleri, kurumsal yönetim ve KSS felsefesini benimsemeleri için bir fırsat ortaya çıkarmıştır.

Paydaşların baskısı işletmeleri KSS faaliyetlerine iten önemli nedenlerden biridir. Diğer nedenler arasında küresel düzeyde artan rekabet sonucu bir avantaj elde etmek (Göçenoğlu ve Girgin, 2005, s. 7), AB uyum süreci ile birlikte değişen standartlar sonucu geleneksel ticari anlayışın Avrupa pazarına ulaşma noktasında engel teşkil etmesi (Michael ve Ohlund, 2005, s. 138) ve Sermaye Piyasaları Kurumu (SPK) tarafından yayınlanan “Kurumsal Yönetim İlkeleri”nin şirketler üzerinde oluşturduğu baskı olarak ifade edilebilir.

Campbell de özel ve kamu düzeyinde yapılan düzenlemeler ve şirket davranışlarını gözleyen sivil toplum ve bağımsız kuruluşların varlığının KSS uygulamalarında kurumsallığı etkileyeceğini ifade etmektedir (2007). Türkiye örneğinde de 2000’lerden sonra yapılan düzenlemeler ile KSS faaliyetlerinde artışı ilişkilendirmek mümkündür.

KSS uygulamaları doğası gereği sektörler arası ortaklıkları da içermektedir. Avrupa’da ve Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yoluyla Özel Sektör Sivil Toplum İş Birliği Raporu’nda Avrupa ve Türkiye’ye dair örnekler de yer almaktadır (2020). Rapora göre Avrupa’da en iyi uygulama örnekleri (a) tarım ve istihdam, (b) beceriler, eğitim ve gençlik (c) tedarik zinciri ve insan hakları, (d) çevrenin korunması gibi dört ana sürdürülebilirlik kategorisinde yer almaktadır. Örneğin enVie, satılmamış sebzeleri çorbaya dönüştürüp gıda israfı konusunda faaliyet aynı zamanda sürdürülebilir istihdam için uzun süredir işsiz olan insanlar bir yıllık eğitim planlaması yapmaktadır. McCain Foods tarafından yönetilen bir başka projede çiftçileri tarımda girişimcilik becerilerini geliştirmesini sağlamaktadır. Johnson & Johnson da 2015’ten bu yana kadınları bilim, teknoloji, mühendislik, matematik, üretim ve tasarım alanlarında kendi girişimiyle desteklemektedir. Bu tarz örneklerin temelinde özel, kamu, STK ortaklıkları yatmaktadır.

Avrupa ve Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yoluyla Özel Sektör Sivil Toplum İş Birliği Raporu’nda (2020) Türkiye özelinde özel sektör ve sivil toplum, birbirini telafi eden farklı araçlara sahip uzmanlar oldukları ve sürdürülebilir çözümleri elde etmek için, kamu sektörüne, sivil topluma, özel sektöre ve girişimcilerin iş birliğine ihtiyaç olduğunun altı çizilmektedir. Bu konuda Sabiha Gökçen Havalimanının bir KSS stratejisi olarak, en engelli dostu havaalanı olmayı hedeflediği örnek oldukça önemlidir. Bu faaliyet İstanbul Zihinsel Engelliler Vakfı ile Sabiha Gökçen Havalimanı ortaklığı, bir şirket stratejisi ve sivil toplum ile şirketler arasındaki sektörler ortaklık olarak KSS kavramı açısından Türkiye’deki iyi örneklerden biridir.

Türkiye’de genel olarak bakıldığında *Capital* dergisi tarafından 2020 yılında yapılan araştırmada ise fiziksel aktivitenin gelişimine katkıda bulunan Sarı Bisiklet, Temiz Tuvalet, Çocuk Tiyatrosu ve Çocuk Vapuru, Engelsiz Eğitim Programı gibi temel bir hedef üzerine yoğunlaşan içerisinde çok fazla paydaşın yer almadığı projeler dikkat çekmektedir.

Dünyadaki ve Türkiye’deki uygulamalara bakıldığında önemli farklılıklar dikkat çekmektedir. Bunlardan bazıları, Türkiye’de KSS faaliyetleri daha çok iletişim departmanlarının kişisel iradelerinde planlanırken dünyada proje tasarlamasında paydaşların görüşlerine de başvurulmakta, KSS temelde “yönetim anlayışı” olarak tanımlanırken Türkiye’de “iletişim” projesi gibi algılanmaktadır (Gürel, 2013).

Çalışmanın Yöntemi, Veri Kaynakları ve Veri Analizi

Bu çalışmada Türkiye'deki KSS uygulamaları 2005 yılından sonra yayınlanan rapor ve araştırmalar üzerinden nitel araştırma modeli tercih edilerek incelenmiştir. Nitel araştırmalar; bir problemin veya konunun keşfedilmesinde, ölçülmesi kolay olmayan değişkenlerin belirlenmesi, belirgin olmayan dinamikleri ortaya çıkarması (Creswell, 2013, s. 48), miktar, ortalama, sayı gibi ölçüme olanak veren özellikler yerine araştırmaya konu olan olay, kişi ya da olguların, daha çok "nasıl, niçin" gibi sorularla ortaya çıkarmaya çalışan, detaylı ve anlamaya dönük olarak yapılan araştırmalardır (Denzin ve Lincoln, 1998). Nitel araştırmalarda; gerekli olan verilerin görüşme, gözlem ve belge incelemesi gibi bir veya birden çok yaklaşımla elde edilebilmesi mümkündür (Gephart, 2004, s. 458). Bu çalışmada yazılı belgelerin içeriklerini detaylı ve sistematik bir şekilde analiz etmek için kullanılan doküman analizi tercih edilmiştir (Wach, 2013). Doküman analizi; basılı ve elektronik materyallerden anlam çıkarılmasını, üzerinde çalışılan konu hakkında bir anlayış oluşturulmasını, ampirik bilgi geliştirmek için elde edilen verilerin detaylı incelenmesini ve yorumlanmasını içermektedir (Corbin ve Strauss, 2008). Doküman incelemesi analitik işlem süreci; basılı ve elektronik ortamdaki fiziksel kaynakların sınırlarını belirlemek, bu kaynakları kategorize etmek, araştırmak ve yorumlamak için kullanılan teknikler olarak tanımlanabilir (Payne ve Payne, 2004, s. 60; Bowen, 2009, s. 28; O'leary, 2004, s. 177). Doküman inceleme bir veri toplama yöntemi olarak kullanılırken aynı zamanda bir analiz biçimini de ifade etmektedir (O'leary, 2004, s. 177). Doküman analizi, sosyal bilimlerde uzun süredir kullanılan bir yöntemdir (Mogalakwe, 2006, s. 224; Forster, 1994, 147). Bir araştırma yöntemi olarak da kullanılan doküman analizi tek bir fenomen, olay, örgüt veya programı ortaya çıkarmak amacıyla yapılan nitel vaka çalışmalarında da kullanılır (Stake, 1995; Yin, 2009). Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizinde; araştırmanın araştırma sorusu kapsamında ele aldığı sorun ile ilgili yazılı (kitap, dergi, mektup, vb.) ve görsel medya (fotoğraf, video,vb) unsurlarında yer alan bilgi ve içeriklerin analiz edilmesine olanak sağlar (Ary, Jacobs ve Sorensen, 2010). Araştırmalarda veri kaynağı olarak kullanılacak kişisel belgeler; mektuplar e-postalar günlükler otobiyografiler anılar, çevrimiçi yorumlar, yazılı belgeler; kitaplar, dergiler, okul kayıtları, kurumsal kayıtlar, raporlar, gazeteler, bloklar, istatistikler, ilanlar, devlet arşivleri (emniyet, mahkeme, sağlık, nüfus vb.) olarak sıralanabilir (Balaban Salı, 2016, s. 152).

Dokümanlar, bir araştırmanın parçası olarak farklı amaçlara hizmet edebilirler. İlk olarak belgeler, geçmiş olaylara tanıklık ederken olayların arka planı ile ilgili

bilgi verir ve katılımcıların da içinde bulunduğu bağlam hakkında veri sağlayabilir. İkincisi, belgelerde yer alan bilgiler, sorulması gereken bazı soruları ve araştırmanın bir parçası olarak gözlemlenmesi gereken durumları önerebilir. Üçüncüsü, dokümanlar ek araştırma verileri olarak işlev görebilir. Dördüncü olarak, dokümanlar bir anlamda değişimi ve gelişimi izlemenin de bir yoludur. Son olarak, bulgular veya diğer kaynaklardan elde edilen kanıtları doğrulamak için de kullanılan bir yoldur (Bowen, 2009, s. 29-30). Bu çalışmada dokümanlar, değişim ve gelişimi izlemenin bir yolu olarak tercih edilmiştir.

Bu çalışmada doküman analizi kapsamında Tablo 1’de yer alan dokümanlar incelenmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Konu Olan Çalışmalar

Araştırmanın Adı	Araştırmayı Yapan Kurum	Araştırmanın Yapıldığı Tarih
Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluğu: Türkiye’deki 10 Şirketin İncelemesi*	TÜSEV	2005
Kurumsal Sosyal Sorumluluk Araştırması	Capital Dergisi	2005-2020**
Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu	Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği	2008
Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Üçgeni: Şirketler, Toplum ve Toplum Kuruluşları	TÜBİTAK Projesi***	2009
Kurumsal Sosyal Sorumluluk Vaka Analizi Çalışması: Türkiye’deki 5 Şirket ve 5 STK’nın İncelemesi	TÜSEV	2011
Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması	İNGEV	2019

* Araştırma, CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) kapsamında hazırlanmıştır.

**Araştırma, GFK iş birliği ile 2005 yılından bu yana her yıl tekrarlanmaktadır.

***Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Bölümü bünyesinde gerçekleştirilmiş ve TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

****Araştırma, CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) II kapsamında hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın katkısı Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk anlayışında yaşanan değişimi bütünsel bir çerçevede içerisinde sunmasıdır. Yıl ve konu bazında yaşanan değişim, şirketlerin, toplumun ve STK’ların KSS’ye bakışında yaşanan değişim araştırma kapsamında ele alınmıştır. Araştırma kapsamında yanıt aranan sorular şu şekildedir:

- Kurumsal sosyal sorumluluğa bakışta Türkiye’de nasıl bir değişim yaşanmıştır?
- Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlarda nasıl bir değişim yaşanmıştır?

Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen dokümanların içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi ile bu elde edilen verilerden tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır (Krippendorff, 1980, s. 25). Bu çalışmada analiz süreci, veri setinin organize edilmesi, oluşan veri setinin ön okumasının yapılması, okunan metinlerin kodlanması, veriyi sunma ve yorumlama aşamalarını içermiştir (Creswell, 2013). Çalışmaya ait verilerin analizine aşağıda değinilmiştir.

- Veri toplama, düzenleme, sınıflandırma- Çalışma kapsamında öncelikle araştırma sorusunu yanıtlama niteliği olan KSS konusunda yayınlanan raporlar konusunda geniş bir tarama gerçekleştirilmiştir. Araştırma konusuna uygun dokümanlara nereden ulaşılabileceği belirlenmiş ardından dokümanların orjinalliklerinin kontrol edilmesi açısından dokümanların kurumsal adreslerden elde edilmesine özen gösterilmiştir. Bu tarama sonucu elde edilen veriler arasından KSS alanında faaliyet ve yayınları olan, KSS konusunu önceleyen kurumların raporları öncelenmiştir. Bu raporlar arasından da 2000-2020 yılı aralığını baz alan raporlar tercih edilmiştir.
- Okuma ve hatırlatıcı notlar alma- Verilerin düzenlenmesinin ardından okuma ve hatırlatıcı notlar alma aşamasına geçilmiştir. Veri setine dahil edilen raporlara ulaşıldıktan sonra sırayla bütün raporlar okumaya tabi tutulmuştur. Bu okuma sürecinde daha sonra da kullanılmak üzere notlar alınmıştır. Raporların peşpeşe ara verilmeden okunmasına özen gösterilmiştir. Bu şekilde okumayla not alma ve kodlama daha verimli hâle getirilmiştir. Bir süre ara verdikten sonra veri seti yeniden okumaya tabi tutulmuş verilen zaman aralığı konuya daha geniş çerçeveden bakma imkânı sağlamıştır. İkinci tur okumada da raporlar üzerinde yeniden kodlama yapılmış çalışmanın çerçevesi daha belirgin hâle gelmiştir.

- Veriyi tanımlama, sınıflandırma- Bir sonraki aşamada veriyi tanımlama ve sınıflandırmaya geçilmiştir. Bu aşamada ayrıntılı tanımlamalar yapılmış, temalar geliştirilmiştir. Veriler üzerinde elde edilen tema ve notlar araştırmanın ilgili bölümleri ile ilişkileri tespit edilmiştir. Çalışmanın alt yapısını bu aşama oluşturmuştur. Yeniden okuma yapıldıkça ve veri setine geri döndükçe bazı kodlar daha az önemli bulunmuş bazı yeni kodlar da ortaya çıkmıştır (Charmaz ve Henwood, 2008). Kodlanan bölümler kolaylıkla kullanılan modelin ilgili bölümlerine yerleştirilmiştir.
- Verileri sunma ve yorumlama- Bu aşamada model ışığında elde edilen veriler daha net ve anlaşılır hâle gelmesi için metin hâlinde sunulmuştur. Yorumlama aşamasında ise bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmuş, farklı olgular arasında karşılaştırma yapılmış, araştırma kapsamında kod ve temaların düzenlenmesinin ardından bulgular tanımlanmış ve yorumlama gerçekleştirilmiştir (Yıldırım ve Şimsek, 2011).

Geçerlik konusunda araştırmacı esnek bir anlayışla, araştırma sürecinde ihtiyaç duyulan noktalarda daha önceden planlanmamış kaynaklara ulaşmış, elindeki kaynakları teyit etmek amacıyla farklı veri kaynaklarına başvurma gibi yöntemler kullanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 290). Güvenilirlik konusunda ise daha sonraki zamanlarda çalışma yapacaklar için araştırmada nasıl bir ilerleme kaydedildiğine dair süreç açıklanmış veri kaynakları açıkça belirtilmiştir (Yin, 2009).

Bulgular

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular bu bölümde aktarılmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmalarda yer verilen şirket ve STK'ların büyük çoğunluğu belli bir büyüklüğün üzerinde, KSS konusunu önemseyen, sektörler arası iş birlikleri konusunda açık yapılardan oluşmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra yapılan akademik çalışmalarda KSS başlığı altında iş etiği, sürdürülebilirlik, sosyal pazarlama, itibar, kurumsal vatandaşlık gibi alt başlıklar da daha çok işletme ve halkla ilişkiler anabilim dallarında yapılan ve temel olarak da daha çok büyük şirketlerin politikalarına odaklanan çalışmalar görülmektedir (Deren Van Het Hof ve Hoştut, 2018, s. 103). Bu sebeple araştırma kapsamında daha çok büyük şirket ve STK'ların bulunması tesadüfi bir durum olmadığı anlaşılmaktadır. Büyük şirket olmak örgütlere aynı zamanda kendi projelerini geliştirme imkânlarını da sunmaktadır. Büyük şirketler ortak proje yaparken yine kendileri gibi büyük STK'ları tercih etmekte fakat KSS faaliyetlerini yönlendiren konumda olmaktadır (Özturan, 2011).

Bulgulara ulaşmak için araştırma sorusuna yanıt verme niteliği taşıyan raporlar analiz edilmiştir. Bu analiz aşamasında özellikle özellikle değişimin yaşandığı temalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ulaşılanlardan ilki KSS'ye şirketler ve toplumun bakışıdır. Diğerleri sırasıyla sponsorluk-halkla ilişkiler, strateji, iletişim, KSS faaliyetlerinde artış, STK-şirket ilişkisi, odaklanılan faaliyet alanları ve KSS raporlaması olarak sıralanabilir.

KSS'ye Şirketlerin ve Toplumun Bakışı

2005 yılında yapılan araştırmada şirketlerin; KSS faaliyetlerini “bir zorunluluğu yerine getirmek”, “sivil toplum kuruluşlarıyla faaliyetler gerçekleştirme” ve halkla ilişkiler faaliyeti olarak *sponsorluk* olarak algıladığı bulgularına ulaşılmıştır (Özdemir, 2005). Şirketlerin ve toplumun KSS'ye bakışı incelendiğinde 2008 yılında yapılan araştırmada “Şirketlerin bakış açısı ile KSS uygulamalarının yavaş ama istikrarlı bir hızda ilerliyor olduğu söylenebilir” şeklinde bir ifade yer almıştır (Göçenoğlu ve Onan, 2008). KSS daha çok Kurumsal İletişim Birimi ile ilişkilendirilmekte, KSS ile ilgilenen yöneticilerin başka sorumlulukları da bulunmaktadır. Buradan Türkiye’de KSS uygulamalarının, paydaş beklentilerini karşılamaktan ziyade örgüt amaçlarına hizmet etmek için uygulandığı sonucu çıkarılabilir (Özturan, 2011).

Toplumsal algı konusunda yapılan araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar; KSS algılarının ve beklentilerinin şekillenmekte olan süreçler olduğu, Türk toplumu için yeni ve sürekli yeniden inşa edilen bir özellik arz ettiğini göstermektedir. Toplum, şirketlerin sosyal sorumluluk yapmalarındaki en önemli nedenlerini itibar artırmak ve ürün/hizmet satışını artırmak olduğunu düşünmektedir. Görüşme yapılan dört kişiden sadece biri şirketlerin topluma hizmet etmek/fayda sağlamak gibi amaçlarla şirketlerin KSS faaliyetlerini gerçekleştirdiğini ifade etmiştir (Deren Van Het Hof, 2009).

Toplumsal algı noktasında KSS faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlar ile yoğunlaşması gerekli alanlar arasında önemli farklılıklar da dikkat çekmektedir. Yapılan araştırma kapsamında ankete katılanlardan elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir (Deren Van Het Hof, 2009):

“Ankete katılan kişiler, KSS faaliyetlerinin spor ve kültür/sanat alanlarına fazlaca ağırlık verdiği; fakat başka konulara nisbetle bunun daha az gerekli olduğuna işaret etmişlerdir. Bunun yanında istihdam-yoksulluk kavramları toplum tarafından hem en önemli toplumsal sorunların başında değerlendirilmiş hem de şirketlerin bu alanlara ağırlık vermesi gerektiği belirtilmiştir; fakat söz konusu kavramlar şirket ve STK’lar tarafından dillendirilmemişlerdir.”

2020 yılına gelindiğinde KSS konusunda halkın daha bilinçlendiği ve şirketlerin bu konuyu sahiplenmelerini istedikleri araştırma sonuçlarına yansımıştır. Halk araştırması kapsamında, şirketlerin sosyal sorunlar konusunda sorumlulukları olduğunu belirtenlerin oranında özellikle son dört yılda önemli bir yükseliş görülmüştür. 2016 yılında halkın %58’i şirketlerin “sorumlulukları olduğunu düşünüyorum” derken 2020 yılında bu oran %84’e çıkmıştır (Capital Dergisi, 2020).

Sponsorluk-Halkla İlişkiler

Çoğu Türk şirketi sosyal sorumluluğu sponsorluk ve halkla ilişkiler faaliyeti ile bir tutmakla birlikte şirketlerin KSS anlayışında “ileriye doğru olumlu bir gelişme eğilimi” olduğu da gözlenmektedir (TÜSEV, 2006). Halkla ilişkiler faaliyeti olarak değerlendirilen sponsorluk çalışmaları, eğitim alanında daha çok burs verme, okul inşa ettirme, araç sağlama, çevre ve kültür sanat sponsorluklarında mekân sağlama olarak kayıtlara geçmiştir. (Özdemir, 2005).

Deren Van Het Hof (2009)’da çalışmasında sponsorluk ilişkisini aşağıdaki gibi aktarmıştır:

“Şirketler ve STK’lar yardım-destek ile sponsorluk arasında bir ayrım görmüşler ve yardım-desteğin sürdürülebilir bir yöntem olmadığını düşünmüşlerdir. Yapılan toplumsal faaliyetlere destek vermek olumlu bir şirket faaliyet biçimi olarak değerlendirilirken, direkt yardım-destek vermek olumsuz karşılanmaktadır.”

2005 yılındaki çalışmada şirketlerin KSS alanında STK’larla iş birliklerinde daha çok sponsorluk uygulamaları dikkat çekerken (Özdemir, 2005) STK’ların şirketler için KSS eğitimleri organize ettikleri de görülmüştür (Göçenoğlu ve Onan, 2008). 2019 yılına gelindiğinde de şirketlerin KSS faaliyet alanında konusunda uzman STK’larla iş birlikleri de görülmektedir (Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması, 2019).

STK’ların bakış açısıyla da KSS şirketlerin yürüttüğü toplumsal projeler olarak ifade edilmektedir. STK’ların bu yaklaşımı, şirketlerin sponsorluk faaliyetleri ile toplumsal projeleri desteklemeleri beklentisini beraberinde getirmektedir. Saha araştırması sonuçları da toplumun şirketlerden toplumsal projelere destek vermesi yönündeki beklentisini ortaya koymaktadır (Göçenoğlu ve Onan, 2008).

Strateji

Yapılan araştırmalar, şirketlerin KSS faaliyetlerine gsterdikleri onemin gun ge- tikçe arttığını gstermektedir. Fakat yine de 2004 yılında yapılan çalışmada şirket- lerin KSS konusunda hedef kitle belirleme ve hangi projelere, nasıl destek verileceği gibi konularda net bir stratejileri olmadığı ifadeleri dikkat çekmektedir (Bikmen, 2004). Sivil Toplum Endeksi Projesi Yan Raporu'nda da "Araştırmaya dahil edilen şirketlerden bazılarıyla (Kurumsal İletişim Birimleri) birebir yapılan görüşmelerde, 2002 yılından bu yana, KSS kavramının daha benimsenmeye başlandığı izlenimi edinilmiştir" ifadeleri yer almıştır (Özdemir, 2005). Aynı raporda KSS kavramının, şirket kültürü olarak benimsenmediği bilgisi de yer almıştır.

İlerleyen zamanlarda Türkiye'de şirketlerin KSS'yi ana iş stratejilerine enteg- re etmeye çalışmakta bu konuda da istekli oldukları görülmektedir (Göçenoğlu ve Onan, 2008). KSS'nin kurum stratejilerine entegre edildiği ve sosyal sorumluluk ilkelerinin, üst yönetimin sahiplenmesi ile düzenli olarak kurumun gündeminde yer aldığı sıkça belirtilen bir diğer ifadedir (Özturan, 2011).

2015 yılında yapılan araştırmada listenin üst sıralarında yer alan şirketlerin KSS'ye bakışlarında önemli bir farklılık görülmüştür. Görüşme yapılan şirket tem- silcileri KSS'ye artık daha stratejik baktıklarını ifade etmişlerdir. Uzun yıllardır hayır işleriyle bağlantılı olarak görülen KSS'nin sadece "şirket patronlarının" ba- kış açısıyla ilerlediği fakat son dönemde ise *yeni nesil KSS, KSS'de ölçümleme* gibi kavramların ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Yani bir anlamda artık KSS'nin şirket- lere geri dönüşü ve sonuçlarını ölçmek için çaba sarf edilmektedir (Capital Dergisi, 2015).

İletişim

Yapılan araştırmalar KSS iletişiminin zayıf bir alan olduğunu ortaya çıkarmıştır (Deren Van Het Hof, 2009). Ülkemizde bazı şirketler toplumsal katkı sağlayan ça- lışmalarını duyurmadan gerçekleştirmektedir. 2005 yılında *Capital* dergisi tarafın- da yapılan araştırmada iletişim konusu aşağıdaki gibi yer almıştır (Capital Dergisi, 2005):

"Türkiye'de bazı şirketler, yaptıkları hayır işlerini, toplumsal sorumluluk projele- rini "sessiz sedasız" gerçekleştirmeyi tercih eder. Bu işleri duyurmayı adeta "ayıp" sayarlar. Oysa halkın yüzde 75'i toplumsal sorumluluklar konusunda şirketlerin te- levizyon, radyo, gazete gibi iletişim araçlarını kullanarak yaptıklarını anlatmasını doğru buluyor. Bu konuların duyurulmasını doğru bulmayanların oranı ise yüzde 25 düzeyinde kalıyor."

2011 yılında yapılan araştırmanın bir bulgusu da şirketlerin projelerini reklam ve tanıtım kampanyaları ile duyurmaları olmuştur (Capital Dergisi, 2011). Halk oylamasında kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin iletişim araçlarıyla topluma anlatılmasına yönelik düşünceleri doğru bulanlar 2017 yılında %80 iken 2018 yılında % 84’e çıkmıştır (Capital Dergisi, 2018).

Medyanın da zamanla KSS’ye artan bir ilgisi söz konusu olmuştur. Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu’nda konuyla ilgili bazı sayılar şöyle aktarılmıştır: “Tüm ulusal gazetelerde 2005 ve 2006 yıllarında içinde “Sosyal Sorumluluk” ifadesi yer alan 3,687 haber yayınlanmıştır. 2005 yılına kıyasla, 2006 yılındaki haber sayısında önemli artış gözlenmiştir. 2005 yılında 1,415, 2006 yılında ise 2,272 haber yayınlanmıştır”..

KSS Faaliyetlerinde Artış

KSS faaliyetlerini sadece proje bazında değil, elektrikli arabalar, beyaz eşyada çevreye duyarlı ürünler sunmak gibi *sorumlu ürünler*le destekleyen şirketlerin sayısında da artış görülmüştür. Bu konularda öncülük yapan şirketler “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Liderleri 2011” araştırmasında ilk sıralarda yer almıştır (Capital Dergisi, 2011).

2018 yılı halk araştırması bulgularında dikkat çeken hususlardan bazıları katılımcıların %71’i özel sektörün sosyal sorunlar konusunda sorumlulukları olduğunu, her iki katılımcıdan birinin de iş dünyasının kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinden yeterince haberdar olduğunu belirtmeleri olmuştur. 2017’de görüşülen kişilerin %40’ı kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini yeterli bulduğunu belirtirken bu rakam 2018 yılında %57’ye yükselmiştir (Capital Dergisi, 2018).

Çalışmanın iş dünyası bulgularında, firmaların kurumsal sosyal sorumluluk alanında yeni projeler başlatma oranının yükseldiği görülmüştür. 2017 yılında %33,9 olan oran 2018 yılında %52,4’e yükselmiştir. 2018 yılında firmaların kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde önemli bir değişiklik olmadığı da görülmüştür. Şirketinizdeki kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerindeki değişiklik ne yönde oldu, sorusuna 2017’de %32,5, 2018’de %37,4 “arttı” yanıtı verilmiştir. 2018 yılında kurumsal sosyal sorumluluk alanında yeni projeler için bütçe arttıracığını belirtenlerin oranı 2017’ye göre yükselmiştir (Capital Dergisi, 2018).

2020 yılında yapılan çalışmada da halkın KSS duyarlılığının giderek arttığı göze çarpmaktadır. *Capital* dergisinin 2020 yılında yaptığı çalışmada da aşağıdaki ifadeler yer almıştır:

"Şirketlerin yeni KSS projeleri başlatma oranının geçen yıla göre ciddi bir şekilde arttığı görülüyor. Beyaz yakalılar 2020'de de kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin artmaya devam edeceğini belirtiyor. 'Artacak' diyenlerin oranı da geçtiğimiz yıl yüzde 50'ye yükselmiş durumda. Bu bağlamda önümüzdeki yıllarda yeni projeler görebiliriz."

STK-Şirket İlişkisi

STK'lar genellikle özel sektörle kurulan işbirliklerinden memnun değildir. 2006 STEP Araştırması verilerine göre "Türkiye'de Sivil Toplum Araştırması içinde yapılan ankete katılanların çoğunluğu özel sektör- STK ilişkilerini ve özel sektörün kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini kısıtlı bulmuştur (sırasıyla %63 ve %62)." (TÜSEV, 2006).

STK'ların özel sektör ile bir araya gelişinin bir diğer şekli, STK'ların kendi alanlarına ait konularda şirketlere hizmetler vermesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yaklaşım, şirketlerin sponsorluk çalışmalarına kıyasla daha sürdürülebilir bir yaklaşım olarak değerlendirilmekte ve taraflara iletişim platformu sağlayarak daha etkin paydaş diyaloguna katkı sağlamaktadır (Göçenoğlu ve Onan, 2008).

STK'ların ve özel sektörün ortaklık alanları yaratmaları STK'ların şeffaflığının ve hesap verilebilirliğinin gelişimine de katkı sağlamaktadır. Örneğin Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV), Toplum Gönüllüleri Vakfı (TOG) ve AKUT Price Waterhouse & Coopers ve Ernest & Young gibi dış denetim kuruluşları tarafından denetlenmekte, finansal raporlarını web sitelerinde yayınlamaktadır (Göçenoğlu ve Onan, 2008).

Şirketler KSS faaliyetlerini yürütürken, kendi kurdukları vakıfları aracı kılarken kimi zaman da ele alacakları konuda uzman STK'larla iş birliği hâlinde faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedir (Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması, 2019).

Odaklanılan Faaliyet Alanları

2005 yılında yapılan araştırmada toplumsal konularda katılımcıların %30'u şirketlerin öncelikle "eğitim ve öğretime", %20'si "sağlık ve sağlık hizmetlerine", %12'si ise "çevre ve doğanın korunmasına destek" verilmesi gerektiğini düşünmektedir (Capital Dergisi, 2005).

Şirketlerin sponsorluk faaliyetleri de daha çok eğitim, çevre, kültür-sanat ve spor alanlarında gerçekleştirilmektedir. İnsan hakları, sosyal adalet, demokrasi, kadın sorunları, kurumsal yönetim, ekonomik kalkınma, kentleşme kültürü ve işyerlerindeki koşulların iyileştirilmesi gibi uluslararası arenada kurumsal sosyal

sorumluluk alanına dâhil edilen konu başlıkları, genel olarak Türkiye’deki şirketlerin ilgi alanı dışında kalmıştır (Özdemir, 2005; Bikmen, 2004; Özturan, 2011; Deren Van Het Hof, 2009; Göcenoğlu ve Onan, 2008).

2019 yılında yapılan araştırmada KSS proje alanları sırasıyla eğitim, çevre, sosyal destek ve kültür-sanat, sağlık, ekonomi, spor, farkındalık, şiddet olarak belirlenmiştir. KSS projelerinde hedef kitlede ise %33 ile ilk sırayı çocuk almıştır. Çocuktan sonra sırasıyla toplumun geneli, genç, engelli, kadın, hayvan hakları, tarım-hayvancılık, yaşlı ve mülteci olarak ifade edilmiştir (Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması, 2019).

Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması’na göre,

"Araştırma kapsamında incelenen örnek kurumsal sosyal sorumluluk projelerinde şirketlerin, gönüllülük faaliyetleri dahilinde, toplum içinde özellikle dönemsel olarak dikkat çeken kırılğan ve ihtiyaç sahibi kesimlerin yararı gözetilerek yeni projeler ürettiği görülmektedir." ifadeleri yer almaktadır. Deren Van Het Hof (2009)’da bu durumu yapılan araştırmada "KSS faaliyetleri yürütülmesi gereken alanlar konusundaki toplumsal beklentileri ise toplumsal sorun algısı sekillendirmektedir. Türkiye’nin en önemli iki sorunu anket katılımcıları tarafından sırasıyla eğitim ve yoksulluk olarak değerlendirilmekte; buna paralel biçimde şirketlerin KSS faaliyetlerini ağırlıklı olarak eğitim ve istihdam alanlarında gerçekleştirmeleri beklenmektedir."

şeklinde açıklamıştır.

2020 yılına geldiğinde araştırma sonuçlarında dikkat çeken bir husus halkın KSS duyarlılığının giderek artması bir diğeri de yatırım yapılması beklenen alanlarda hep birinci sırada yer alan "eğitim" in bu yıl birinciliği "aile içi şiddet, çocuk ve kadın hakları" ile paylaşması olmuştur (Capital Dergisi, 2020).

Araştırma sonuçları STK ve şirketlerin faaliyet alanlarıyla örtüşen alan veya gruplar üzerine odaklanma eğiliminde olduklarını da göstermektedir (Deren Van Het Hof, 2009).

KSS Raporlaması

2008 yılında yapılan araştırmada, KSS konusunda genelde herhangi bir raporlama yapılmadığı, eğer KSS uygulamalarına ilişkin bilgi verilecekse yıllık raporun içinde bu konuya değinildiği ifade edilmiştir. Şirketlerin KSS çalışmalarını bağımsız kuruluşlarca denetletmesi gibi bir yaklaşım da söz konusu değildir (Göcenoğlu ve Onan, 2008). 2011 yılında yapılan araştırma sonucunda ise sorumlu şirketler sıralamasında üst sıralarda yer alan çoğu şirketin KSS konusunda bir rapor hazırladığı görülmüştür (Capital Dergisi, 2011).

Zamanla KSS bilincinin yükseldiği ifade edilebilir. Bu durum Özturan tarafından şöyle aktarılmıştır: “KSS bilincinin yükselmekte olduğunun bir göstergesi, her sene artan sayıda şirketin Birleşmiş Milletler (BM) Küresel Ülkeler Sözleşmesi’ni imzalayıp, bunun gereği olan raporlamaları kamuya açık bir şekilde yayınlamasıdır. Rapor tarihi itibarıyla sözleşmeyi imzalatan toplam 111 Türk şirketi vardır” (2011).

Raporlamalar *şeffaflığın ve hesap verebilirliğin* bir göstergesi olarak örgütler için oldukça önemli kavramlardır. Deren Van Het Hof da bu durumu yapılan araştırmada, “Toplum şirket sosyal sorumluluk faaliyetleri hakkında en fazla sivil toplum kuruluşu kaynaklı bilgilere güvenmektedir. En çok güvenilen bilgi kaynakları söz konusu olduğunda STK’ları; devlet kurumları ve AB, BM gibi uluslararası kurumlar izlemektedir. Bu konuda en az güvenilen kaynak ise şirketlerin hazırladıkları KSS raporlarıdır.” şeklinde aktarmıştır (2009).

Tartışma

İşletmeler; müşteri talepleri doğrultusunda ya da talep oluşturarak mal ve hizmet üreten, bunun sonucunda da kâr elde eden yapılardır. Tarihsel süreç içerisinde işletmeler salt tanımından ayrılmış *üretim, kâr, verimlilik* gibi kavramların yanına *toplumsal fayda* da eklenmiştir. Friedman’ın ifade ettiği işletmenin sosyal sorumluluğunun sadece kârlarını maksimize etmek olduğu anlayışı, ilerleyen yıllarda yerini işletmelerin tek ve en önemli amaçlarının kâr elde etmek olmadığı bunun dışında toplumsal duyarlılık, örgüt içi ve dışı olaylara kayıtsız kalmama gibi bir görüşe bırakmıştır (1970). Bu değişimin temel nedenleri arasında küreselleşme, toplumun beklentilerinde yaşanan değişim, şeffaflık ihtiyacı, devletlerin belli alanlarda yetersiz kalması sayılabilir. Devletlerin belli alanlarda yetersiz kalması da değişim nedenleri arasında sayılırken aynı zamanda genel, bütünsel bir değişim de söz konusu olmuştur. Tam bu noktada KSS’nin değişen rolünün altta yatan nedenlerinden biri de *ulus devletten pazar devlete* geçerek yaşanan değişim ile birlikte devletin piyasa dinamiklerine şirketlerin ise sosyal kültürel konulara eğilmesi olarak ifade edilebilir (Bobbitt, 2002).

Küreselleşme ile birlikte tüm dünyada yaşanan bu değişim, her ülkeyi aynı derecede etkilememiştir. Uluslararası işletmelerin dünya üzerinde yaygınlaşması ile yaşanan değişimler her ülkeyi etkilese de temelde her ülkenin sosyal, ekonomik, politik koşulları bu süreçlerin farklı yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla KSS uygulamaları her ülkede farklılık göstermektedir. Böylesi farklılıklar söz konusu olmakla birlikte günümüzde küresel yatırımcıların kararlarında ve kredi, risk değerlendirmelerinde şirketlerin KSS uygulamaları öne çıkmaktadır (Özturan, 2011). Bu

da tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de KSS faaliyetlerini tetikleyen bir güç olarak değerlendirilebilir. Matten ve Moon da KSS uygulamalarının ülkelerin kendine has özelliklerle ortaya çıkmasında politik, finansal, kültürel ve eğitim yapıları arasında zaman içinde gerçekleşen etkileşim olduğunu ileri sürmektedir (2008). Özellikle yatırımcıların kararlarında ve kredi, risk değerlendirmeleri gibi kurumsal çevre baskıları, olumlu bir şirket imajı oluşturma ya da meşruiyet arayışı gibi nedenlerin itici güç olduğu KSS faaliyetleri için de dışsal eş biçimlilik baskılarından söz edilebilir (DiMaggio & Powell, 1983).

Türkiye’de de 2000 sonrasında şirketlerin KSS uygulamalarında bir artış görülmektedir. *Capital* dergisi tarafından 2005 yılından bu yana gerçekleştirilen Kurumsal Sosyal Sorumluluk Araştırması, Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği tarafından 2008 yılında hazırlanan Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu, TÜSEV tarafından CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) kapsamında hazırlanan Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluğu: Türkiye’deki 10 Şirketin İncelemesi ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Vaka Analizi Çalışması: Türkiye’deki 5 Şirket ve 5 STK’nın İncelemesi, TÜBİTAK projesi olarak yapılan 2009 tarihinde yayınlanan Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Üçgeni: Şirketler, Toplum ve Toplum Kuruluşları, İNGEV tarafından 2019 yılında hazırlanan “Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması” Türkiye’deki KSS uygulamaları ve son yıllarda bu alanda yaşanan değişim hakkında bilgiler vermektedir.

Yapılan araştırmalarda Türkiye’nin KSS faaliyetleri ve bu alandaki değişim ile ilgili genel bir çerçeve ortaya konulmuştur. Türkiye’de şirketlerde KSS faaliyetleri artış göstermesine rağmen bu konuda yerleşik bir kültürden bahsetmek mümkün değildir. Türkiye’deki şirketler KSS faaliyetlerini algılayışı “bir zorunluluğu yerine getirmek”, “sivil toplum kuruluşlarıyla faaliyetler gerçekleştirme” ve halkla ilişkiler faaliyeti olarak “sponsorluk” olarak tanımlamaktadır (Deren Van Het Hof, 2009, s. 22). Türkiye’de KSS faaliyetlerinin bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak tanımlandığı açıkça ifade edilebilir. 2005 yılında sponsorluk olarak öne çıkan KSS faaliyetleri ise ilerleyen zamanlarda alanında ve konusunda uzman STK’larla iş birliklerine ve STK’ların belli konularda eğitim vermesine doğru bir çeşitlenme yaşanmıştır.

Türkiye’de önceki yıllarda “patronların” öncülük ettiği KSS faaliyetleri görülürken günümüzde artık stratejik bir plan dâhilinde çalışmalar yürütülmektedir. Hangi konularda, hangi hedef kitleye ne gibi projelerin yapılacağını net olmadığı (Bikmen, 2004), KSS faaliyetlerinin kurum stratejilerine entegre edildiği ve sosyal sorumluluk ilkelerinin, üst yönetimin sahiplenmesi ile düzenli olarak kurumun gündeminde yer aldığı bir sürece doğru değişim gerçekleşmiştir (Özturan, 2011).

Projelerde yaşanan önemli bir değişim de iletişim düzeyinin yüksek tutulması olmuştur. Türkiye’de geleneksel bir anlayışla yapılan faaliyetlerin çok duyurulmadan gerçekleştirilmesi anlayışı kırılmış bir iletişim stratejisi dâhilinde faaliyetler yürütülmektedir. İşletmelerin KSS faaliyetleri ile kamuoyunda iyi bir imaj oluşturmaları, rakiplerine karşı üstünlük elde etmelerine ve kriz dönemlerini daha az zararla atlattıklarına yardımcı olmaktadır (Schnietz ve Epstein, 2005, s. 327-345).

Yapılan araştırmalarda elde edilen önemli bir bulgu da Türkiye’de halkın önceliği konuların başında eğitimin gelmesi olmuştur. 2020 yılında yayınlanan araştırma sonuçlarına göre, önceki yıllarda birinci sırada yer alan “eğitim” ilk kez birinciliği “aile içi şiddet, çocuk ve kadın hakları” ile paylaşmıştır (Capital Dergisi, 2020). Bu da toplumsal sorunların zaman içerisinde sivil toplum alanına, KSS faaliyetlerine zaman içerisinde yansıdığını göstermektedir. Deren Van Het Hof de KSS faaliyetlerinde yürütülmesi gereken alanlarla ilgili olarak toplumsal beklentileri toplumsal sorun algısının şekillendirdiğini ifade etmektedir (2009). Eğitim gibi temel bir alanda faaliyet yaparak başlayan süreç, Türkiye’de toplumsal sorunlara paralel ilerleyen faaliyet alanlarına doğru bir değişim yaşamıştır.

Yapılan araştırmalarda dikkat çeken başka bir husus KSS faaliyetlerinin halk gözünden, iş dünyası gözünden, sivil toplum kuruluşları tarafından farklı açılardan değerlendirilmesidir. Örneğin halk, “en başarılı KSS projesi” olarak “Sarı Bisiklet” kampanyasını seçmiştir. Bu alanda iş dünyası oylamasında ise “Temiz Tuvalet” kampanyası ilk sırada yer almıştır (Capital Dergisi, 2020). En başarılı şirket, en sorumlu lider sıralamasında da halk ve iş dünyası sonuçlarında farklılık görülmüştür.

Türkiye’deki KSS uygulamalarıyla ilgili önemli bir sonuç, bu alandaki faaliyetlerin dışsal ve kurumsal etkilerle şekillendiği yönünde olmuştur (Ararat, 2008). Ülkenin son 20 yılda yaşadığı değişim; AB uyum süreci, ülke içinde yapılan yapısal reformlar, toplumsal baskı kavramının küreselleşme ile birlikte yerelin dışına taşınması, uluslararası anlaşmaların getirdiği yükümlülükler alandaki değişikliklere zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda yapılan araştırmalar Türkiye’de faaliyet gösteren şirketlerin gündemine KSS’nin daha fazla girdiği, STK’larla iş birliklerinin ve STK’lara kaynak aktarımlarının arttığı yönünde olmuştur (Özturan, 2011, s. 31). STK-şirket iş birliklerinin sponsorluğun ötesine geçtiği, eğitim düzenlenmesi ve ilgili alanda konusunda uzman STK’larla iş birlikleri gerçekleştirildiği görülmüştür. Önemli bir başka durum da büyük şirketlerin büyük ya da alanında uzman STK’larla çalışmayı tercih etmeleri olmuştur. Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan sonra KSS faaliyetlerini, bu konuda üniversitelerde verilen dersleri, KSS Derneğinin kurulması, özellikle holding seviyesinde yapılan KSS faaliyetleri ve bunların

daha görünür olması, normatif bir eş biçimlilik baskısının oluştuğunu da ortaya çıkarmaktadır (Alakavuklar, Kılıçaslan ve Öztürk, 2009).

Bütün bu değişimler yaşanırken aynı zamanda yapılan araştırmalar sonucu Türkiye'de belli alana yönelik KSS faaliyetleri yapıldığı ama özellikle yaşlı bakımı, tarım ve hayvanların korunması, mülteciler, çevre ve geri dönüşüm konularına da öncelik verilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması, 2019, s. 13).

Türkiye'deki KSS uygulamalarına bakıldığında, genel olarak vakıf anlayışından stratejik bir yönelime kayan bir süreç gözlenmiştir. Yapılan araştırmalarda ilk yıllarda halk kendine yakın sempatik bulduğu iş dünyası liderlerini ve şirketlerini ilk sıralara taşıırken ilerleyen yıllarda bu sıralama değişmiştir. Yapılan düzenlemeler paydaş baskıları; uluslararası alanda yaşanan gelişmeler Türkiye'de de son yıllarda KSS alanında önemli bir değişim sürecini de beraberinde getirmiştir. Fakat yaşanan bu değişim, gelişmiş ülkelerdeki örneklerin hem yapılanma hem faaliyet alanı hem de uygulamaları açısından oldukça uzağında yer almaktadır.

Developments in Corporate Social Responsibility Understanding and Practices in Turkey

Züleyha Sayın

Introduction

Businesses are open systems that operate in line with customer demands and needs, resulting in profit. Nowadays, as a result of the increase of competition in the national and international arena, it is not enough for businesses to offer quality products or services. Likewise it is not sufficient to offer this product or service to the market in accordance with the purchasing power of the consumer. Corporate social responsibility aims to comply with social norms and values in order to increase the quality of life of employees, families and society (Kotler & Lee, 2006; Bowen, 2009; Mohr, Webb & Haris, 2001, p. 47). At the same time, it can be expressed as the efforts of companies to reduce or eliminate their harmful effects on society and to maximize their long-term beneficial effects (Mohr and Webb, 2005).

With corporate social responsibility practices, businesses make their lives more sustainable by getting approval from their stakeholders (Vo, 2011, p. 90). While CSR is seen as an important tool in establishing a relationship with the society and giving back to the society what has been taken from the society, it is also an important factor in the formation of corporate reputation (Bear, Rahman, & Post, 2010, p. 208). In a study done by Pfau et al. (2008), it was concluded that CSR ac-

@ Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, z.sayinn@gmail.com

ORCID 0000-0002-2166-0070

➔ Sayın, Z. (2021). Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında ve Uygulamalarında Yaşanan Değişim. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss 86-124.

✍ Resaarch Paper

© iGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.0720
Turkish Journal of Business Ethics, 2021
isahlakidergisi.com

tivities have an effect on corporate reputation as a result of the perception created on individuals.

In the literature, there is no study examining the change in the field of CSR in Turkey in recent years. The contribution of this study is that it presents the change in the understanding of Corporate Social Responsibility in Turkey in a holistic framework in the light of published reports. The change experienced by year and subject, the change in the perspective of companies, society and NGOs on CSR has been discussed within the scope of the research. In this study, firstly, corporate social responsibility is discussed conceptually. Then, through the social responsibility studies conducted in Turkey, we examined the changes in the fields of corporate social responsibility activities in Turkey in recent years, the target group of the activities, how the enterprises evaluate CSR.

Conceptual Framework

Corporate Social Responsibility

Corporate social responsibility was conceptually included for the first time in Bowen's book "Social Responsibilities of the Businessman" published in 1953. Bowen stated that businessmen should engage in social responsibility studies in accordance with social norms and values (Bowen, 1953, p.6). After Bowen's work, this concept attracted attention after the 1960s, and after the 1980s, the necessity of evaluating businesses with their non-economic activities as well as their economic activities was emphasized (Lantos, 2001, p. 596).

Mohr, Webb and Haris (2001, p.47) explain corporate social responsibility as a company's commitment to minimizing or eliminating its harmful effects on society and maximizing its long-term beneficial impact. Kotler and Lee (2006, p. 201) state that social responsibility practices include psychological and emotional needs as well as welfare, health and safety.

While businesses are making profit, they have to do this by considering environmental and social factors. At this point, the stakeholders of the enterprise emerge as an important element. When the CSR literature is examined, the stakeholder theory comes first among the theories discussed. In the CSR literature, in addition to the stakeholder theory, the new institutional theory can also be used in a way that supports each other (De Villiers & Van Staden, 2006). While the new institutional theory focuses on the corporate environment, social sectors, organi-

zational areas and social institutions (DiMaggio & Powell, 1983; Meyer & Scott, 1983), it associates the legitimacy and continuity of organizations with the adaptation to the corporate environment formed by social and cultural expectations (Meyer & Rowan, 1977; DiMaggio & Powell, 1983).

The Methodology of The Study, Data Sources, and Data Analysis

In this study, CSR practices in Turkey were examined by using the qualitative research model over the reports and research published after 2005.

In this research, the documents in Table 1 were examined within the scope of document analysis.

Table 1. The Studies in the Scope of Our study

Name of the Research	Institution Carrying Out the Research	Date of Research
Corporate Social Responsibility of the Private Sector: A Review of 10 Companies in Turkey*	TÜSEV	2005
Corporate Social Responsibility Research	Capital Magazine	2005-2020**
Corporate Social Responsibility in Turkey, Assessment Report	Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği (The Association for Corporate Social Responsibility)	2008
Corporate Social Responsibility Triangle in Turkey: Companies, Community and Community Organizations	TÜBİTAK project***	2009
Corporate Social Responsibility Case Study: A Study of 5 Companies and 5 NGOs in Turkey	TÜSEV	2011
****	TÜSEV	2011
Corporate Social Responsibility Almanac Study in Turkey	İNGEV	2019

* The research was prepared within the scope of the CIVICUS International Civil Society Index Project (STEP).

**The research has been repeated every year since 2005 in cooperation with GFK.

*** It was carried out within the body of Akdeniz University Faculty of Communication, Department of Public Relations and was supported by TUBITAK.

**** The research was prepared within the scope of the CIVICUS International Civil Society Index Project (STEP) II.

The contribution of this study is that it presents the change in the understanding of Corporate Social Responsibility in Turkey in a holistic framework. The change experienced by year and subject, the change in the perspective of companies, society and NGOs on CSR has been discussed within the scope of the research. The questions for which answers are sought within the scope of the research are as follows:

1. What kind of a change has occurred in Turkey in terms of corporate social responsibility?
2. What kind of change has occurred in the areas where corporate social responsibility activities are carried out?

Data Analysis

We made content analysis of the documents obtained in this study. With content analysis, it was tried to draw reproducible and valid results from the data obtained (Krippendorff, 1980, p. 25). In this study, the analysis process included the stages of organizing the dataset, pre-reading the resulting data set, annotating the texts, presenting and interpreting the data (Creswell, 2013).

Results

In order to reach the findings, the reports that answered the research question were analyzed. In this analysis phase, it was tried to reach the themes in which especially change was experienced. In this context, the first one reached is the perspective of companies and society on CSR. Others can be listed as sponsorship-public relations, strategy, communication, increase in CSR activities, NGO-company relationship, areas of focus and CSR reporting, respectively.

Companies and society's perspective on CSR

When companies and society's perspective on CSR were examined, the study conducted in 2008 stated that "From the point of view of companies, it can be said that CSR practices are progressing at a slow but steady pace." (Göçenoğlu and Onan, 2008).

By 2020, it is reflected in the research results that the public became more conscious about CSR and they wanted companies to embrace this issue. Within the scope of public research, there has been a significant increase in the rate of those who state that companies have responsibilities for social problems, especially in the last four years. While 58% of the public said “I think companies have responsibilities” in 2016, this ratio increased to 84% in 2020 (Capital, CSR League Last Table, 2020).

Sponsorship-Public Relations

In the research conducted in 2005, it was observed that the sponsorship practices of companies in their cooperation with NGOs in the field of CSR attracted more attention (Özdemir, 2005), and it was observed that NGOs organized CSR trainings for companies (Corporate Social Responsibility Assessment Report in Turkey, 2008). When it comes to 2019, companies also have cooperation with NGOs that are experts in the field of CSR activity (Corporate Social Responsibility Almanac Study in Turkey, 2019).

Strategy

Research shows that the importance given to CSR activities by companies is increasing day by day. Nevertheless, in the study conducted in 2004, it is noteworthy that companies do not have a clear strategy in determining the target audience for CSR, which projects and how to support them (Bikmen, 2004).

In the research conducted in 2015, a significant difference was observed in the views of the companies at the top of the list towards CSR. Company representatives stated that they now look at CSR more strategically. It has been stated that CSR, which has been seen in connection with charitable works for many years, progresses only from the perspective of “company bosses”, but recently, concepts such as new generation CSR and measurement in CSR have emerged. In a sense, now, efforts are made to measure the return of CSR to companies and the results (Capital, 2015).

Communication

Studies have revealed that CSR communication is a weak area (Deren Van Het Hof, 2009). Some companies in our country carry out their social contribution activities without announcing them. In the research conducted by Capital magazine in 2005, the subject of communication was explained as follows (Capital Magazine, 2005):

“Some companies in Turkey prefer to carry out their charitable works and social responsibility projects “quietly”. They regard it as “a shame” to announce these things. However, 75 percent of the public agrees that companies tell what they do about social responsibilities by using communication tools such as television, radio and newspaper. The rate of those who do not find it appropriate to announce these issues remains at the level of 25 percent.”

Another finding of the research conducted in 2011 was that companies announced their projects through advertising and promotional campaigns (Capital, 2011). In public voting, those who approve of the ideas about explaining corporate social responsibility activities to the society through communication tools increased from 80% in 2017 to 84% in 2018 (Capital, 2018).s

Increase in CSR activities

There has been an increase in the number of companies that support CSR activities not only on a project basis, but also with “responsible products” such as electric cars and environmentally friendly products in white goods. Companies that lead the way in these issues were ranked first in the “Corporate Social Responsibility Leaders 2011” research (Capital, 2011).

In the study conducted in 2020, it is striking that the public’s sensitivity to CSR is increasing. The following statements were included in the research conducted by Capital magazine in 2020:

“It is observed that the rate of companies launching new CSR projects has increased significantly compared to last year. White-collar workers state that their corporate social responsibility activities will continue to increase in 2020. The rate of those who say “it will increase” has also increased to 50 percent last year. In this context, we can see new projects in the coming years. “ (Capital, 2020).

NGO-Corporate Relations

NGOs generally frown upon cooperations with the private sector. According to 2006 STEP Research data, “The majority of those who participated in the survey conducted within the Civil Society Research in Turkey found the private sector-NGO relations and corporate social responsibility activities of the private sector limited (63% and 62% respectively.)” (TÜSEV, 2006).

While companies carry out CSR activities, they make their own foundations intermediary, and sometimes they can carry out their activities in cooperation with NGOs that are experts in the subject they will deal with (Corporate Social Responsibility Almanac Study in Turkey, 2019).

Activity Areas of Focus

2005 yılında yapılan araştırmada toplumsal konularda katılımcıların %30'u şirketlerin öncelikle "eğitim ve öğretime", %20'si "sağlık ve sağlık hizmetlerine", %12'si ise "çevre ve doğanın korunmasına destek" verilmesi gerektiğini düşünmektedir (Capital Dergisi, 2005). In the research conducted in 2005, 30% of the participants think that companies should primarily support "education and training", 20% think that they should support "health and health services", and 12% are in favor of "the protection of the environment and nature" (Capital Magazine, 2005).

In the research conducted in 2019, CSR project areas were determined as education, environment, social support and culture-art, health, economy, sports, awareness, and violence, respectively. In CSR projects, children took the first place with 33% of the target audience. After children, the target group is expressed respectively as the general population, youth, disabled, women, animal rights, agriculture-livestock breeding, elderly and refugees (Corporate Social Responsibility Almanac Study in Turkey, 2019).

CSR Reports

In the research conducted in 2008, it was stated that there was no reporting on CSR in general, and if information on CSR practices would be given, this issue was mentioned in the annual report. There is no such approach as having companies audit their CSR activities by independent institutions (Corporate Social Responsibility Evaluation Report in Turkey, 2008). As a result of the research conducted in 2011, it was seen that most companies that are at the top of the list of responsible companies prepared a report on CSR (Capital Magazine, 2011).

Discussion

This change, which has been experienced all over the world with globalization, has not affected every country to the same degree. Although the changes experienced with the spread of international businesses in the world have affected every country, basically the social, economic and political conditions of each country have caused these processes to be experienced differently. Therefore, CSR practices differ in each country. Although there are such differences, CSR practices of companies are prominent in the decisions of global investors and in credit and risk assessments (Özturan, 2011). This can be considered as a force that triggers CSR activities in Turkey as in the rest of the world.

While CSR activities led by “bosses” were observed in Turkey in previous years, today studies are carried out within a strategic plan. A change has taken place in a process where it is not clear what kind of projects will be done on which subjects and for which target group (Bikmen, 2004), CSR activities are integrated into corporate strategies and social responsibility principles are regularly included in the agenda of the institution with the ownership of the senior management (Özturan, 2011).

When we look at the process of change in CSR practices in Turkey, the understanding of foundation has shifted to a strategic orientation in general. According to the researches, in the first years, the business world leaders and companies, whom the public found close and sympathetic, were placed in the first place, but this ranking changed in the following years. Arrangements made, stakeholder pressures, developments in the international arena have brought along an important change process in the field of CSR in Turkey in recent years. However, this change is far from the examples in developed countries in terms of both structuring, field of activity and applications.

Kaynakçal References

- Alakavuklar N. O., Kılıçaslan S. ve Öztürk B. E. (2009) Türkiye’de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 103-143.
- Alper, D. ve Aydoğan, E . (2018). Kurumsal sosyal sorumluluğun firma performansına etkisi: Türkiye örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(34), 185-214 .
- Amran, A. ve Devi, S.S. (2008), The impact of government and foreign affiliate on corporate social reporting: The case of Malaysia. *Managerial Auditing Journal*; 23(4), 386-404.
- Ararat, M. (2008). A development perspective for corporate social responsibility: Case of Turkey. *Corporate Governance*, 8(3), 271-285.
- Ararat, M. (2006). *Corporate social responsibility across the Middle East and North Africa*.
- Ararat, M., ve Göcenoğlu, C. (2006). *Drivers for sustainable corporate responsibility, case of Turkey*. Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği.
- Ary, D., Jacobs, L. C., ve Sorensen, C. (2010). *Introduction to research in education* (8th Edition). California: Thomson Wadsworth.
- Avrupa ve Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yoluyla Özel Sektör Sivil Toplum İş Birliği Raporu. (2020). <https://www.kssd.org/content/uploads/2020/03/Civil-Society-Dialogue-Rapor-TR.pdf>

- Balaban Salı, J. (2016). Verilerin toplanması. A. Doğanay, M. Ataizi, A. Şimşek, J. Balaban Salı, ve Y. Akbulut, (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri içinde* (161-135). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Bayraktaroğlu, G., İltar, B., ve Tanyeri, M. (2009). *Kurumsal sosyal sorumluluk: Pazarlamada yeni bir paradigmaya doğru*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bear, S., Rahman, N. ve Post, C. (2010). The impact of board diversity and gender composition on corporate social responsibility and firm reputation. *Journal of Business Ethics*, 97(2), 207-221.
- Bikmen, F. 2004. *Türkiye'de fon geliştirme yönelimleri -STK'lar ve donörler üzerinde ampirik bir araştırma*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.
- Bowen, G.A. (2009), "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bobbitt, P. 2002. *The shield of achilles: War, peace and the course of History*. New York: Random House Inc.
- Bowen, H. R. (1953). *Social responsibilities of the businessman*. New York: Harper.
- Brown, J., ve Dacin, A. (1997). The company and the product: Corporate associations and consumer product responses. *Journal of Marketing*, 61(1), 68-84.
- Campbell, J. (2007). Why would corporations behave in socially responsible ways? An institutional theory of corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 32(3), 946-967.
- Capital Dergisi. (2005, 01 02). *Sosyal sorumlulukta türkiye'nin liderleri*. 20.12. 2020, <https://www.capital.com.tr/capital-dergi/capitalde-bu-ay/sosyal-sorumlulukta-turkiyenin-liderleri>.
- Capital Dergisi. (2011, 03 01). *Yeni sosyal sorumluluk gerçekleri*. 20.12. 2020, <https://www.capital.com.tr/yonetim/pazarlama/yeni-sosyal-sorumluluk-gercekleri-003560>.
- Capital Dergisi. (2015, 03 30). *Yeni nesil kss dönemi*. 20.12.2020, <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/arastirmalar/yeni-nesil-kss-donemi>.
- Capital Dergisi. (2018, 03). *Kurumsal sosyal sorumluluk 2018 raporu*. 20.12. 2020, https://cdn2.hubspot.net/hubfs/2405078/cms-pdfs/fileadmin/user_upload/dyna_content/tr/gfk_capital_kurumsal_sosyal_sorumluluk_arastirmasi_2018.pdf.
- Capital Dergisi. (2020, 04 13). *KSS liginde son tablo*. 20.12. 2020, <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/arastirmalar/kss-liginde-son-tablo>.
- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39-48.
- Charmaz, K. ve Henwood. (2008). Grounded theory in psychology. C. Willig ve W. Stainton-Rogers (eds.), *Handbook of Qualitative Research in Psychology içinde* (s. 240-259). London, UK: Sage.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Commission of the European Communities. (2001). *Green paper: Promoting a European framework for corporate social responsibility*.
- Corbin, J., ve Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.

- Çelik, A. (2007). Şirketlerin sosyal sorumlulukları. C.C. Aktan (Ed.), *Kurumsal sosyal sorumluluk: İşletmeler ve sosyal sorumluluk içinde* (84-61). İstanbul: İgiad Yayınları.
- Çelik, Y. ve Baran, M. (2017). Çalışanların işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik algısı ile iş tatmini arasındaki ilişki ve kimya/ boya sektöründe bir araştırma. *İş'te Davranış Dergisi*, 2(1), 63-79.
- Çetinkaya Özdemir, G. ve Okur, M. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin yetenekli çalışanları çekmeye ve elde tutmaya etkisi: algılanan dışsal prestijin aracı rolü. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 670-687.
- Davis, K. (1973) The Case for and against Business Assumption of Social Responsibilities. *Academy of Management Journal*, 16(2), 312-322.
- De Villiers, C. ve Van Staden, C. (2006). Can less environmental disclosure have a legitimizing effects? Evidence from Africa. *Accounting, Organization and Society*; 31. 763-781.
- Denzin, N. K.ve Lincoln, Y. S. (1998). *The lanscape of qualitative research: Theories and issues*. Thousand Oaks: Sage.
- Deren Van Het Hof, S. (2009). *Türkiye'de kurumsal sosyal sorumluluk üçgeni: Şirketler, toplum ve toplum kuruluşları*. SOBAG Proje 107K182. TÜBİTAK. 03.01.2021, <https://yada.org.tr/wp-content/uploads/2020/03/sosyalsorumlulukucgeni.pdf>.
- Deren Van Het Hof, S , Hoştut, S . (2018). AB ve Türkiye Politikaları Ekseninde Kobi'ler ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk . *Selçuk İletişim* , 11(1) , 102-124
- DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160.
- Dönmez Maç, S., Aydın Turan, Ş., Okutan, S., Metin, O. (2020). The transition from philanthropy to corporate social responsibility (CSR) in developing countries: an analysis of award-winning CSR projects in Turkey. *İş Ahlakı Dergisi*, 13 (2), 146-170.
- Eren, E. (1990). *İşletmelerde stratejik planlama ve yönetim* (Cilt 3). İstanbul: İ.Ü. Yayını.
- Forster, N. (1994). The analysis of company documentation. C. Cassell, & G. Symon (Eds.), In *Qualitative methods in organizational research: A practical guide* (147-166). London: Sage.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, M. (1970, Eylül 13). The social responsibility of business is to increase its profits. *The New York Times Magazine*.
- Golob, U., ve Bartlett, J. L. (2007). Communicating about corporate social responsibility: A comparative study of CSR reporting in Australia and Slovenia. *Public Relations Review*, 33(1), 1-9.
- Göçenoğlu, C., ve Girgin, K. (2005). Kurumsal yönetişimin Türkiye'deki kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına olan etkileri. IV. *Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi içinde* (79-72). Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.
- Göçenoğlu, C., ve Onan, I. (2008). *Türkiye'de kurumsal sosyal sorumluluk değerlendirme raporu*. Ankara: Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği. http://www.iye.org.tr/wp-content/uploads/2012/12/KSS_Degerlendirme_Raporu_2008.pdf.

- Gephart, R. (2004). Qualitative research and the academy of management journal. *Academy of Management Journal*, 47(4), 454-462.
- Gülcan, N. ve Dalgıç, H. (2019). İşletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerinin finansal performanslarına etkisi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(3), 603-627.
- Gürel, T. (2013). Kurumsal sosyal sorumlulukta yeni yaklaşımlar ve tartışılan konular. *Selçuk İletişim*, 6(3), 111-122.
- Pfau, M., Haigh, M. M., Sims, J. ve Wigley, S. (2008). The influence of corporate social responsibility campaigns on public opinion. *Corporate Reputation Review*, 11(2), 145-154.
- Kotler P. ve Lee, N. (2006). *Kurumsal sosyal sorumluluk*. (S. Kaçamak, Çev.). İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Krippendorff, K. (1980) *Content analysis: An introduction to its methodology*. Beverly Hills: Sage.
- Küskü, F., ve Zarkada-Fraser, A. (2004). An Empirical Investigation of Corporate Citizenship in Australia and Turkey. *British Journal of Management*, 15(1), 57-72.
- Lantos, G. (2001). The boundaries of strategic corporate social responsibility. *Journal of Consumer Marketing*, 18(7), 595-632.
- Luce, M. F., Payne, J. W., ve Bettman, J. R. (2001). The impact of emotional tradeoff difficulty on decision behavior. E. U. Weber, J. Baron, ve G. Loomes (Eds.), *Conflict and tradeoffs in decision making içinde* (ss. 86-109). Cambridge University Press.
- Maignan, I. (2001). Consumers' perceptions of corporate social responsibilities: A Cross-cultural comparison. *Journal of Business Ethics*, 30(1), 57-72.
- Matten, D., ve Moon, J. (2008). Implicit and explicit CSR: A conceptual framework for a comparative understanding of corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 33(2), 404-424.
- Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1991). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. W. W. Powell ve P. J. DiMaggio (Eds.), *The new institutionalism in organizational analysis içinde* (s.41-62). Chicago: University of Chicago Press.
- Meyer, J. W. ve W. R. Scott (1983) *Organizational Environments: Ritual and Rationality*. London: Sage.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. 1977. Institutional organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83 (2): 340-363.
- Michael, B., ve Ohlund, E. (2005). The role of social responsibility in Turkey's EU accession. *Insight Turkey*, 7(1), 136-146.
- Mogalakwe, M. (2006). The use of documentary research methods in social research. *African Sociological Review*, 10 (1), 221-230.
- Mohr, L., ve Webb, D. (2005). The effects of corporate social responsibility and price on consumer responses. *Journal of Consumer Affairs*, 39(1), 121-147.
- Mohr, L.A., D. J. Webb ve E. Haris. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *The Journal of Consumer Affairs*, 35(1), 45-71.

- Mutlucan, N. (2019). İtibar yönetiminde etik liderlik, etik örgüt kültürü, kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal itibar ilişkileri üzerine kuramsal bir çalışma. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 19-35.
- O'leary, Z. (2004). *The essential guide to doing research*. London: Sage Publications Ltd.
- Orlitzky, M., Schmidt, F., ve Rynes, S. (2003). Corporate social and financial performance: A meta-analysis. *Organization Studies*, 24(3), 403-441.
- Önder, Ş. (2019). İşletmelerin kurumsal sosyal sorumlulukları ve finansal performansı arasındaki ilişkinin çift yönlü incelenmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12(2), 181-196.
- Özkan, A., Güngör Tanç, Ş. ve Taşdemir, B. (2018). Sürdürülebilirlik açıklamaları kapsamında kurumsal sosyal sorumluluğun kârlılık üzerine etkisi: Bist sürdürülebilirlik endeksinde bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(3), 560-577.
- Özturan, P. (2011). *Kurumsal sosyal sorumluluk vaka analizi çalışması: Türkiye'deki 5 şirket ve 5 STK'nın İncelemesi*. 24.12.2020 tarihinde [http://step.org.tr/images/UserFiles/File/KSS%20Vaka%20Analizi_P_Ozturan%20\(2\).pdf](http://step.org.tr/images/UserFiles/File/KSS%20Vaka%20Analizi_P_Ozturan%20(2).pdf) adresinden alındı.
- Payne, G., & Payne, J. (2004). *Key concepts in social research*. London: Sage Publications.
- Peng, Mike W. (2009). *Global strategic management*. Canada: Cengage Learning.
- Salamon, L. M., ve Anheier, H. K. (1996). Social origins of civil society: explaining the non-profit sector cross-nationally. *Working Paper*. The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies.
- Sarı AYTEKİN, S., SİS ATABAY, E., OKAN, T. ve AYTEKİN, E. (2019). Türk şirketlerinin kurumsal sosyal sorumluluk söylemlerinin kurumsal itibarları üzerindeki etkisi: Brand finance-100 şirketleri örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 5(2), 197-211.
- Serinikli, N. (2018). Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algılarının örgütsel bağlılıkları ile ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 285-301.
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*, 20(3), 571-610.
- Seyitoğulları, O , Bilen, A. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk üzerine bir literatür taraması. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(2), 195-205.
- Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks: Sage
- (2017). *Türkiye ve Avrupa örnekleri ışığında kurumsal sosyal sorumluluk*. İstanbul: TURKFONED.
- (2019, 03). *Türkiye'de kurumsal sosyal sorumluluk almanak çalışması*. 20.12. 2020, <https://ingev.org/raporlar/Ingev-Rapor-KSS.pdf>.
- Özdemir, G. (2005). *Kurumsal sosyal sorumluluk çalışması özel sektörün kurumsal sosyal sorumluluğu: Türkiye'deki 10 şirketin incelenmesi*. Sivil Toplum Endeksi Projesi Yan Raporları. İstanbul: TÜSEV. 12.12.2020, <https://www.yumpu.com/tr/document/read/18325787/step-kurumsal-sosyal-sorumluluk-calsmas-step-sivil-toplum->.
- Özen, Ş. (2013). Yeni Kurumsal Kuram. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2949. Örgüt Kuramları içinde, Deniz Taşçı ve Erkan Erdemir (Ed.), 120-139. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- SChnietz, K. E. ve Epstein, M. J. (2005). Exploring the financial value of a reputation for corporate social responsibility during a crisis. *Corporate Reputation Review*, 7(4), 327-345.

- TCMB (2002), The Impact of Globalization on the Turkish Economy.
- TÜSEV. (2006). *Türkiye’de sivil toplum: bir değişim süreci. CIVICUS uluslararası sivil toplum endeksi Türkiye ülke raporu*. 14.12.2020, <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/turkiyede-sivil-toplum-bir-degisim-sureci.pdf>.
- Torlak, Ö. (2001). *Pazarlama ahlakı: Sosyal sorumluluklar ekseninde pazarlama kararları ve tüketici davranışlarının analizi*. İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş.
- Van der Laan Smith, J., Adhikari, A. ve Rasoul, H.T. (2005) Exploring Differences in Social Disclosures Internationally: A Stakeholder Perspective. *Journal of Accounting and Public Policy*, 24(2), 123-151.
- Vo, L. (2011). Corporate social responsibility and SMEs: A literature review and agenda for future research. *Problems and Perspectives in Management*, 9(4), 89-97.
- Wach, E. (2013). *Learning about qualitative document analysis*.
- Yalman, Y., ve Çonkar, K. (2020). Türkiye’de, işletmelerin çalışanlarına yönelik kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin kurumsal itibara etkisi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(2), 393-408.
- Yıldırım, A., ve H. Şimşek. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Y. (2017). İşletmelerde itibarın göstergesi olarak sosyal sorumluluk. *International Journal of Management and Administration*, 1(1), 18-23.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks: Sage.

The Moderator Role of Ethical Climate upon the Effect Between Health Personnel's Machiavellian Tendencies and Whistleblowing Intention: The Case of Eskişehir

Tugay Ülkü, Musa Said Döven

Abstract: The main purpose of this study is to identify the causes of whistleblowing acts in organizations. A model has been developed based on the variables of machiavellianism and ethical environment, all of which are thought to affect whistleblowing intentions. Ethical violations observed in active business life and the behaviors shown towards these violations can be explained theoretically through personal differences of individuals. In this context, the effect of the machiavellian personality trait on intention to whistleblowing was examined under the moderator role of ethical climate. The study was conducted on health personnel working in Eskişehir. The population of the research consists of 5,986 people. Out of 1200 questionnaires distributed to related public institutions, 880 questionnaires were returned. As a result, 290 questionnaires were excluded from the study due to incomplete data. The remaining 590 questionnaires were analyzed with SPSS 22, Amos 26 and Process 3.3. According to the findings of the ANOVA, correlation test, and hierarchical regression study, the machiavellian personality trait had a major impact on the intention to whistleblow within the framework of the research's main issue. It has also been found that the effect of the machiavellian tendency on the intention of whistleblowing is moderated by the subdimensions of ethical climate which are 'caring', 'law and codes' and 'independence'.

Keywords: Machiavellianism, ethical climate, whistleblowing, health sector, public institutions

Kamu Sağlık Personellerinin Makyavelist Eğilimlerinin İfşa Etme Niyetleri Üzerindeki Etkisinde Etik İklimin Düzenleyici Rolü: Eskişehir Örneği

Özet: Bu çalışmanın temel amacı organizasyonlarda meydana gelen ifşa etme eyleminin öncüllerini belirlemektir. İfşa etme eylemini etkilediği düşünülen makyavelist kişilik özelliği ve etik iklim değişkenleriyle bir model oluşturulmuştur. Aktif iş yaşamında gözlemlenen etik ihlaller ve etik ihlallere yönelik olarak gösterilen davranışlar teorik olarak bireysel farklılıklar üzerinden açıklanabilmektedir. Bu bağlamda makyavelizmin ifşa etme niyeti üzerindeki etkisi, etik iklimin düzenleyici etkisi altında incelenmiştir. Çalışma Eskişehir ilinde görev yapmakta olan kamu sağlık personelleri üzerinde uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini 5.986 kişi oluşturmaktadır. Yaklaşık 1200 adet anket kamu kurumlarına dağıtılmış ve 880 adet anket geri toplanmıştır. Anketler incelenmiş ve 290 adet anket eksik veriler nedeniyle çalışmadan çıkarılmıştır. Kalan 590 anket SPSS 22, Amos 26 ve Process 3.3. istatistik programlarıyla

@ Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, tugayulku@gmail.com

0000-0002-4337-4876

@ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, saiddoven@yahoo.com

0000-0001-7499-8430

Ülkü, T., Döven, M. S. (2021). The Moderator Role of Ethical Climate upon the Effect Between Health Personnel's Machiavellian Tendencies and Whistleblowing Intention: The Case of Eskişehir. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss 125-166.

Research Paper

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.0164
İş Ahlakı Dergisi, 2021
isahlakidergisi.com

Başvuru : 08.03.2020
Revizyon : 12.12.2020
Kabul : 12.04.2021
Basım : 06.2021

analiz edilmiştir. ANOVA, korelasyon analizi ve hiyerarşik regresyon analizleri sonucunda, araştırmanın temel problemi kapsamında, makyavelist kişilik özelliğini ifşa etme niyetini anlamlı derecede etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca makyavelist kişilik özelliğinin ifşa etme niyeti üzerindeki etkisinin, etik iklimin 'başkalarının iyiliğini isteme', 'kanun ve kodlar' ve 'bağımsızlık' alt boyutları tarafından düzenlendiği de tespit edilen bir başka bulgudur.

Anahtar Kelimeler: Makyavelizm, etik iklim, ifşa etme, kamu sağlık sektörü

Introduction

Ethical violations that we frequently encounter today and the process of uncovering ethical violations are closely related to both managers and society. The last thing managers want is to be remembered with a negative image. Because in a highly competitive environment, maintaining a positive image is very important. At this point, managers need to illuminate the events within the organization in a cause and effect relationship as well as monitor employees to ensure that they work effectively and efficiently, and function within the framework of social responsibility and not behave unethically. One of the ways to achieve this is to create an ethical climate within the organization in line with goals and objectives. Thus, it is possible to prevent unethical behaviors such as sexual harassment, mobbing, theft, forgery of documents, machiavellianism, narcissism, and psychopathy etc.

There is a possibility that unethical behaviours may occur, however, organisations take precautions. Whistleblowers, or people who expose illegal activities play a part in exposing such unethical conduct. Particularly in public institutions, the act of whistleblowing has the effect of reducing costs and improving services (Miceli and Near, 2013:433-434). Whistleblowing behavior, on the other hand, may have a negative impact on organizations due to the outcomes. One of the most important issues that managers have focused on recently is to prevent the scandals that arise within the organization from spreading beyond the company. Because the learning of scandals through official institutions or the media putting pressure on both stakeholders and employees (Hamid and Zainudin, 2015:479; Miceli and Near, 2013:433-434). It is for this reason that whistleblowers are described as both heroes and traitors (Hersh, 2002). Still, it is only possible for managers or the society to have information about unethical incidents within the organization, to eliminate ethical violations and to protect the interests of the stakeholders by whistleblowing. Ethical violations, especially in health institutions, are an issue that needs to be addressed in this sense. Internal healthcare professionals are needed to reveal behaviors such as the ill-treatment of patients, damaging state property, insisting on misdiagnosis, deliberate disruption, and harassment (Rauwolf and Jones, 2019:1).

It is very important to reveal unethical behaviors that healthcare professionals may encounter in the workplace. The smallest mistakes made by healthcare professionals can have very serious consequences and this can create serious pressure on public institutions (Runciman and Walton, 2007:3). Ethical violations that take place can cause dilemmas for healthcare professionals in some cases (Zhang and Min, 2020:338). In particular, it is necessary to reveal the reasons why individuals who do not report ethical violations. The Machiavellian personality trait is a personality trait that comes into play in the event of not whistleblowing the mentioned ethical violations. Machiavellian individuals are able to keep their personal gains in front of the interests of society by exhibiting manipulative behaviors towards the situations they encounter (Muris et al., 2017:184). Undoubtedly, it is necessary to avoid putting personal interests first in the health sector. It is necessary for the administrators in public institutions to focus on this problem in terms of both corporate image and public health. Effective and institutional communication networks should be developed, as should preparation for healthcare professionals, and behaviors such as machiavellianism should be guided toward the institution's benefit. In this way, employees will know how to behave in ethical dilemmas they encounter and understand the stages in which and where ethical violation should be reported.

In the field of business ethics, there are many studies on ethical climate, machiavellianism and whistleblowing (Den Hartog and Belschak, 2012; Güney and Mandacı, 2009; Ray, 2006; Rothwell and Boldwin, 2006; Stylianou et al., 2013; Toker, 2015; Vadera et al., 2009; Wang and Hsieh, 2013; Winter et al., 2004; Zhang et al., 2009b). The ethical violations encountered in active business life and the behaviors directed to these violations should be defined theoretically by the personal differences of the individuals. Since the 1950s, the behaviors of individuals within the organizations has been observed more frequently due to changes in the field of management. From this period on, behavioral patterns, attitudes, perceptions, and feelings have tried to make sense of the decisions of individuals within the organization. The recent major scandals, in particular, have increased the burden on organizations and directed managers and workers to be more cautious. At this point, it is important to examine the relationships between the characteristics of the institution and the personality traits of the employees. As a result of these examinations, it will be easier to achieve a person-organization fit. Although there are many studies examining the relationships between personality traits and organizational structure, it is seen that detailed analyzes of the above variables are not conducted on healthcare professionals. Whether there is a difference between the professional groups of healthcare professionals, the role of ethical climate on the negative impact of the Machiavellian personality trait, and how individuals' whistleblowing

intentions are affected by Machiavellianism and ethical climate have been examined in detail within the scope of this study. In this context, the relationship between the machiavellian personality traits on the intention of whistleblowing was investigated with the moderator role of ethical climate.

Literature Review

Machiavellianism

It is useful to briefly describe the concepts before sharing the findings to determine the interaction between these concepts. Machiavellian tendency, as Niccolo Machiavelli mentioned in his book "Prince" (2018), is a pattern of behavior based on the fact that individuals exhibit manipulative behaviors on other individuals for their own benefit. The fact that individuals are becoming more and more isolated from society and acting only in their own interests has been effective in gaining importance of the concept of machiavellianism. Because the machiavellian individuals show a different orientation towards moral and ethical behavior. For machiavellian individuals there is an exchange between moral and ethical behavior and amoral and unethical behavior (Khan and Bhatti, 2019:30).

At the beginning of the experimental and theoretical studies about the machiavellianism concept, which was made possible by the works of Christie and Geis (1970). Christie and Geis (1970) examined the properties of machiavelist individuals in their theoretical aspects and drew a general framework for the concept of machiavellianism. In the study of Hunter, Gerbing and Boster (1982), it is stated that the concept of machiavellianism should be dealt along with other character traits. According to the results of this study, the concept of machiavellianism is highly related to other concepts such as dogmatism, competitiveness, internal and external locus of control and self-perception. In addition to these concepts, also the relationship between machiavellianism and social intelligence (Austin et al., 2007), job performance (Gable and Dangelo, 1994), psychopathy (Allsopp, Eysenck and Eysenck, 1991), general intelligence (Wilson, Near and Miller, 1996) was investigated. Finally, in studies investigating the relationship between machiavellianism and ethical climate, it has been observed that ethical climate perception decreases as the machiavellianism level increases (Güney and Mandacı, 2009).

Ethical Climate

Another concept analyzed in this study is ethical climate. According to Victor and Cullen (1988), ethical climate is the dominant perception that individuals create

in their minds regarding ethical procedures and practices within the organization. The ethical climate perception created in the minds of individuals is shaped according to the positions, attitudes and organizational forms of the individuals within the organization (Aydemir and Acilar, 2009: 81). The ethical climate has gained importance as a result of transferring the ethical violations to the communities through the media. One of the main factors that make the concept of ethical climate important is that the ethical violations have been observed under the responsibility of organizations as well as the responsibility of individuals.

The concept of ethical climate is based on studies by Higgins, Power and Kohlberg (1984) and Schneider (1983). Based on these studies, Victor and Cullen (1988) established a theoretical framework for the ethical climate concept for the first time. In the study of Victor and Cullen (1988), 5 different ethical climate types emerged as a result of factor analysis. The ethical climate types are formed by the intersection of ethical theories and locus of analysis. These ethical climate types are, 'caring', 'law and code', 'rules', 'instrumental' and 'independence' (Martin and Cullen, 2006:178).

Table 1: The Ethical Climate Types*

		Locus of Analysis		
		Individual	Local	Cosmopolitan
Ethical Theories	Egoism	<i>Instrumental</i>		
	Benevolence	<i>Caring</i>		
	Principle	<i>Independence</i>	<i>Rules</i>	<i>Law and Code</i>

* Martin and Cullen (2006:178)

Afterwards, new ethical climate models were developed by Olson (1998), Schwepker (2001), Keiser and Schulte (2007), Luria and Yagil (2008), and Arnaud (2010). The most widely used ethical climate framework in the literature is the model developed by Cullen, Victor and Bronson (1993). Related to the ethical climate perception; workplace behaviors (Appelbaum et al., 2005), ideological approaches (Barnett et al., 1994), ethical behavior and success (Deshpande, 1996a), job satisfaction (Deshpande, 1996b), employee empowerment (Parboteeah et al., 2010) demographic characteristics (Peterson et al., 2001), organizational commitment (Schwepker, 1999) etc. subjects were analyzed.

Whistleblowing

The last concept analyzed in the study is the whistleblowing concept. The origin of the concept briefly means to announce negative situations to others (Hersh, 2002). In the academic literature, whistleblowing means reporting of illegal activities observed within the institution to authorized persons inside or outside the institution (Miceli and Near, 1992). The act of whistleblowing should not be confused with squealism. Because the act of whistleblowing is based on the idea of acting for the benefit of society and organization.

Numerous studies have been conducted to establish the theoretical framework of the whistleblowing concept. The concept of whistleblowing began to gain importance especially with the studies of Miceli and Near (1988). In the following period, types of whistleblowing (Miceli, Near and Schwenk, 1991; Dworkin and Baucus, 1998), perception of organizational justice (Miceli, Near and Rehg, 2012), cultural differences (Miceli and Near, 2013; Park, Blenkinsopp and Ömürgönülşen, 2008), legal measures (Callahan and Collins, 1992), retaliation (Mesmer-Magnus and Viswesvaran, 2005), ethical climate (Huang, Lo and Wu, 2013) etc. were examined to find relationships between whistleblowing.

As can be seen from the definitions, machiavellianism, ethical climate and intention to whistleblowing are interrelated concepts. The attitudes of individuals affect their behaviors and structural factors within the institution are effective in the decision-making process. It has been clearly stated in the studies conducted so far that the ethical climate has an effect on positive or negative workplace behaviors (Vryonides et al., 2018; Qi and Liu, 2017; Özden et al., 2019; Ahmad et al., 2014). Numerous studies have been conducted on the interaction of ethical climate and whistleblowing (Rothwell and Baldwin, 2007; Sayğan and Bedük, 2013; Afe et al., 2019; Aydan and Kaya, 2018; Banimahd and Golmohamadi, 2017), the interaction of ethical climate and machiavellianism (Sunani, Subroto and Prihatiningtias, 2014; Junitasari and Ariyanto, 2018), and the interaction of machiavellianism and whistleblowing (Stylianou et al., 2013; Dalton and Radtke, 2013; Junitasari and Ariyanto, 2018; Toker, 2015; Zarefar, Surya and Mela, 2018). However, the number of studies analyzing the interaction between these three concepts is quite limited (Miceli and Near, 2013; Demirtaş, 2014; Zhou et al. 2018).

It has been found in earlier studies that machiavellians do not favor the intention of whistleblowing in their workplaces (Al-Azhar and Zarefar, 2018; Dalton and Radtke, 2013). To the contrary, there are studies claiming the opposite (see,

Basri et al., 2020), the general belief is that there is a negative interaction between machiavellianism and whistleblowing. The main problem of the research is exactly about this negative interaction. To what extent is the strength of the interaction between an individuals' level of machiavellianism and their whistleblowing intentions among healthcare personnel? What might be the organizational structures, regulations or approaches that would eliminate negative interactions between them? Within the scope of the study, it was thought that the moderator effects of ethical climate could be an answer to the questions written above. With the positive perception of ethical climate, it is thought that the machiavellians' negative view about the intention to whistleblowing may change. In cases where it is difficult to decide on the whistleblowing action, individuals may need ethical foundations like codes of ethics, ethical climate or norms and procedures (Singer, Mitchell and Turner, 1988). However, there is a gap in the literature regarding which dimensions of the ethical climate positively affect the whistleblowing intention. With the study to be conducted on the sub-dimensions of ethical climate, it will be revealed more clearly from which perspective should be guided for machiavellian individuals, and this will contribute to the process of transforming negative organizational behaviors and attitudes into positive organizational behaviors and attitudes.

It is necessary to create an ethical climate that will serve both the whistleblowing action and the regulation of this action in a way that will benefit society. Many studies have been conducted on the ethical perceptions of healthcare professionals on this issue (Özden et al., 2019; Ciasullo, Cosimato and Palumbo, 2017; Cheng, Bai and Yang, 2019; Aydan and Kaya, 2018). Although their aim is to protect public health, it is quite natural for some healthcare professionals to show machiavellian tendencies. At this point, machiavellian tendencies need to be driven to constructive rather than destructive behavior. It is thought that the ethical climate will create this positive structure. As stated above, although there are studies on the moderator or mediation role of ethical climate, the importance of the sub-dimensions of ethical climate in the interaction of machiavellianism and whistleblowing has not yet been clarified. Likewise, although there are many publications on ethical climate, machiavellianism and whistleblowing in the health sector, there is a gap in the literature regarding how the sub-dimensions of ethical climate have an impact on these variables on the public health sector. In view of this notion, this study investigated whether the sub-dimensions of ethical climate play a moderator role in the relationship between machiavellianism and the intention to whistleblow among healthcare professionals' perceptions.

Research Model and Hypothesis

The research was designed to determine whether ethical climate has a moderator role in the interaction between machiavellianism and whistleblowing variables with an explanatory and cross-sectional model with quantitative data analysis methods. This research design was chosen in order to test the model statistically and to fill the gap in the literature on a sample that is capable of representing the study.

Machiavellian tendencies play an important role in the ethical decision-making of individuals (Winter et al., 2004: 281; Schafer and Simmons, 2008: 699-700; Sunani, Subroto and Prihatiningtias, 2014:87). The act of whistleblowing is also regarded as an ethical decision-making behavior. It is thought that high machiavellian individuals look negatively at the act of whistleblowing because of their behavior that prioritizes manipulative and personal interests (Singhapakdi and Vitell, 1991; Ross and Robertson, 2000). Therefore, machiavelist individuals find it difficult to act as a whistleblower (Dalton and Radtke, 2013: 153).

“H₁: Machiavellian personality tendency has a negative impact on the intention of whistleblowing.”

On the other hand, the strong ethical climate perceived by the employees within the organization can help them to move away from unethical behaviors (Demirtaş, 2014: 136). As a result of the studies on ethical climate and the act of whistleblowing with the positive interaction between them (Ahmad et al., 2014; Bouville, 2008; Dalton and Radtke, 2013; Elçi, Karabay and Akbaş, 2016; Özler, Şahin and Atalay, 2010; Ray, 2006; Rothwell and Boldwin, 2006; Sayğan and Bedük, 2013; Zhang et al., 2009a), which is based on the Ajzen’s Theory of Planned Behaviour (Liu et al., 2018), it is thought that the effect of machiavelist tendencies on the whistleblowing action will decrease and even change direction with the moderator role of ethical climate. In this context, a hypothesis had been established over the mediating impact of each sub-dimension of the ethical climate in the interaction between machiavellianism and whistleblowing.

“H_{2a}: Ethical Climate’s “Caring” sub-dimension has a moderator effect on the effect of machiavellian personality tendency on the intention of whistleblowing.”

“H_{2b}: Ethical Climate’s “Law and Code” sub-dimension has a moderator effect on the effect of machiavellian personality tendency on the intention of whistleblowing.”

“H_{2c}: Ethical Climate’s “Rules” sub-dimension has a moderator effect on the effect of machiavellian personality tendency on the intention of whistleblowing.”

“H_{2d}: Ethical Climate’s “Instrumental” sub-dimension has a moderator effect on the effect of machiavellian personality tendency on the intention of whistleblowing.”

“H_{2e}: Ethical Climate’s “Independence” sub-dimension has a moderator effect on the effect of machiavellian personality tendency on the intention of whistleblowing.”

In this analysis, the independent variable is Machiavellian propensity (Distrust of Others, Desire for Status, Desire for Control, Amoral Manipulation), which is thought to affect whistleblowing intentions, and the dependent variable which is whistleblowing intentions (Internal Whistleblowing, External Whistleblowing, Silence). Furthermore, the ethical environment (Caring, Law and Code, Rules, Instrumental, Independence) is a moderator variable in deciding the ethical climate factor, which moderates the effect on the relationship between Machiavellian propensity and the purpose to whistleblow.

Accordance with the studies in the literature, the research model and hypotheses generated are shown in Figure 4.

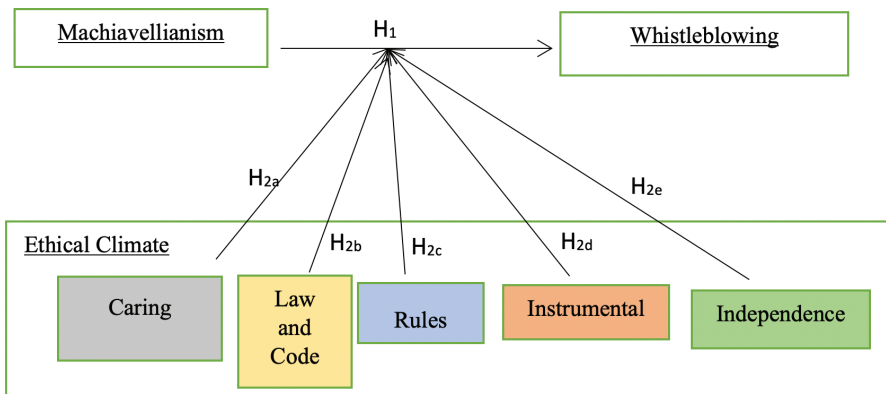


Figure 1: Research Diagram of Hypotheses

Methodology

Data Analysis and Processing

The IBM SPSS 22.0, AMOS 26.0, and PROCESS 3.3 package programs are used to analyze the research data within the framework of the study. Amos 26.0 and Process 3.3 were used to assess the scales’ conduct validity, confirmatory factor analysis, and to determine the moderator position of ethical climate perception using

statistics and graphs. First of all, demographic information of the participants was included. The reason for including demographic information is to give detailed information about the scope of the research. Afterwards, the validity and reliability of the scales used in the study were examined, and the model-fit values of the variables were shown in tables as a result of the confirmatory factor analysis. In the next step, correlation analysis was applied in order to determine the relationships between variables and the directions of the relationships.

Finally, in order to test the hypotheses, firstly, regression analysis was conducted for machiavellianism and whistleblowing variables. In addition to this analysis, hierarchical regression analysis was performed by including each sub-dimension of ethical climate into the regression analysis, and the moderator roles of the sub-dimensions of ethical climate were determined statistically.

Population and Sample

The study was conducted on healthcare professionals who work for public institutions. Because the health of patients is the primary goal for healthcare professionals. It is difficult to obtain information from patients, nurses, doctors, and other healthcare professionals, especially due to patient-doctor confidentiality. It is very important to report unethical practices to the relevant supervisors or institutions in such organizations for both public health and health institutions to work effectively and efficiently. Because public institutions are more bureaucratic than private sector institutions and they are taken into consideration, it forces public institutions to act in accordance with the interests of stakeholders and requires transparency (Elçi, Karabay and Akbaş, 2016:57).

The study was conducted on health personnel who work in public institutions, in Eskişehir, a city of Turkey. The population of the study is 5.986 people. The questionnaires were delivered to the relevant people in each health institution. The data collection process took a few days for each health institution, especially due to the hygiene conditions and the principle of working alternately. Since there was no face to face communication with the participants during this period, all detailed information was shared with the participants in the introduction paragraph of the questionnaires. The delivery, collection and adjustment of the questionnaires for analysis started in the first month of 2019 and took approximately 2 months.

During the data collection phase, the 'Convenience Sampling' method was used. In this context, 1200 questionnaires, well above the threshold value that will provide the ability to represent the population, were delivered to five different pub-

lic health institutions shown in Table 2. This population includes doctors, dentists, nurses, technical services personnel and general administrative services personnel. Contractual healthcare workers are not included in the population. In order to preserve the representation ability of each institution in the population, analysis was carried out by preserving the ratio of the number of employees between the institutions with simple proportional calculations.

The questionnaires that were collected were examined selectively in terms of the reliability and validity of the study, and all questionnaires with incomplete, incorrect and random coding were removed from the data set. After all stages were completed, 880 of 1200 questionnaires were returned, 290 of them were not included in the study. Data analysis was performed with the remaining 590 questionnaires.

Table 2: Demographic Characteristics of Participants

				Frequency	Ratio		
<i>Institution</i>				215	36,4		
	Yunusemre Devlet Has.			103	17,5		
	Eskişehir Şehir Has.			69	11,7		
	Ağız ve Diş Sağlığı Has.			63	10,7		
	Eskişehir İl Ambulans Servisi			140	23,7		
	Eskişehir İl Sağlık Müd.			590	100		
	<i>Total</i>						
<i>Gender</i>		<i>Freq.</i>	<i>Ratio</i>	<i>Marital Status</i>	<i>Freq.</i>	<i>Ratio</i>	
	Female	372	63,1		Single	167	28,3
	Male	218	36,9		Married	423	71,7
	<i>Total</i>	590	100		<i>Total</i>	590	100
<i>Age</i>		<i>Freq.</i>	<i>Ratio</i>	<i>Education</i>	<i>Freq.</i>	<i>Ratio</i>	
	18-25	42	7,1		Elementary S.	4	,7
	26-35	192	32,5		Secondary S.	6	1,0
	36-45	218	36,9		High S.	74	12,5
	46 +	138	23,4		College	131	22,2
					Undergraduate	249	42,2
					Master	88	14,9
	<i>Total</i>	590	100		Doctorate	38	6,4
			<i>Total</i>	590	100		

Measures

The scales which were used in the study were prepared with a 5-point Likert type rating. Participants were asked to select the appropriate option from the items ranging from 'strongly disagree' to 'strongly agree'. There are 51 items in the questionnaire.

Machiavellianism Scale: The 'Machiavellianism Scale' which was developed by Dahling, Whitaker and Levy (2009) and translated into Turkish by Ülbeği (2016), was used to determine the machiavelist personality traits of the participants. The scale consists of 16 items and 4 sub-dimensions. This scale was also used in the following studies: Çavuşoğlu and Kutluk (2018), Yasım (2020), Akçakanat and Dinç (2018).

Ethical Climate Scale: The 'Ethical Climate Questionnaire' which was developed by Victor and Cullen (1988) and translated into Turkish by Özyer (2010), was used to measure the ethical climate perceptions of the participants. The scale consists of 26 items and 5 sub-dimensions. This scale was also used in the following studies: Oğuzhan and Sığırı (2014), Taner and Elgün (2015).

Whistleblowing Scale: In order to determine the participants' intention to whistleblowing, the 'Whistleblowing Scale' which was developed by Park, Rehg and Lee (2005) and translated into Turkish by the authors of this research was used in the study. And also, Celep and Konaklı's study (2012), a new scale was developed using the items of the scale developed by Park, Rehg and Lee. However, in this study, instead of the scale developed by Celep and Konaklı, the scale that was translated from the original and whose validity and reliability analyzes were carried out by the researchers, was preferred. This scale consists of 9 items and 3 sub-dimensions. This scale was also used in the following study: Trongmateerut and Sweeny (2013), Farooqi, Abid and Ahmed (2017), Bhal and Dadhich (2011).

Confirmatory factor analysis was performed to determine the validity and reliability of the scales which were used in the study. The standard values and the resulting model for each variable are shown in Figure 2, Figure 3 and Figure 4.

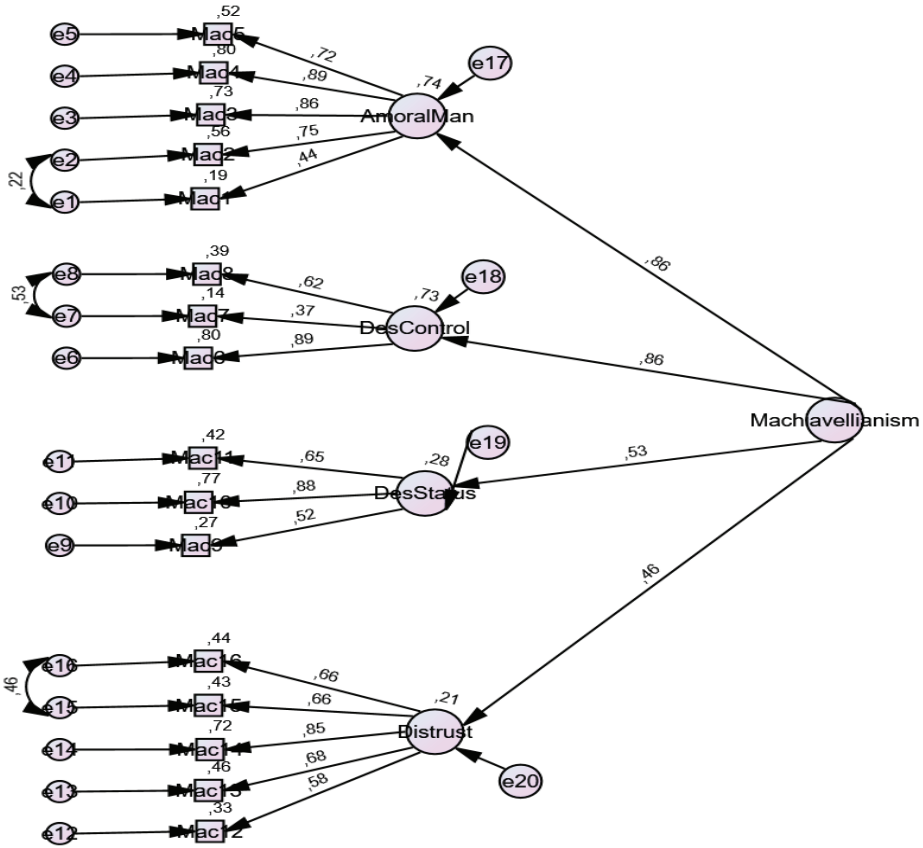


Figure 2: Confirmatory Factor Analyze of Machiavellianism Scale

As shown in Figure 2, as a result of the confirmatory factor analysis, the factor load was found to be over 0.4 in all the items of machiavellianism scale. Therefore, no items were excluded from the analysis. It is observed that the 4-dimensional structure is still preserved. In accordance with the theoretical basis, 3 modifications are made between e1-e2, e7-e8 and e15-e16.

According to the results of the confirmatory factor analysis applied to the Machiavellian Scale, the model fit values are as follows: ($\chi^2=273,744$; $\chi^2/df=2,822$; p value=0,000; RMR=,087; GFI=,945; CFI=,957; NFI=,935; RMSEA=,056).

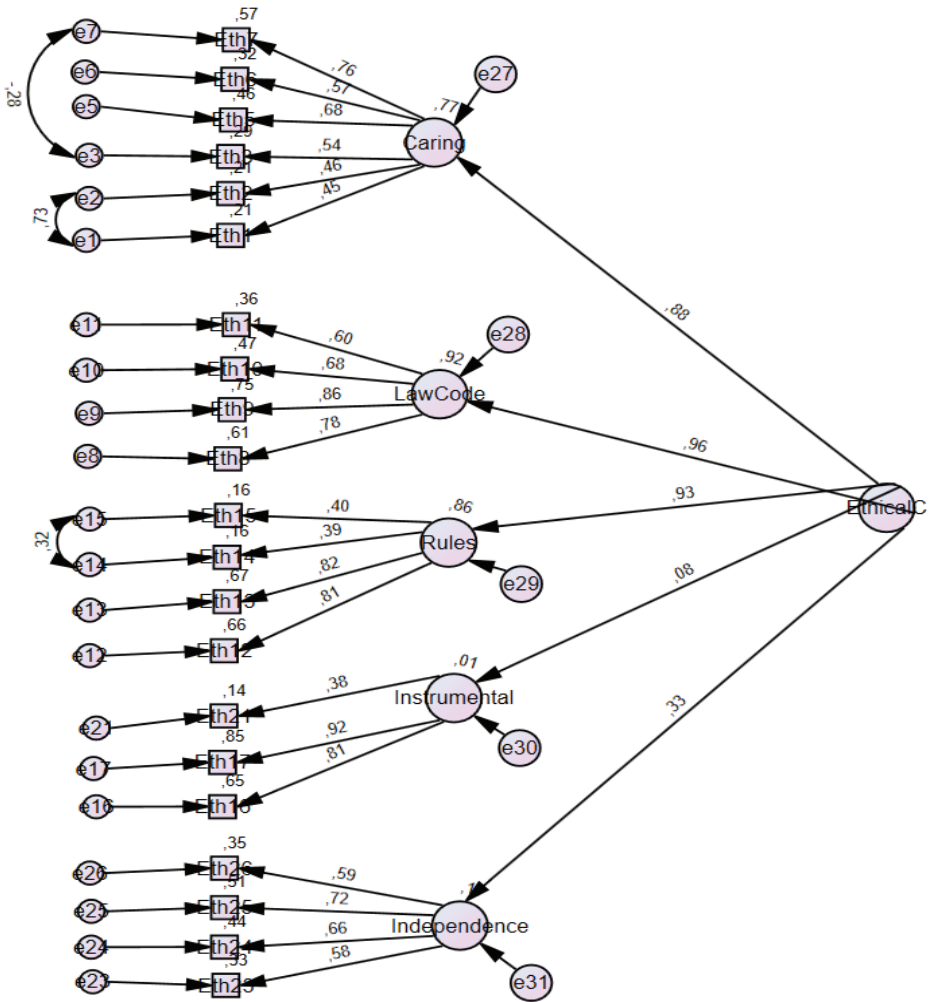


Figure 3: Confirmatory Factor Analyze of Ethical Climate Scale

As shown in Figure 3, according to the results of the confirmatory factor analysis conducted on the ethical climate scale, the items number '4, 18, 19, 20 and 22' were excluded from the analysis due to low factor loadings. It is observed that the 5-dimensional structure is still preserved. As on the scale of machiavellianism, with the theoretically meaningful, 3 modifications are made between e1-e2, e3-e7 and e14-e15 for the ethical climate scale.

According to the results of the confirmatory factor analysis applied to the Ethical Climate Scale (without the numbers of items: 4,18,19,20 and 22), the mod-

el fit values are as follows: ($\chi^2=594,877$; $\chi^2/df=3,287$; p value=0,000; RMR=,075; GFI=,913; CFI=,916; NFI=,884; RMSEA=,062).

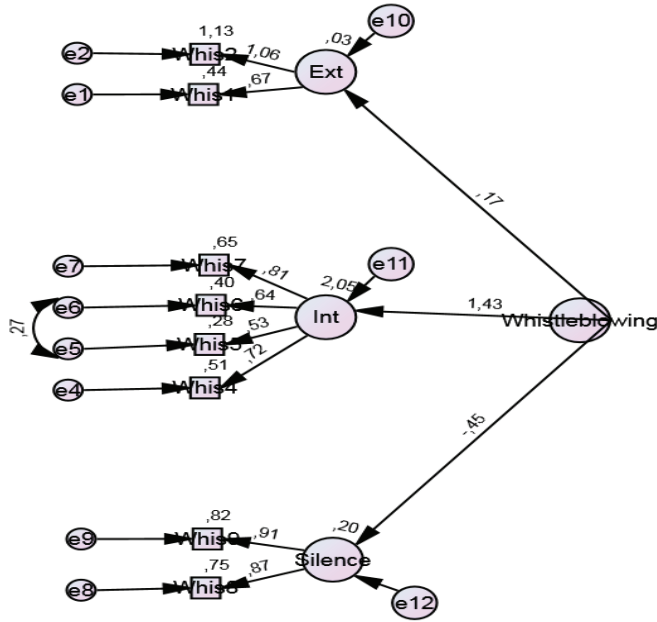


Figure 4: Confirmatory Factor Analyze of Whistleblowing Scale

As shown in Figure 4, according to the results of the confirmatory factor analysis conducted on the whistleblowing scale, the item number '45' was excluded from the analysis due to low factor loadings. It is observed that the 3-dimensional structure is still preserved. 1 modification is made between e5-e6. As a result of confirmatory factor analysis, model fit values for all the scales which were used in the study are shown in Table 3.

According to the results of the confirmatory factor analysis applied to the Whistleblowing Scale (without the number of item: 45), the model fit values are as follows: ($\chi^2=53,554$; $\chi^2/df=3,347$; p value=0,000; RMR=,068; GFI=,978; CFI=,980; NFI=,972; RMSEA=,063).

Table 3: Model Fit Values of Confirmatory Factor Analysis

Factor Analysis Models							
	χ^2/SD	RMR	GFI	CFI	NFI	RMSEA	
MS	2,822	,087	,945	,957	,935	,056	
ECQ	3,287	,075	,913	,916	,884	,062	
WS	3,347	,068	,978	,980	,972	,063	
Model-Fit Criteria*	$0 \leq \chi^2/SD \leq 3$ -Good Fit	≤ 5 -Acceptable Fit	Researcher defines level	Value close to .90 or .95 reflects a good fit	Value close to .90 or .95 reflects a good fit	Value close to .90 or .95 reflects a good fit	Value of .05 to .08 indicates close fit

The model fit values obtained as a result of the confirmatory factor analysis are verified by the studies conducted by Schumacker and Lomax (2016), Meydan and Şeşen (2011), Hu and Bentler (1999) and Brown (2015). In Schumacker and Lomax's study (2016), it is stated that GFI, CFI and NFI values close to .90 are acceptable. The scales are considered valid when all good and acceptable model-fit values are considered.

According to the results of the reliability analysis of the newly formed model, the Cronbach Alpha coefficients of all scales were found to be over 0.70. Reliability coefficients of all scales and sub-dimensions are shown in Table 4.

Table 4: Results of Reliability Analysis

	Number of Items	Cronbach Alpha Coefficients
Distrust of Others	5	,826
Desire for Status	3	,717
Desire for Control	3	,753
Amoral Manipulation	5	,844
Machiavellianism Scale Total	16	,860
Caring	6	,780
Law and Code	4	,815
Rules	4	,713
Instrumental	3	,729
Independence	4	,729
Ethical Climate Questionnaire Total	21	,849
Internal Whistleblowing	4	,782

External Whistleblowing	2	,830
Silence	2	,879
Whistleblowing Scale Total	8	,768

Findings

Correlation Analyze: Correlation analysis is a statistical method used to determine the association and direction of the relationship between variables. Correlation analysis, which shows the relationship between variables, can be performed between independent and dependent variables as well as between independent variables (Nakip, 2006:342). In order to better understand the moderator role of ethical climate, correlation analysis was conducted for all variables. The direction of the relationship between the variables is shown in Table 5.

Table 5: Inter-Variable Correlation Analysis

		Ethical Climate	Machiavellianism	Whistleblowing
Ethical Climate	Pearson Correlation	1	-,008	,227**
	Sig. (1-tailed)		,427	,000
	N	590	590	590
Machiavellianism	Pearson Correlation	-,008	1	-,113**
	Sig. (1-tailed)	,427		,003
	N	590	590	590
Whistleblowing	Pearson Correlation	,227**	-,113**	1
	Sig. (1-tailed)	,000	,003	
	N	590	590	590

**Correlation is significant at the 0.01 level.

* Correlation is significant at the 0.05 level.

According to the correlation analysis, a positive and weak relationship was found between 'ethical climate' moderator variable and 'whistleblowing' dependent variable ($r = ,227$). A negative and relatively weak relationship was found between the 'machiavellianism independent variable' and the whistleblowing dependent vari-

able ($r = -,113$). In addition, there is no significant relationship between ethical climate and machiavellianism variables.

Hierarchical Regression Analysis: Hierarchical regression analysis is applied when independent variables affect dependent variables at different times and at different rates. In order to determine the role of moderator variable within the scope of hierarchical regression analysis, independent variables are included in the model group-by-group. In order to achieve this, firstly the independent variable and then both the independent and the moderator variable, and finally the interaction term obtained by multiplying the standardized values of the independent variable and the moderator variable are included in the regression analysis. Within the scope of the hierarchical regression analysis, after the analysis of the first group, the analysis of the second group is made and thus it is determined how the variables in the second group change the effect level in the first group (Gürbüz and Şahin, 2017: 276).

In order to test the study's hypotheses, basic linear regression analysis was used to examine the relationship between the machiavellianism independent variable and the whistleblowing dependent variable. Following that, the sub-dimensions of the ethical environment, which are thought to control the impact between machiavellian tendencies and whistleblowing intention, were included in the study, and hierarchical regression analysis was performed.

Within the framework of the study's hypotheses, simple linear regression analysis was used to assess the degree of impact between machiavellian propensity and the intention to whistleblowing. The results are shown in Tables 6 and 7.

Table 6: Machiavellianism-Whistleblowing Regression Model Summary

Model	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of Estimate
1	,113 ^a	,013	,011	,69139

a: Independent Variable-Machiavellianism

Table 7: Machiavellianism-Whistleblowing Regression Model's Results

Variable	B	Std. Error	t	p
Machiavellianism	-,119	,043	-2,746	,006**
Constant	4,048	,106	38,026	,000

R²= ,013, Adjusted R²=,011, F_(1,588)=7,542 ve **p<,01

a= Independent Variable

As shown in Table 6, machiavellianism has a significant effect on the intention to whistleblowing at $p < 0.01$ level. It is seen that a unit change in machiavellianism effects the intention to whistleblowing ($p < .01$ level) significantly and negatively by around 11 percent. According to the analysis results, the H_1 hypothesis was supported.

In order to determine the moderator role of the ethical climate, the sub-dimensions of the ethical climate were added one by one to the hierarchical regression analysis.

'Caring' Sub-Dimension

The results of the hierarchical regression analysis for the machiavellian tendency, the intention to whistleblowing, and the 'Caring' sub-dimension are shown in Tables 8, 9 and 10.

Table 8: Machiavellianism-Whistleblowing-Caring Sub-Dimension Regression Model Summary

Model	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of Estimate	R ² Change	F Change	p
1	,219a	,048	,045	,67947	,048	14,807	,000
2	,265b	,070	,065	,67213	,070	14,717	,000

a= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Caring

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Caring, Interaction Term

Table 9: Machiavellianism-Whistleblowing-Caring Sub-Dimension-ANOVA

ANOVA ^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
1	Regression	13,673	2	6,836	14,807	,000 ^b
	Residual	271,007	587	,462		
	Total	284,679	589			
2	Regression	19,946	3	6,649	14,717	,000 ^c
	Residual	264,733	586	,452		
	Total	284,679	589			

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Caring

c= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Caring, Interaction Term

Table 10: Machiavellianism-Whistleblowing-Caring Sub-Dimension Coefficients

Coefficients ^a						
Model	B	Unstandardized		Standardized	t	p
		Coefficients	Std. Error			
1	Constant	3,766	,028		134,624	,000
	Zscore-Machiavellianism	-,064	,028	-,093	-2,287	,023
	Zscore-Caring	,131	,028	,189	4,670	,000
2	Constant	3,775	,028		135,926	,000
	Zscore-Machiavellianism	-,056	,028	-,081	-2,012	,045
	Zscore-Caring	,122	,028	,175	4,352	,000
	Interaction Term	,083	,022	,150	3,726	,000

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

Summarizes the hierarchical regression model are shown in Table 8. When the adjusted R² value in the first model is compared with the adjusted R² values in the second model, it is seen that the rate of explaining the dependent variable of the first model is 4.5% and the rate of explaining the dependent variable of the second model including the interaction term is 6.5%. Both models were statistically significant (p < .05). Therefore, in the model including the interaction term, the rate of explaining the dependent variable significance increased by 2%.

In Table 10, the interaction coefficients of the hierarchical regression analysis are given. Both models were found to be statistically significant at p < .05 level. This means that the interaction term - the standardized version of the mean scores of the machiavellian tendency and the standardized version of the mean scores of Caring - significantly effects the dependent variable. When the unstandardized coefficients column is examined, it is seen that the interaction term effects the dependent variable positively (B = .083) at the level of p = .000. In short, it was found that the sub-dimension of 'caring' has a moderator effect.

As can be seen from the graph above, the interaction between the machiavellian tendency and intention to whistleblowing in the case of low perception of the 'Caring' sub-dimension is negative and the slope of the interaction is steeper. In cases where there is a high perception of the 'Caring' sub-dimension, it is seen that the slope of the interaction between machiavellian tendency and intention to whistleblowing is reduced. According to the results, the strength of the negative impact

of the machiavellian tendency on the intention to whistleblowing is significantly reduced by the “reducing” moderator effect of the ‘Caring’ sub-dimension. H_{2a} hypothesis was supported.

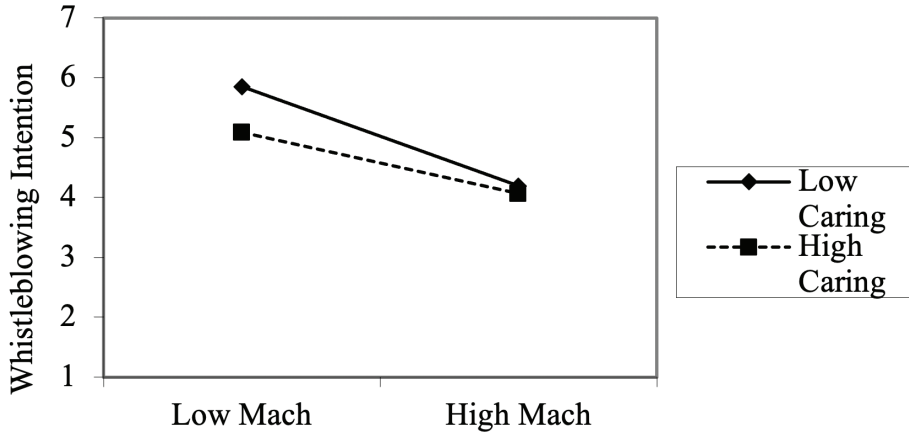


Figure 5: Moderator Role of ‘Caring’ Sub-Dimension

‘Law and Code’ Sub-Dimension

The results of the hierarchical regression analysis for the machiavellian tendency, the intention to whistleblowing, and the ‘Law and Code’ sub-dimension are shown in Tables 11, 12 and 13.

Table 11: Machiavellianism-Whistleblowing-Law and Code Sub-Dimension Regression Model Summary

Model	R	R2	Adjusted R2	Std. Error of Estimate	R2 Change	F Change	p
1	,203a	,041	,038	,68183	,041	12,676	,000
2	,227b	,051	,047	,67868	,052	10,687	,000

a= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code, Interaction Term

Table 12: Machiavellianism-Whistleblowing-Law and Code Sub-Dimension-ANOVA

ANOVA ^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
1	Regression	13,673	2	6,836	14,807	,000 ^b
	Residual	271,007	587	,462		
	Total	284,679	589			
2	Regression	19,946	3	6,649	14,717	,000 ^c
	Residual	264,733	586	,452		
	Total	284,679	589			

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code

c= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code, Interaction Term

Table 13: Machiavellianism-Whistleblowing-Law and Code Sub-Dimension Coefficients

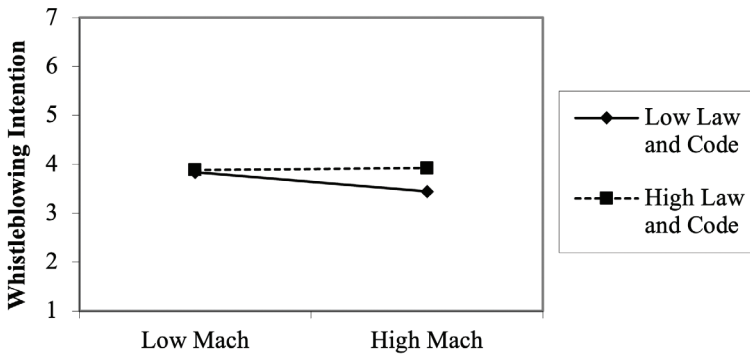
Coefficients ^a						
Model	B	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	p
		B	Std. Error			
1	Constant	3,766	,028		134,158	,000
	Zscore-Machiavellianism	-,066	,028	-,095	-2,343	,019
	Zscore-Law and Code	,118	,028	,170	4,195	,000
2	Constant	3,772	,028		134,498	,000
	Zscore-Machiavellianism	-,087	,042	-,083	-2,049	,040
	Zscore-Law and Code	,131	,033	,161	3,962	,000
	Interaction Term	,107	,042	,104	2,543	,011

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

As shown in Table 11, when the adjusted R² value in the first model is compared with the adjusted R² values in the second model, it is seen that the rate of explaining the dependent variable of the first model is 3.8% and the rate of explaining the dependent variable of the second model including the interaction term is 4.7%. Both models were statistically significant (p < .05). Therefore, in the model including the interaction term, the rate of explaining the dependent variable significance increased by 0.9%.

In Table 13, the interaction coefficients of the hierarchical regression analysis are given. Both models were found to be statistically significant at $p < .05$ level. This means that the interaction term - the standardized version of the mean scores of the machiavellian tendency and the standardized version of the mean scores of Law and Code- significantly effects the dependent variable. When the unstandardized coefficients column is examined, it is seen that the interaction term effects the dependent variable positively ($B = .107$) at the level of $p = .011$. In short, it was found that the sub-dimension of 'Law and Code' has a moderator effect.

Figure 6: Moderator Role of 'Law and Code' Sub-Dimension



Where the perception of the 'law and code' sub-dimension is low, the effect of machiavellian tendency on whistleblowing intention is negative. However, as the perception of 'law and code' sub-dimension increased, the interaction between machiavellian tendency and intention to whistleblowing turned out to be positive. According to the results of the analysis, the strength of the negative effect of the machiavelist tendency on the intention to whistleblowing turned into the positive effect by the "opposite" moderator effect of 'Law and Code' ethical climate perception. H_{2b} hypothesis was supported.

'Rules' Sub-Dimension

The results of the hierarchical regression analysis for the machiavellian tendency, the intention to whistleblowing, and the 'Rules' sub-dimension are shown in Tables 14, 15 and 16.

Table 14: Machiavellianism-Whistleblowing-Rules Sub-Dimension Regression Model Summary

Model	R	R2	Adjusted R2	Std. Error of Estimate	R2 Change	F Change	p
1	,169a	,028	,025	,68644	,028	8,580	,000
2	,179b	,032	,027	,68576	,032	6,451	,000

a= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Rules

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Rules, Interaction Term

Table 15: Machiavellianism-Whistleblowing-Rules Sub-Dimension-ANOVA

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
1	Regression	8,086	2	4,043	8,580	,000b
	Residual	276,593	587	,471		
	Total	284,679	589			
2	Regression	9,101	3	3,034	6,451	,000c
	Residual	275,579	586	,470		
	Total	284,679	589			

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code

c= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code, Interaction Term

Table 16: Machiavellianism-Whistleblowing-Rules Sub-Dimension Coefficients

Coefficients^a

Model	B	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	p
		B	Std. Error			
	Constant	3,766	,028		133,258	,000
1	Zscore-Machiavellianism	-,072	,028	-,104	-2,547	,011
	Zscore-Rules	,087	,028	,126	3,084	,002

	Constant	4,172	,028		133,265	,000
2	Zscore- Machiavellianism	-,032	,029	-,096	-2,348	,019
	Zscore-Rules	-,047	,028	,121	2,951	,003
	Interaction Term	,065	,023	,060	1,469	,142

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

As shown in Table 14, when the adjusted R^2 value in the first model is compared with the adjusted R^2 values in the second model, it is seen that the rate of explaining the dependent variable of the first model is 2.5% and the rate of explaining the dependent variable of the second model including the interaction term is 2.7%. Both models were statistically significant ($p < .05$). Therefore, in the model including the interaction term, the rate of explaining the dependent variable significance increased by 0.2%.

When looking at the interaction coefficients in Table 16, it's clear that the p values in model 1 are significant in 95% confidence interval. However, it was determined that the interaction term ($p < .05$) in model 2 was not statistically significant. This means that the interaction term - the standardized version of the mean scores of the machiavellian tendency and the standardized version of the 'Rules' sub-dimension mean scores- does not significantly effect the dependent variable. When the unstandardized coefficients column is examined, it is seen that the interaction term effects the dependent variable at the level of $p = .142$ and positively ($B = .065$). In short, the moderator effect of the sub-dimension of rules could not be found.

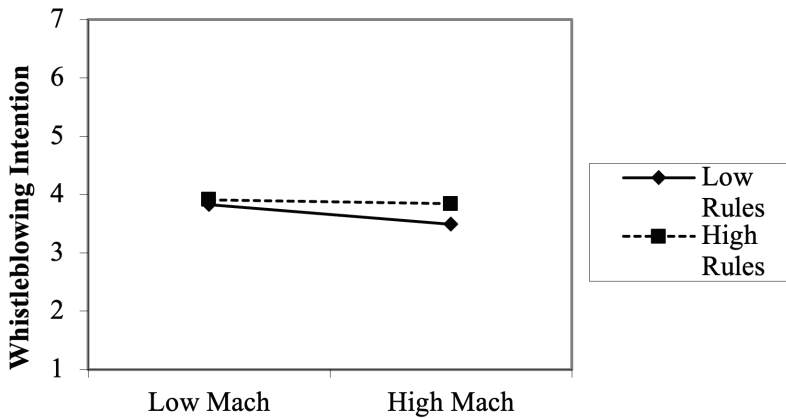


Figure 7: Moderator Role of ‘Rules’ Sub-Dimension

As can be seen in Figure 7, as the perception of the ‘Rules’ subdimension increases, the strength of the negative effect between the machiavellian tendency and the intention to whistleblowing decreases. However, there was no statistically significant effect of the ‘Rules’ sub-dimension on the reduction of this strength. H_{2c} hypothesis was rejected.

‘Instrumental’ Sub-Dimension

The results of the hierarchical regression analysis for the machiavellian tendency, the intention to whistleblowing, and the ‘Instrumental’ sub-dimension are shown in Tables 17, 18 and 19.

Table 17: Machiavellianism-Whistleblowing-Instrumental Sub-Dimension Regression Model Summary

Model	R	R2	Adjusted R2	Std. Error of Estimate	R2 Change	F Change	p
1	,207a	,043	,040	,68133	,043	13,129	,000
2	,208b	,043	,039	,68175	,043	8,834	,000

a= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Rules

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Rules, Interaction Term

Table 18: Machiavellianism-Whistleblowing-Instrumental Sub-Dimension -ANOVA

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
1	Regression	12,189	2	6,095	13,129	,000b
	Residual	272,490	587	,464		
	Total	284,679	589			
2	Regression	12,318	3	4,106	8,834	,000c
	Residual	272,362	586	,465		
	Total	284,679	589			

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code

c= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code, Interaction Term

Table 19: Machiavellianism-Whistleblowing-Instrumental Sub-Dimension Coefficients

Model		Unstandardized		Standardized	t	p
		Coefficients				
B		B	Std. Error	Coefficients		
1	Constant	3,766	,028		134,257	,000
	Zscore-Machiavellianism	-,110	,029	-,158	-3,788	,000
	Zscore-Instrumental	,125	,029	,180	4,300	,000
2	Constant	3,762	,029		130,510	,000
	Zscore-Machiavellianism	-,111	,029	-,160	-3,817	,000
	Zscore-Instrumental	,127	,029	,183	4,326	,000
	Interaction Term ^b	,014	,026	,022	,525	,600

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

As shown in Table 17, adjusted R² value in model 1 and adjusted R² values in model 2 were determined as 4%. According to the results of the analysis, the moderator effect of the 'Instrumental' sub-dimension does not have a statistically significant effect on the explanation of the dependent variable.

According to the hierarchical regression coefficients in Table 19, the significance level of the interaction term in model 2 was determined as p = .600. In other words, there was no statistically significant moderator effect of the 'Instrumental' sub-dimension on the dependent variable.

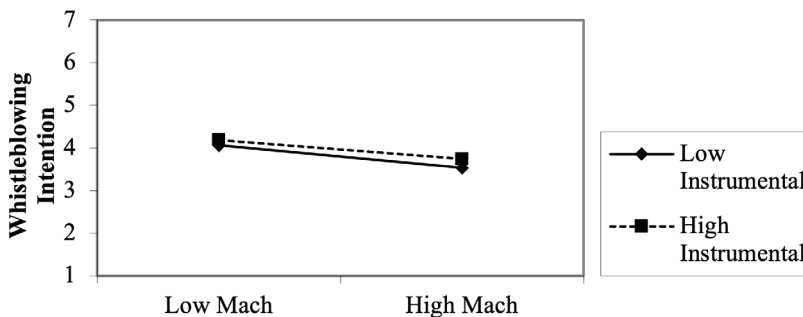


Figure 8: Moderator Role of 'Instrumental' Sub-Dimension

When the perception of 'Instrumental' sub-dimension is low or high, the im-

fact of the machavellian propensity on whistleblowing intention is not statistically important, as shown in figure 8. The H_{2d} hypothesis was rejected.

'Independence' Sub- Dimension

In the last analysis conducted within the scope of the study, it was investigated whether the 'Independence' sub-dimension had a moderator effect. The analysis results are shown in Table 20, 21 and 22.

Table 20: Machiavellianism-Whistleblowing-Independence Sub-Dimension Regression Model Summary

Table 20: Machiavellianism-Whistleblowing-Independence Sub-Dimension Regression Model Summary

Model	R	R2	Adjusted R2	Std. Error of Estimate	R2 Change	F Change	p
1	,147a	,022	,018	,68879	,022	6,517	,002
2	,168b	,028	,023	,68711	,028	5,659	,001

a= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Rules

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Rules, Interaction Term

Table 21: Machiavellianism-Whistleblowing-Independence Sub-Dimension-ANOVA

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
1	Regression	6,184	2	3,092	6,517	,002b
	Residual	278,495	587	,474		
	Total	284,679	589			
2	Regression	8,015	3	2,672	5,659	,001c
	Residual	276,664	586	,472		
	Total	284,679	589			

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

b= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code

c= Constant, Zscore-Machiavellianism, Zscore-Law and Code, Interaction Term

Table 22: Machiavellianism-Whistleblowing-Independence Sub-Dimension Coefficients

Coefficients ^a						
Model	B	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	p
		B	Std. Error			
1	Constant	3,766	,028		132,802	,000
	Zscore-Machiavellianism	-,083	,028	-,119	-2,917	,004
	Zscore-Independence	,066	,028	,095	2,331	,020
2	Constant	3,762	,028		132,754	,000
	Zscore-Machiavellianism	-,088	,029	-,127	-3,090	,002
	Zscore-Independence	,064	,028	,093	2,266	,024
	Interaction Term	,048	,024	,081	1,969	,049

a= Dependent Variable: Intention to Whistleblowing

As shown in Table 20, when the adjusted R² value in the first model is compared with the adjusted R² values in the second model, it is seen that the rate of the dependent variable of the first model is 1.8% and the rate of the dependent variable of the second model including the interaction term is 2.3%. Both models were statistically significant ($p < .05$). Therefore, in the model including the interaction term, the rate of explaining the dependent variable significance increased by 0.5%.

In Table 22, the interaction coefficients of the hierarchical regression analysis are given. Both models were found to be statistically significant at $p < .05$ level. This means that the interaction term - the standardized version of the machiavellian propensity and the standardized version of the mean scores of Independence - has a substantial impact on the dependent variable. When the unstandardized coefficients column is examined, it is seen that the interaction term affects the dependent variable positively ($B = .048$) at the level of $p = .049$. In short, it was found that the sub-dimension of 'Instrumental' has a moderator effect.

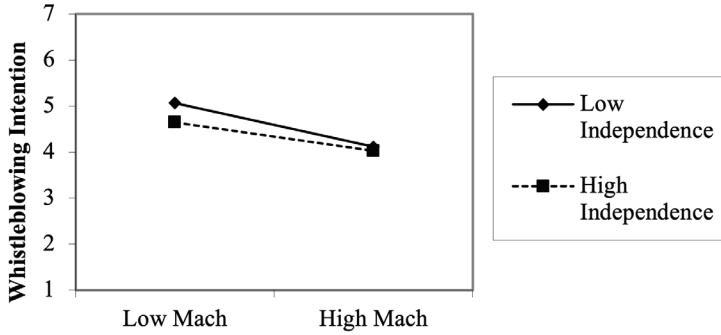


Figure 9: Moderator Role of 'Independence' Sub-Dimension

As can be seen from the graph above, there is a negative and steep sloping interaction between machiavellian tendencies and intention to whistleblowing when the perception of 'independence' sub-dimension is low. However, as the perception of the 'independence' sub-dimension increased, the intensity of the interaction between the machiavellian tendency and the intention to whistleblowing the slope decreased. Thus, as explained in the results of the analysis, it was found that the 'independence' sub-dimension had a 'reducing' moderator effect between machiavellianism and intention to whistleblowing. H_{2e} hypothesis was supported.

Conclusion

In business life, individuals sometimes have to decide on an action and its consequences. In particular, employees who experience a dilemma about ethical behavior, from time to time they share the negative situations about the organization with their managers and from time to time they prefer to remain silent. One of the factors affecting the decision-making mechanisms for individuals who prefer to remain silent is the machiavellian personality trait. Machiavellian people can exhibit manipulative behaviors in order to use the situation in their favor. In order to prevent such behaviors, it would be beneficial for organizations to create a common value or behavior guide by managers. Shared values or procedures will affect employees' perceptions and guide how they should behave in specific situations. The ethical climate of organizations is one of these guides. Thanks to the ethical climate, individuals will be less hesitant about ethical dilemmas and will be able to whistleblow about the unethical practices which they observe, with managers or other authorized institutions more safely.

Perhaps one of the most important meeting points for organizations with the society is the employees. With the vision of senior management, the behaviors of the employees have a share in the success or failure of the organizations. In business life, individuals who act around personal interests, do not act ethically, do not obey the rules of law and organize others to act in the same way, there are also employees who are willing to act ethically, to obey rules, procedures and norms and cultural themes. The news scandals about the organizations in the print and visual media is the intersection of the two different employee behaviors mentioned above. On the one hand individuals who have undesirable behaviors and on the other hand individuals who transfer the information to the competent authorities, because worrying that the continuation of undesired behavior will harm the institution and society. All organizations need employees who promote ethical behavior, regardless of the sector in which they operate. Especially for employees who are working in organizations operating in a very important sector such as health, being transparent, selfless, and acting for the benefit of society are very important motivations. Undoubtedly, the moral concerns caused by the lack of a service in the health sector are felt more intense than in other sectors.

While the individuals working in the health sector, operate in a very stressful and intense working pace, they try to meet the expectations of the organizations for themselves and deal with the patients and their relatives. It is an expected result that individuals working in these difficult conditions tend to lean towards unethical practices and try to manage their business lives as they wish by manipulating others. At this point, it is very important to understand the feelings and thoughts of the employees. Those who will do this are the managers. Conscious managers who want to succeed themselves and their organizations should create a sense of trust on all employees, along with the extra responsibility created by operating in the health sector. Individuals tend to turn to unethical practices less in the environments where a sense of trust occurs, and make the machiavellian features less prominent. One of the ways to create such environments is about creating an ethical climate. The ethical environment, which is viewed in general by managers and workers, what behaviors are tolerated by individuals, what behaviors are not expected, how rules and procedures are implemented, and so on, eliminates the doubts in their minds.

Thanks to the ethical climate created within the institution, individuals will be able to better understand how they should respond to the situations they face. Whistleblowing conduct is thought to be influenced by the ethical climate gener-

ated as one of the variables investigated within the framework of the research. Individuals that prefer to act unethically, such as Machiavellians, are thought to be more likely to whistleblow if they are affected by the ethical environment inside the company. The study's main goal is to investigate the relationships and experiences between Machiavellianism, ethical climate, and the aim to whistleblowing. According to the results of the research, similar to the results in other studies (Dalton and Radtke, 2013; Zarefar, Surya and Mela, 2018; Beigi et al., 2017) a significant and negative interaction was found between machiavellianism and intention to whistleblowing contrary to these studies (Stylianou et al., 2013; Basri et al., 2020), and similar to the results of other studies (Culiberg and Mihelič, 2017; Farooqi, Abid and Ahmed, 2017) a significant and positive interaction between ethical climate perception and the intention to whistleblowing. Unlike other studies (Malinowski, 2009; Dalton and Radtke, 2013), no significant interaction was found between machiavellianism and ethical climate like Sunani, Subroto and Prihatiningtias' (2014) study. In the analyses conducted within the scope of the main problem of the research, the moderator effect of the sub-dimensions of ethical climate on the interaction between machiavellianism and intention to whistleblowing was investigated. It has been found that, ethical climate's 'Caring', 'Law and Code' and 'Independence' sub-dimensions have moderator effect on the effect between machiavellianism and intention to whistleblowing. Similarly, Vryonides et al. (2018) found that exactly the same ethical climate sub-dimensions were related to the ethical behavior of nurses in health care.

'Caring' and 'Independence' sub-dimensions have a 'reducing' effect on the interaction between machiavellianism and intention to whistleblowing. On the other hand, 'Law and Code' sub-dimension has an 'opposite' effect on the same interaction. It seems that, the existence of bureaucratic structure in health institutions increases the importance of the 'law and code' sub-dimension of ethical climate. Similarly, in the study of Saygılı, Özer and Karakaya (2020), the dimension of principles, that is, compliant with law and codes, had the highest average.

When the findings are evaluated in detail, it is seen that the 'laws and codes' sub-dimension has the 'opposite' mediating effect as a natural result of the research for being conducted in a public institution. However, it is not just laws or rules that encourage individuals to act ethically. As mentioned in the study of Bolsin, Faunce and Oakley (2005: 614), besides the rules and procedures, especially in terms of virtue morality, features such as motivation, emotions, wisdom, conscience and friendship also encourage individuals to act ethically. Thanks to the combination

of rules and codes and all other components, healthcare professionals will positively approach the intention to whistleblowing, provided that it is in the public interest. As a result of the research, it was determined that the sub-dimension of 'Caring' also had a mediating effect. The basic motivation of healthcare professionals is based on helping other people. Under these circumstances, it will not be surprising to observe the mediating effect of the 'caring' sub-dimension. One of the most important problems detected in the research on healthcare professionals about the intention to whistleblowing is that individuals prefer to remain silent due to insufficient evidence or insecurity in the institution (Jones and Kelly, 2014: 989). When healthcare professionals care about and support their colleagues in the organization, it is seen that the employees within the organization increase their intention to whistleblowing. Finally, it is worth mentioning the sub-dimension of 'Independence'. As mentioned in the literature section, the act of whistleblowing is a largely individual choice, starting from the moment of observing various problems. For individuals engaged in a whistleblowing act, the results may be either good or bad. Life becomes very difficult for whistleblowers who are laid off, exposed to retaliation and threatened. However, for individuals who evaluate the action within the context of ethical behavior, performing the action independent from the results is the main concern (Mannion and Davies, 2015: 504). For this, a structure that supports independence within the institution is required. In parallel, as a result of the study, it was observed that the intention of whistleblowing increased when the 'independence' sub-dimension was high.

When the results were evaluated in general, it can be seen that the findings obtained support the studies performed by Dalton and Radkte (2013), Singhapakdi (1993), Barnett, Bass and Brown (1994), Demirtaş and Biçkes (2014), Özen (2018). As stated by Shin (2012) and Pauly et al. (2009), it is very important to detail the effects that the components of ethical climate can have within the healthcare organizations. As mentioned in the study of Ray (2006:444), in the institutions with bureaucratic structure, there is a situation of directing the employees' intention of whistleblowing along with the ethical codes and ethical framework in line with the interests of the organization. Because the whistleblowing actions carried out without the knowledge of the management can bring many negative consequences for both organizations and employees. As a result of the research, it was determined that individuals are more inclined to initiate the whistleblowing action, firstly from the legal authorities within the organization where they are more influenced by laws and codes. In addition, machiavellian individuals should be directed to think of other people's interests rather than their own interests in the healthcare indus-

try with a high level of responsibility. According to the results of the study, in order to get rid of the negative effects of machiavellianism and to create a more effective and efficient working environment with machiavellian individuals, it is seen that managers should determine the procedures and norms clearly and they should do this with a participatory management approach rather than an authoritarian management approach. The reason why the autocratic management approach should not be preferred is that the studies about the higher machiavellian people in authoritarian structures can be shown as an example (Malloy and Agarwal, 2003: 241; Merrill et al., 1993: 287; Coker, Greenberg and Kosa, 1965).

The study has been put forward under a number of limitations. The first, and perhaps the most important of these limitations is that, as one of the limitations that dominate the social sciences, the instantaneous emotions and thoughts of the individuals participating in the research can change. Individuals participating in the study may evaluate expressions differently under the influence of different thoughts in another time period and therefore the results may be different. As a consequence, it is important that research findings reflect the entire population.

Employees filling in questionnaires during working hours can prevent rational behavior. As in most studies, this study assumes that the participants behave completely rationally under time limitation. Political fluctuations in countries can cause public personnel to approach the survey method negatively, and therefore, employees may give different answers under the influence of various political pressures, contrary to what they think.

With this work carried out in the health sector, managers were asked to learn more about the concepts of machiavellianism, ethical climate and intention to whistleblowing. The health sector is a very sensitive sector in terms of personal relations. It is very important to ensure an environment of harmony and trust between managers and their employees. At this point, determining and implementing the rules and ethical codes of healthcare managers in a way that will take the participation and support of all employees is one of their most important duties. Otherwise, whistleblowers will be considered traitors, individuals will be silent in the face of wrong doing, and this will make it easier for the machiavellian individuals to manipulate other people. Another point that managers should pay attention to is that they should find ways to get efficiency from the so-called whistleblowers and the machiavellian people. As long as people who intend to whistleblowing, share the problems and unethical behaviors within the organization with the managers, it will be possible to solve these problems more quickly. It is thought that a

rewarding practice that encourages the whistleblowing act may be beneficial for this. It will also be useful to organize projects and conferences that can raise awareness in a society on the benefits of the whistleblowing action.

It is recommended that other researchers working in these fields investigate the machiavellian tendencies in the health sector, ethical climate levels and the results of the whistleblowing act in different regions and on different samples. It is suggested to look at the mediating effects of variables such as psychological capital, wage satisfaction, and performance evaluation systems in order to reverse the negative perception of the machiavellian individuals towards their intention to whistleblowing. It is thought that the examination of the interaction of the sub-dimensions of machiavellianism with whistleblowing under the mediation of ethical climate is also important for future studies. Thus, under which conditions both machiavellianism and ethical climate will have an effect will be examined in more detail. More consideration should be given to the fact that 'rules' and 'instrumental' dimensions, which are sub-dimensions of ethical climate, do not yield meaningful results in interaction. Because the silence of individuals working in the health sector in the face of ethical violations can cause significant harm in terms of public health. For further studies, it is suggested to examine the joint effects of both ethical climate and variables such as ethical leadership, positive deviance behavior, narcissism and psychopathy on the interaction of machiavellianism and whistleblowing. Because the dark triad, including machiavellianism, is one of the personality traits that affect individual decision-making. In subsequent studies, it is thought that the literature can be expanded by conducting qualitative research with the participation of individuals who have performed the whistleblowing action in order to prevent the perception of machiavellianism and whistleblowing as a negative behavior in any case. Finally, it is thought that this study will contribute to other researchers operating in fields such as organizational behavior, sociology, psychology, and education management, and will be a source of inspiration for the interaction of variables such as Machiavellianism, ethical climate, and whistleblowing intentions in Turkish literature and will inspire future studies.

Kaynakça | References

- Afe, C. E. I., Abodohou, A., Mebounou, T. G. C., & Karuranga, E. (2019). Perceived organizational climate and whistleblowing intention in academic organizations: evidence from Selçuk University (Turkey). *Eurasian Business Review*, 9(3), 299-318.
- Ahmad, S. A., Yunos, R. M., Ahmad, R. A. R., & Sanusi, Z. M. (2014). Whistleblowing behaviour: The influence of ethical climates theory. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 164, 445-450.
- Akçakanat, T., & Dinç, M. (2018). Planlanmış Davranış Teorisi Bağlamında Girişimcilik Niyeti Üzerinde Makyavelist Kişiliğin Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 761-780.
- Al-Azhar, L., & Zarefar, A. (2018). Influence of Machiavellian Character and Ethical Environment to Whistleblowing Intention. *Applied Science and Technology*, 2(1).
- Allsopp, J., Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1991). Machiavellianism as a component in psychoticism and extraversion. *Personality and Individual Differences*, 12(1), 29-41.
- Appelbaum, S. H., Deguire, K. J., & Lay, M. (2005). The relationship of ethical climate to deviant workplace behaviour. *Corporate Governance: The international journal of business in society*. 5(4), 43-55.
- Arnaud, A. (2010). Conceptualizing and measuring ethical work climate: Development and validation of the ethical climate index. *Business & Society*, 49(2), 345-358.
- Austin, E. J., Farrelly, D., Black, C., & Moore, H. (2007). Emotional intelligence, Machiavellianism and emotional manipulation: Does EI have a dark side?. *Personality and individual differences*, 43(1), 179-189.
- Aydan, S., & Kaya, S. (2018). Ethical climate as a moderator between organizational trust and whistle-blowing among nurses and secretaries. *Pakistan journal of medical sciences*, 34(2), 429.
- Aydemir, M., & Acılar, A. (2009). The relationships between ethical climate and sexual harassment: An empirical study with nurses. *Turkish Journal of Business Ethics*, 2(3), 75-95.
- Banimahd, B., & Golmohamadi, A. (2017). Investigating the relationship between ethical climate and Whistleblowing through optional reporting model in Iran's audit profession. *Valued and Behavioral Accountings Achievements*, 2(3), 61-86.
- Barnett, T., Bass, K., & Brown, G. (1994). Ethical ideology and ethical judgment regarding ethical issues in business. *Journal of Business Ethics*, 13(6), 469-480.
- Basri, Y. M., Riarni, F., Azlina, N., & Indrapraja, M. H. D. (2020). Factors That Influence Whistleblowing Intentions Village Government Official. *Jurnal Riset Akuntansi Kontemporer*, 12(2), 87-93.
- Beigi Harchegani, E., Banimahd, B., Raiiszade, S. M. R., & Royae, R. (2017). The effect of auditors' feature Machiavellian behavior on their Whistle Blowing. *Valued and Behavioral Accountings Achievements*, 1(2), 65-95.
- Bhal, K. T., & Dadhich, A. (2011). Impact of ethical leadership and leader-member exchange on whistle blowing: The moderating impact of the moral intensity of the issue. *Journal of business ethics*, 103(3), 485.
- Bolsin, S., Faunce, T., & Oakley, J. (2005). Practical virtue ethics: healthcare whistleblowing and portable digital technology. *Journal of medical ethics*, 31(10), 612-618.

- Bouville, M. (2008). Whistle-blowing and morality. *Journal of Business Ethics*, 81(3), 579-585.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford publications.
- Callahan, E. S., & Collins, J. W. (1992). Employee attitudes toward whistleblowing: Management and public policy implications. *Journal of Business Ethics*, 11(12), 939-948.
- Celep, C., & Konaklı, T. (2012). Bilgi Uçurma: Eğitim Örgütlerinde Etik ve Kural Dışı Uygulamalara Yönelik Bir Tepki/Whistleblowing: A Response to Unethical and Illegitimate Practices in Educational Organizations. *e-international Journal of Educational Research*, 3(4).
- Cheng, J., Bai, H., & Yang, X. (2019). Ethical leadership and internal whistleblowing: A mediated moderation model. *Journal of Business Ethics*, 155(1), 115-130.
- Christie, R., & Geis, F. L. (2013). *Studies in machiavellianism*. Academic Press.
- Ciasullo, M. V., Cosimato, S., & Palumbo, R. (2017). Improving health care quality: The implementation of whistleblowing. *The TQM Journal*. 29 (1), 167-183.
- Coker Jr, R. E., Greenberg, G., & Kosa, J. (1965). Authoritarianism and Machiavellianism among medical students. *Academic Medicine*, 40(11), 1074-84.
- Culiberg, B., & Mihelić, K. K. (2017). The evolution of whistleblowing studies: A critical review and research agenda. *Journal of Business Ethics*, 146(4), 787-803.
- Cullen, J. B., Victor, B., & Bronson, J. W. (1993). The ethical climate questionnaire: An assessment of its development and validity. *Psychological reports*, 73(2), 667-674.
- Çavuşoğlu, K., & Kutluk, F. A. (2018). A Research About Measuring Ethical Tendencies By Machiavellianism and Discussing Its Impact On Ethical Choices In Accounting and Auditing Field. *Prestige International Journal of Management & IT-Sanchayan*, 7(2), 1-17.
- Dahling, J. J., Whitaker, B. G., & Levy, P. E. (2009). The development and validation of a new Machiavellianism scale. *Journal of management*, 35(2), 219-257.
- Dalton, D., & Radtke, R. R. (2013). The joint effects of Machiavellianism and ethical environment on whistle-blowing. *Journal of Business Ethics*, 117(1), 153-172.
- Demirtaş, Ö. (2014). İşyerlerinde olumsuz durumları ifşa etmenin etik iklim üzerindeki etkisi: Yıldırma algısının moderatör rolü. *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 43(1).
- Demirtaş, Ö., & Biçkes, D. M. (2014). Makyavelizm'in olumsuz durumları ifşa etme niyeti üzerindeki etkisi: bir alan çalışması. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 16(2), 96-112.
- Den Hartog, D. N., & Belschak, F. D. (2012). Work engagement and Machiavellianism in the ethical leadership process. *Journal of Business Ethics*, 107(1), 35-47.
- Deshpande, Satish. P. (1996a). "Ethical climate and the link between success and ethical behavior: An empirical investigation of a non-profit organization". *Journal of Business Ethics*, 15(3), 315-320.
- Deshpande, Satish. P. (1996b). "The impact of ethical climate types on facets of job satisfaction: An empirical investigation". *Journal of Business Ethics*, 15(6), 655-660.
- Dworkin, T. M., & Baucus, M. S. (1998). Internal vs. external whistleblowers: A comparison of whistleblowing processes. *Journal of Business Ethics*, 17(12), 1281-1298.

- Elçi, M., Karabay, M. E., & Akbaş, T. T. (2016). The effects of job satisfaction and ethical climate on whistleblowing: An empirical study on public sector. *Journal of Global Strategic Management*, 10(1).
- Farooqi, S., Abid, G., & Ahmed, A. (2017). How bad it is to be good: Impact of organizational ethical culture on whistleblowing (the ethical partners). *Arab Economic and Business Journal*, 12(2), 69-80.
- Gable, M., & Dangelo, F. (1994). Locus of control, Machiavellianism, and managerial job performance. *The Journal of Psychology*, 128(5), 599-608.
- Güney, S., & Mandacı, G. (2009). Makyavelizm ve Etik Algısı İlişkileri: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 83-104.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, (s 271).
- Hamid, M. H., & Zainudin, N. (2015). Whistleblowing: an organizational support perspective. *International Journal of Management Research and Reviews*, 5(7), 479.
- Hersh, M. A. (2002). Whistleblowers—heroes or traitors?: Individual and collective responsibility for ethical behaviour. *Annual Reviews in Control*, 26(2), 243-262.
- Higgins, A., Power, C., & Kohlberg, L. (1984). The relationship of moral atmosphere to judgments of responsibility. *Morality, moral behavior, and moral development*, 74-106.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Huang, C. F., Lo, K. L., & Wu, C. F. (2013). Ethical Climate and Whistle-Blowing: An Empirical Study Of Taiwan's Construction Industry. *Pakistan Journal of Statistics*, 29(5).
- Hunter, J. E., Gerbing, D. W., & Boster, F. J. (1982). Machiavellian beliefs and personality: Construct invalidity of the Machiavellianism dimension. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1293.
- Jones, A., & Kelly, D. (2014). Whistle-blowing and workplace culture in older peoples' care: qualitative insights from the healthcare and social care workforce. *Sociology of health & illness*, 36(7), 986-1002.
- Junitasari, P. D. K., & Ariyanto, D. (2018). Ethical Climate, Motivation of Public Services and Machiavellianism in the Intent of E-Whistleblowing. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*, 42(2), 135-146.
- Keiser, K. A., & Schulte, L. E. (2007). The development and validation of the elementary school ethical climate index. *The School Community Journal*, 17(2), 73.
- Khan, K. E., & Bhatti, O. K. (2019). Finding a New Prince for Management Science: The Antithesis to the Machiavellian Prince. *Turkish Journal of Business Ethics*, 12(1), 27-38.
- Liu, Y., Zhao, S., Li, R., Zhou, L., & Tian, F. (2018). The relationship between organizational identification and internal whistle-blowing: the joint moderating effects of perceived ethical climate and proactive personality. *Review of Managerial Science*, 12(1), 113-134.
- Luria, G., & Yagil, D. (2008). Procedural justice, ethical climate and service outcomes in restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 276-283.

- Machiavelli, N. (2018). Prens. Dorlion Yayınları., Çev. Göksu Birol.
- Malinowski, C. (2009). The relationship between Machiavellianism and undergraduate student attitudes about hypothetical marketing moral dilemmas, *Competitiveness Review*, 19(5), 398-408.
- Malloy, D. C., & Agarwal, J. (2003). Factors influencing ethical climate in a nonprofit organisation: An empirical investigation. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 8(3), 224-250.
- Martin, K. D., & Cullen, J. B. (2006). Continuities and extensions of ethical climate theory: A meta-analytic review. *Journal of business ethics*, 69(2), 175-194.
- Merrill, J. M., Camacho, Z., Laux, L. F., Thornby, J. I., & Vallbona, C. (1993). Machiavellianism in medical students. *The American journal of the medical sciences*, 305(5), 285-288.
- Mesmer-Magnus, J. R., & Viswesvaran, C. (2005). Whistleblowing in organizations: An examination of correlates of whistleblowing intentions, actions, and retaliation. *Journal of business ethics*, 62(3), 277-297.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık. s. 37
- Miceli, M. P., & Near, J. P. (1988). Individual and situational correlates of whistle-blowing. *Personnel Psychology*, 41(2), 267-281.
- Miceli, M. P., & Near, J. P. (1992). *Blowing the whistle: The organizational and legal implications for companies and employees*. Lexington Books.
- Miceli, M. P., & Near, J. P. (2013). An international comparison of the incidence of public sector whistle-blowing and the prediction of retaliation: Australia, Norway, and the US. *Australian Journal of Public Administration*, 72(4), 433-446.
- Miceli, M. P., Near, J. P., & Dworkin, T. M. (2013). *Whistle-blowing in organizations*. Psychology Press.
- Miceli, M. P., Near, J. P., & Schwenk, C. R. (1991). Who blows the whistle and why?. *ILR Review*, 45(1), 113-130.
- Miceli, M. P., Near, J. P., Rehg, M. T., & Van Scotter, J. R. (2012). Predicting employee reactions to perceived organizational wrongdoing: Demoralization, justice, proactive personality, and whistle-blowing. *Human relations*, 65(8), 923-954.
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H., & Meijer, E. (2017). The malevolent side of human nature: A meta-analysis and critical review of the literature on the dark triad (narcissism, Machiavellianism, and psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), 183-204.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama araştırmaları, teknikler ve (SPSS destekli) uygulamalar*. Seçkin Yayıncılık.
- Oğuzhan, T., & Sığırı, Ü. (2014). Eğitim örgütlerinde izlenim yönetimi taktiklerinin kullanımına etik iklim tipinin etkisinde lider üye etkileşiminin aracılık rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 355-379.
- Olson, L. L. (1998). Hospital nurses' perceptions of the ethical climate of their work setting. *Image: the Journal of Nursing Scholarship*, 30(4), 345-349.
- Özden, D., Arslan, G. G., Ertuğrul, B., & Karakaya, S. (2019). The effect of nurses' ethical leadership

- and ethical climate perceptions on job satisfaction. *Nursing ethics*, 26(4), 1211-1225.
- Özen, F. (2018). On the intermediary effect of organizational policy: The effect of perceived ethical climate on corruption behavior of teachers. *Journal of Education and Training Studies*, 6(8), 52-65.
- Özler, D. E., Şahin, M. D., & Atalay, C. G. (2010). Teorik bir çerçevede whistleblowing-etik ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 169-194.
- Özyer, K. (2010). Etik İklim ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmininin Düzenleyici Rolü. *PhD Thesis*, Ankara.
- Parboteeah, Praveen. K. vd., (2010). "Establishing organizational ethical climates: how do managerial practices work?". *Journal of Business Ethics*, 97(4), 599-611.
- Park, H., Blenkinsopp, J., Oktem, M. K., & Omurgonulsen, U. (2008). Cultural orientation and attitudes toward different forms of whistleblowing: A comparison of South Korea, Turkey, and the UK. *Journal of Business Ethics*, 82(4), 929-939.
- Park, H., Rehg, M. T., & Lee, D. (2005). The influence of Confucian ethics and collectivism on whistleblowing intentions: A study of South Korean public employees. *Journal of Business Ethics*, 58(4), 387-403.
- Pauly, B., Varcoe, C., Storch, J., & Newton, L. (2009). Registered nurses' perceptions of moral distress and ethical climate. *Nursing ethics*, 16(5), 561-573.
- Peterson, Dane. K. vd., (2001). "Ethical beliefs of business professionals: A study of gender, age and external factors". *Journal of Business Ethics*, 31(3), 225-232.
- Qi, L., & Liu, B. (2017). Effects of inclusive leadership on employee voice behavior and team performance: the mediating role of caring ethical climate. *Frontiers in Communication*, 2, 8.
- Rauwolf, P., & Jones, A. (2019). Exploring the utility of internal whistleblowing in healthcare via agent-based models. *BMJ open*, 9(1).
- Ray, S. L. (2006). Whistleblowing and organizational ethics. *Nursing ethics*, 13(4), 438-445.
- Ross, W. T., & Robertson, D. C. (2000). Lying: The impact of decision context. *Business Ethics Quarterly*, 10(2), 409-440.
- Rothwell, G. R., & Baldwin, J. N. (2006). Ethical climates and contextual predictors of whistle-blowing. *Review of Public Personnel Administration*, 26(3), 216-244.
- Rothwell, G. R., & Baldwin, J. N. (2007). Ethical climate theory, whistle-blowing, and the code of silence in police agencies in the state of Georgia. *Journal of Business Ethics*, 70(4), 341-361.
- Runciman, B., & Walton, M. (2007). *Safety and ethics in healthcare: a guide to getting it right*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Saygılı, M., Özer, Ö., & Karakaya, P. Ö. (2020). Paternalistic Leadership, Ethical Climate and Performance in Health Staff. *Hospital Topics*, 98(1), 26-35.
- Sayğan, S., & Bedük, A. (2013). Ahlaki Olmayan Davranışların Duyurulması (Whistleblowing) ve Etik İklimi İlişkisi Üzerine Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1).
- Schneider, B. (1983). *Work Climates. An Interactionist Perspective* (No. RR-2-81). Michigan State Univ East Lansing Dept Of Psychology.

- Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2016). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Fourth Edition, Routledge, New York.
- Schwepker Jr, C. H. (2001). Ethical climate's relationship to job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention in the salesforce. *Journal of business research*, 54(1), 39-52.
- Schwepker, Charles. H. (1999). "Research note: The relationship between ethical conflict, organizational commitment and turnover intentions in the salesforce". *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 19(1), 43-49.
- Shin, Y. (2012). CEO ethical leadership, ethical climate, climate strength, and collective organizational citizenship behavior. *Journal of Business Ethics*, 108(3), 299-312.
- Singer, M., Mitchell, S., & Turner, J. (1998). Consideration of moral intensity in ethicality judgements: Its relationship with whistle-blowing and need-for-cognition. *Journal of Business Ethics*, 17(5), 527-541.
- Singhapakdi, A. (1993). Ethical perceptions of marketers: The interaction effects of Machiavellianism and organizational ethical culture. *Journal of Business Ethics*, 12(5), 407-418.
- Singhapakdi, A., & Vitell, S. J. (1991). Research note: Selected factors influencing marketers' deontological norms. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19(1), 37-42.
- Stylianou, A. C., Winter, S., Niu, Y., Giacalone, R. A., & Campbell, M. (2013). Understanding the behavioral intention to report unethical information technology practices: The role of machiavellianism, gender, and computer expertise. *Journal of business ethics*, 117(2), 333-343.
- Sunani, A., Subroto, B., & Prihatiningtias, Y. W. (2014). Do Ethical Climate and Machiavellianism Affect Ethical Perceptions of Earnings Management? Evidence from Indonesia. *Global Journal of Business and Social Science Review*, 2(3), 85-92.
- Taner, B., & Elgün, R. F. (2015). Çalışanların Etik İklim Algılarının Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 99-114.
- Toker Gokce, A. (2015). Relating teachers' whistleblowing tendency and personal features: Machiavellianism, religiosity, and utilitarianism. *Issues in Educational Research*, 25(4), 517.
- Trongmateerut, P., & Sweeney, J. T. (2013). The influence of subjective norms on whistle-blowing: A cross-cultural investigation. *Journal of business ethics*, 112(3), 437-451.
- Ülbeği, İ. D. (2016). Makyavelizm Ölçeğinin Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 89-100.
- Vadera, A. K., Aguilera, R. V., & Caza, B. B. (2009). Making sense of whistle-blowing's antecedents: Learning from research on identity and ethics programs. *Business Ethics Quarterly*, 19(4), 553-586.
- Victor, B., & Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative science quarterly*, 101-125.
- Vryonides, S., Papastavrou, E., Charalambous, A., Andreou, P., Eleftheriou, C., & Merkouris, A. (2018). Ethical climate and missed nursing care in cancer care units. *Nursing ethics*, 25(6), 707-723.
- Wang, Y. D., & Hsieh, H. H. (2013). Organizational ethical climate, perceived organizational support, and employee silence: A cross-level investigation. *Human relations*, 66(6), 783-802.

- Wilson, D. S., Near, D., & Miller, R. R. (1996). Machiavellianism: a synthesis of the evolutionary and psychological literatures. *Psychological bulletin*, 119(2), 285.
- Winter, S. J., Stylianou, A. C., & Giacalone, R. A. (2004). Individual differences in the acceptability of unethical information technology practices: The case of Machiavellianism and ethical ideology. *Journal of Business Ethics*, 54(3), 273-301.
- Yasım, Y. K. (2020). Mesleki Tükenmişlik, Makyavelizm, Psikolojik Sözleşme İhlali ve Demokratik Liderlik Arasındaki İlişkilerin Smartpls ile Analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 87-101.
- Zarefar, A., Surya, R. A. S., & Mela, N. F. (2018). The Machiavellian Character, Ethical Environment and Personal Cost in Their Impact to Whistleblowing Intention. *Jurnal Akuntansi Keuangan dan Bisnis*, 11(1), 79-88.
- Zhang, J., Chiu, R., & Wei, L. (2009a). Decision-making process of internal whistleblowing behavior in China: Empirical evidence and implications. *Journal of Business Ethics*, 88(1), 25-41.
- Zhang, J., Chiu, R., & Wei, L. Q. (2009b). On whistleblowing judgment and intention. *Journal of Managerial Psychology*.
- Zhang, Z., & Min, X. (2020). The Ethical Dilemma of Truth-Telling in Healthcare in China. *Journal of bioethical inquiry*.
- Zhou, L., Liu, Y., Chen, Z., & Zhao, S. (2018). Psychological mechanisms linking ethical climate to employee whistle-blowing intention. *Journal of Managerial Psychology*.

Basın Konseyi Kararları Bağlamında Medyada Etik İhlaller

Mehmet Sena Köseadağ

Öz: İletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte kitle iletişim araçları çeşitlenerek, bireylerin yaşantısına daha çok etki etmeye başlamıştır. Geleneksel medyanın yanında yeni kitle iletişim araçları da artan bir şekilde insanlara haber ve bilgi ulaştırmaktadır. Enformasyonun, daha fazla sayıda ve aynı anda daha fazla kitleye ulaştırıldığı yeni medya düzeninde, *basın ahlakı* ve *basın etiği* gibi kavramlar önemini artırmıştır. Buna karşın medyanın çeşitlenmesi ve *öz denetim* mekanizmalarının sağlıklı işletilmemesi nedeniyle, etik ihlallerin sayısında artış yaşanmaktadır. Geleneksel medyanın yanında dijital medya araçlarının neden olduğu etik ihlaller, iletişim çağında çözüme kavuşturulması gereken önemli bir sorun olarak belirmiştir. Bu çalışmada; Türk medyasında yapılan etik ihlallerin ortaya konması amaçlanmıştır. Basın Konseyinin 2016-2020 tarihleri arasında öz denetim faaliyetleri kapsamında aldığı kararlar doküman ve içerik analizine tabi tutulmuş, bu çerçevede basın kuruluşlarının basın etik kurallarına aldığı kararlar yeterlilikleri test edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, medya kuruluşlarının ve gazeteci-yazarların en çok "Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağılayan veya iftira niteliği taşıyan ifadelere yer verilmez" hükmünü içeren Basın Meslek İlkeleri'nin 4. maddesini ihlal ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Basın Konseyine yapılan başvurular değerlendirildiğinde, Konseyin etkinliğini yitirmeye başladığı ve Türkiye'de medya alanında faaliyet gösteren tek sivil öz denetim mekanizmasının zayıfladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın Ahlakı, basın etiği, basın meslek ilkeleri, medyada etik, basın konseyi.

Ethical Violations in The Media Regarding Press Council Decisions

Abstract: Mass media has become diversified and has started to have more influence on individuals' lives along with the developments in communication technologies. In addition to traditional media, new mass media increasingly provides individuals with news and information. Terms such as press moral and press ethics have increased their importance in the new media system, where information is delivered to more and more masses at the same time. However, there is an increase in the number of ethical violations due to diversification of media and failure to operate self-regulatory mechanisms properly. The ethical violations caused by the traditional media and the digital media are specified to be an important issue that should be resolved in the communication age. This study aimed to reveal the ethical violations committed in the Turkish media. The decisions taken by the Press Council regarding self-regulatory activities between 2016-2020 were subjected to document analysis and content analysis, thus, the ability of media organizations to comply with press ethics and ethical rules were attempted to be tested. In the study, it was identified that the media organizations and journalist authors mostly violated the article 4 of the Press

@ Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, mskosedag@erciyes.edu.tr

ID 0000-0003-2210-580X

➔ Köseadağ, M. S. (2021). Basın Konseyi Kararları Bağlamında Medyada Etik İhlaller. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss 167-190.

✍ Araştırma Makalesi

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.2094
İş Ahlakı Dergisi, 2021
isahlakidergisi.com

📅 Başvuru : 26.01.2021
📄 Revizyon : 09.04.2021
📅 Kabul : 31.05.2021
📅 Basım : 06.2021

Code of Conduct specifying the following provision: "The statements that humiliate, insult or defame individuals and organizations beyond the limits of criticism cannot be used". In addition, when the applications made to the Press Council were evaluated, it was concluded that it began to lose its effectiveness and the only civil self-regulatory mechanism operating in the field of media in Turkey weakened.

Keywords: Press Moral, press ethics, press code of conduct, media ethics, press council.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde iletişim teknolojilerinde gerçekleşen hızlı değişimler, medyanın karşısına büyük fırsatların yanında bazı sorunlar da çıkarmıştır. İletişimin kazandığı bu boyut, artan bir şekilde toplumsal yaşantıları değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Kitle iletişim araçları; ilk çıktıkları dönemden itibaren güç ve itibar kazanmaya başlamış, toplumların yönetilmesi sürecinde dikkate alınması gereken unsurlardan biri hâline gelmiştir. Siyasal iktidarlar, ideolojik gruplar ve diğer çıkar odakları, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için medyayı yoğun olarak kullanmaktadır. Yeni toplumların yaratılmasında, ideolojilerin oluşturulması veya yıkılmasında, iktidarların devrilmesinde ve büyük toplumsal dönüşümlerin sağlanmasında medyanın gücü sonuna kadar sömürülmektedir. Bir yandan da medyanın sahip olduğu bu güç, siyasal iktidarlar açısından denetlenmesi gereken tehlikeli bir olgu olarak görülmüş ve ilk dönemlerden itibaren kamusal denetime tabi tutulmuştur. Haberleşme özgürlüğüne müdahale edilmeden, medyayı kontrol edecek mekanizmaların oluşumu, medyanın denetlenme biçimi ve ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümü gibi konular, günümüzde de çözüm bekleyen sorunlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda; gazeteciler, basın meslek örgütleri öncülüğünde, katı yasal denetimlerin önüne geçebilmek ve basın mesleğinin saygınlığını artırmak için *basın ahlak ilkeleri*, *basın meslek ilkeleri*, *mesleki yükümlülük bildirgeleri* adı altında çeşitli mesleki kodlar geliştirerek bu ilkelere uyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu kurallara uyulup uyulmadığını denetlemek amacıyla basın meslek örgütleri veya medya kuruluşları bünyesinde çeşitli öz denetim (otokontrol) mekanizmaları tesis edilmiştir.

Medya alanında etik ilkelerin benimsenmesi ve öz denetim mekanizmalarının işletilmesi uygulamalarına ilk olarak gazeteciliğin geliştiği Batı ülkelerinde rastlanmaktadır. Buna karşın Türkiye'de Batı'daki uygulamaların benzeri işlevsel bir *otokontrol* sisteminin tesis edilmesi uzun zaman almıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulan basın meslek örgütleri, yönetmeliklerinde gazetecilerin uymaları gereken kurallara yer vermiş, çağdaş anlamda olmazsa bile bir çeşit öz denetim mekanizması oluşturmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet Dönemi'nde ahlak kuralları, siyasal iktidar tarafından kurulan Türk Basın Birliği eliyle yürütülmek istenmiş, çok partili sisteme geçildiği dönemde ise yine kamusal niteliği bulunan Basın İlan Kuru-

mu aracılığıyla benzer bir yapı sürdürülmek istenmiştir. Bunun dışında Basın Şeref Divanı, Türk Basın Kongresi, Dünyada Basının Kendi Kendini Kontrol Sistemleri ve Uygulamaları Semineri gibi girişimler olmuş, uzun ömürlü olmayan bu çabalardan sonuç elde edilememiştir. Türkiye’de basının dışarıdan müdahale edilmeksizin kendi kendini denetlemesi amacıyla faaliyet gösteren en uzun soluklu kurumsal yapı, 1988’de sözleşme ile kurulan ve resmî hüviyeti bulunmayan Basın Konseyidir. Günümüzde etkinliğini sürdüren Basın Konseyi, kabul edilen Basın Ahlâk İlkeleri doğrultusunda Türk medyasında otokontrol işlevini devam ettirmektedir.

Bu çalışmada, Basın Konseyinin öz denetim amacına yönelik aldığı kararlar incelemeye tabi tutularak Türk medyasındaki etik ihlaller ortaya konmaya çalışılmaktadır. Çalışmada; literatür taraması, betimsel analiz ve içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. Öncelikli olarak *etik* ve *ahlâk* kavramları açıklanmış daha sonra *öz denetim* kavramı ve mesleki sorumluluk getiren basın meslek kodları/ilkeleri ele alınmıştır. Daha sonra Basın Konseyinin; yapısı, faaliyetleri, öz denetime yönelik işleyişi gibi konular çalışmaya dâhil edilmiştir. Basın Konseyinin 2016-2020 yılları arasında otokontrol kapsamında aldığı kararlar, betimsel analize ve içerik analizine tabi tutularak, son 5 yılda Türk medyasının hangi etik ihlalleri sergilendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgularda, Basın Konseyi Yüksek Kurulunun başvuruları karara bağlarken, *uyarı* ve *kınama* yönündeki yaptırım kararlarını, en fazla Basın Meslek İlkeleri’nin 4. 6. ve 10. maddelerine dayandırdığı belirlenmiştir. Bu maddeler; kişilik haklarına saldırı, doğruluğuna emin olunmayan haberlerin yayınlanması ve yasaların suç saydığı eylemlerin başkalarına atfedilmesi gibi konuları düzenlemiştir. Çalışmada, Basın Konseyine etik ihlal gerekçesiyle yapılan başvuru sayısında son yıllarda önemli oranda düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Basın Konseyinin denetim fonksiyonunun zayıfladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle çalışma, Türk medyasında tek sivil otokontrol sisteminin mevcut durumunu da ortaya koymaktadır.

Medyada Ahlâk ve Etik

Medya alanında *etik* ve *ahlâk* kavramları genelde karıştırılmakta, çoğu kez birbirinin yerine kullanılmaktadır. Her iki kavram arasında gündelik dilde çok anlamlılık ve geçişlilik olmasına karşın her iki sözcüğü birbirinden ayırmak konusunda yine de belli ölçütler bulunmaktadır. Ahlâk, esasında bireyin kendisine ve ilişkide bulunduğu kişilere karşı kişisel görevlerini tanımlar ve kişiye özgü bir sorumluluktur. Bu yönüyle, insanın kendine ve diğer kişilere karşı iyi davranması, genel bir ifadeyle iyiliğe varılması için kendini uymaya zorunlu hissettiği manevi ve ruhi görevler ve

bunlara ilişkin kurallar bütünüdür. Ahlâkta vicdani sorumluluğa gönderme yapılabilmektedir (Girgin, 2008, s. 216-224). Etik ise daha çok ahlâk temelinde düşünmeyle ve bu doğrultuda hareket tarzı sergilemeyle ilgili bir davranış bilimi olarak tarif edilir. Etik, toplumun geneline yönelik davranış kurallarını önerir ve toplum için neyin uygun ya da uygunsuz, izin verilir ya da verilmez, doğru ya da yanlış olduğu düşüncesinden hareketle bir değerler, ilkeler ve kurallar zinciri olarak tanımlanır (Evers, 2010, s. 45).

Medya etiği, profesyonel etiğin bir alt kategorisinde yer alır ve medyada görev alanların ve gazetecilerin mesleklerini icra ederken uymak durumunda oldukları kurallar ve ilkeler bütünü olarak açıklanır (İrvan, 2005, s. 62). Medya etiği, görece özgür biçimde görev yapan gazetecilerin, baskı gruplarına karşı kendilerini ve mesleklerini korumak, okuyucuya güven vermek ve yasal denetimleri azaltmak düşüncesiyle uymaya söz verdikleri kurallar dizisi olarak ortaya çıkmıştır (Alemdar, 1999, s. 253). Yirminci yüzyıla girilirken, gazetecilik mesleğinin profesyonel tekniklerle yapılmaya başlanması, basın meslek örgütlerinin kurulması, objektif ve uzmanlaşmış toplum anlayışının yükselmesi ve bilimsel gazetecilik eğitiminin yaygınlaşması nedeniyle objektif, tarafsız ve profesyonel haber paradigmasının hâkimiyeti güçlenmiş ve gazetecilik etiği kurumsal hatlarıyla yerleşmeye başlamıştır. Yine de bu kavramın gerek akademik ve popüler eleştirilerde gerek iletişim alanındaki düzenlemelerde başat bir konuma yükselmesi, 1980'lerden sonra ancak mümkün olabilmıştır (Taş, 2010, s. 3-13).

Hem ahlâk hem de etik kavramlarında, kişinin topluma dönük eylemlerinin sonuçlarından sorumlu olmasına gönderme yapıldığından; medyada görev alanların, yaptıkları haber ve verdikleri bilgilerin sonuçlarını düşünerek hareket etmeleri beklenmektedir. Basın için sıkça dile getirilen *nesnel habercilik* veya *iyi habercilik*, aynı zamanda *ahlâklı habercilik* olarak da kabul edilmektedir. Meslek ahlâkına sahip gazetecilerin yerine getirmesi gereken belli yükümlülükleri vardır: Gazeteciler; adil ve abartısız olmalı, insanları belli hedeflere ulaşmak için araç değil amaç olarak görmeli, haberin olası sonuçlarını dikkate almalı, bildirimlerini sunmalı ve yerinde ayrımlar yapmaktan çekinmemelidir (Almagor, 2002, s.101). Bu bağlamda, ahlâk ve etik ilkeleri, sadece özgür basın için değil aynı zamanda sağlıklı işleyen demokrasinin ayrılmaz bir parçası olan güçlü ve güvenilir bir basın için de gereklidir.

Gazeteciler için Etik Davranış Kodları ve Öz Denetim

Günümüz çağdaş yönetim sistemlerinde, meslek mensuplarının, mesleklerinin icrası sırasında uymak durumunda oldukları kurallar, yasalar ve yönetmelikler yo-

luyla belirlenmiştir. Bu kurallara uyulmaması hâlinde yasal yaptırımlar söz konusu olabilmektedir. Bunlar dışında yazılı olmayan ancak mesleki deneyimler sonucu ortaya çıkarılan ve uygulanan meslek kuralları vardır. Genel anlamda mesleki etik kodlar, ahlâk ilkeleri ya da kuralları, yasal düzenlemelerde yer almayan ancak mesleki etkinlik açısından önemli olan uygulamalarla ilgili sorumlulukları ve kuramları barındırmaları nedeniyle, meslek üyelerine rehberlik eden ancak bağlayıcı olmayan yapısal özelliklere sahiptir (Özgen, 1998, s. 51). Gazetecilik mesleği için davranış kodlarının geliştirilmesi anlayışı da bu alanda ahlâk ve etik kavramlarının önemini artırması ve gazeteciliğin önemli bir meslek olarak görülmeye başlanması sonucu ortaya çıkmıştır.

Gazetecilik mesleği, Batı ülkelerinde 19. yüzyıldan itibaren gelişmiş ve önemli meslek grupları arasındaki yerini almaya başlamıştır. Gazetecilikte, gerek işin yürütülmesi gerek meslek grubu üyelerinin kendi aralarındaki ve toplumun geri kalan bölümleriyle ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde düzenlenebilmesi için zamanla yeni kurallara gereksinim duyulmuş, geliştirilen bu kurallar kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bazı ülkelerde ulusal ya da uluslararası iletişim birlikleri, dernekleri ya da sendikaları tarafından benimsenmiş kurallar uygulanmış, bazı ülkelerde ise iletişim ahlâk kuralları, siyasi iktidarlar tarafından, kanunlar, kararnameler ve yönetmelikler çerçevesinde zorunlu olarak kabul ettirilmiştir. Gazetecilerin görevlerini yaparken uymak zorunda oldukları kurallar; anayasa, ceza yasaları, basın yasaları ve diğer yasal düzenlemelerle çerçevelenmiştir. Bunun dışında gönüllülük esasına dayanan; onur yasaları, etik kodlar, ahlâki standartlar, meslek ilkeleri, gazetecilerin hak ve sorumluluklarına ilişkin bildirgeler ve gazetecilik davranış kuralları gibi değişik adlar altında mesleki kodlar geliştirilmiş ve basın meslek örgütleri tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Bu ilkeler sayesinde, basın mesleğinin genel ve ortak davranış biçimlerinde ortak bir yol ve standart oluşturulması amaçlanmıştır (Girgin, 2008, s. 233-237).

İletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi, etkisi ve önemi artan iletişim mesleğine yön verecek mesleksi düzeydeki ahlâk ve davranış kodlarının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Gazeteciliğin hatalı uygulamalarından men edilip, gazetecilerin yaptıkları eylemlerden sorumlu tutulmalarını sağlayacak davranış kodu üzerinde önemle durmanın, basındaki kalitenin artmasını sağlaması olasıdır. Yine de belirlenen kodların geniş anlamdaki ahlâki ve toplumsal değerlerle yalnızca bağdaşması değil, aynı zamanda uyum içinde olması da gerekir (Belsey ve Chadwick, 1998, s. 26). Bu nedenle etik davranış kodları sadece haberler için değil, medyadaki diğer içerikler için de işlevsel hâle getiril-

melidir. Kitle iletişim araçlarında haberlerin dışında pek çok içerik bulunmaktadır. Ancak basın mesleği için geliştirilen davranış kodlarına, yayın kuruluşlarının daha çok haberlerle ilgili kısımları ve habercilerin çalışmaları konu olmaktadır. Diğer içerikler, mesleki kodlar açısından göz ardı edilmektedir.

Bir otoriteye bağlı olmadan faaliyet yürüten basın meslek örgütleri tarafından geliştirilmiş olan meslek ilkeleri, gazetecinin üstlendiği misyonu koruma altına almayı amaçlamaktadır. Bu ilkelere uyulup uyulmadığının kontrol edilmesi amacıyla ise *öz denetim* (otokontrol) sistemi oluşturulmuştur. Öz denetim, genel olarak medyanın kendi içerisinde geliştirdiği ahlâk ve etik ilkelere uyulup uyulmadığını denetlemek ve bunun sonuçlarını ilgili taraflarla birlikte kamuoyuyla paylaşmak esasına dayanan bir sistemdir. Öz denetim sistemi, siyasi otoritenin medyaya doğrudan müdahalesini engellemek, okuyucuyu dinleyici ve izleyiciyi yalan ve yanlış haberlerden korumak, dürüst davranmayan gazetecileri disiplin altına almak, yapılan yorumları inanılır kılmak ve halkın medyaya güvenini sürdürmek için tesis edilmiştir (Alemdar, 1990, s. 388). Kitle iletişim araçlarının işlevini yerine getirebilmesi amacıyla da zaruri olan bu kontrol/denetim mekanizmaları, basın özgürlüğünün korunması açısından da önem taşımaktadır (Temel ve Koçak, 2015, s. 444). Çünkü öz denetim mekanizmalarının işletilmesinde, medyanın hem özgür olması hem de bu özgürlüğün istismar edilmesini önleyecek çeşitli kurumlara sahip olması hedeflenmiştir.

Öz Denetim Mekanizması Olarak Basın Konseyi ve Basın Meslek İlkeleri

Dünyanın birçok ülkesinde basında öz denetim sisteminin işlevsel hâle getirilmesi amacıyla basın konseyleri kurulmuştur. Basın konseyleri; iletişim araçlarının halkın sesi ve kamu gözcüsü olarak daha iyi hizmet verebilmesi, kendi içerisinde ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları ve çıkar ilişkilerini denetleyebilmesi, devlete karşı özgürlükleri ve sonuçta da halkın güvenini kazanarak saygın bir konuma gelebilmesi için kendi kendini denetim için oluşturulmuştur. Basın konseylerinin, ahlâki standartların belirlenip korunmasının yanı sıra basın özgürlüğünün teminat altına alınmasına yönelik fonksiyonları da bulunmaktadır (Işık, 2002, s. 70).

Öz denetim düşüncesiyle yola çıkılarak varılan modellerden biri olan *basın konseylerinde*, halktan temsilcilerin de katılabileceği organlar bulunmaktadır. Konseyler; basında çıkan haksız, yanlış ya da yanlış haberlerden kaynaklı, çıkarları zedelenen kişilerin şikâyetleri üzerine konuyu incelemektedir. Kendiliğinden de harekete geçebilen konsey, gerekli olan araştırmaları yapıp elde ettiği sonucu, eğer söz konusu yayın organı haksız bulunmuşsa bunu da açıklayarak kamuoyuna duyurmaktadır (Girgin, 2008, s. 242).

Türkiye’de Basın Konseyi kurulmadan önce, basında öz denetimle ilgili bazı girişimler olmuştur. Türk basın tarihinde ilk gazetecilik meslek örgütü 1908’de kurulan Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye’dir. İkincisi ise bu cemiyetin devamı olarak da gösterilen 1917’de faaliyete başlayan Osmanlı Matbuat Cemiyeti’dir. Osmanlı’da kurulan basın meslek örgütleri, tüzüklerinde gazetecilerin uymaları gereken prensiplere yer vermiş, günümüzdeki gibi olmazsa bile bir çeşit öz denetim mekanizması oluşturmayı amaçlamıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde ise basın organları, yasal düzenlemelerle denetim altında tutulmak istenmiş, bu kapsamda Türkiye’de kanunla kurulan ilk ve tek basın meslek örgütü, 1938’de Türk Basın Birliği adıyla kurulmuştur. İktidar-basın ilişkilerini iktidar lehine düzenlemek üzere çıkarılan Basın Birliği Kanunu, gazetecilerin çalışma koşullarının yanı sıra otokontrol mekanizmalarını da düzenlemiş, bir yandan da gazetecilerin birliğe üye olmasını zorunlu kılmıştır. Bütün bu girişimlere rağmen ülkemizde öz denetim konusunda 1960 yılına kadar elle tutulur bir girişim ortaya çıkamamıştır. Bu eksikliğin giderilmesine yönelik çalışmalar, bu tarihte ciddiyet kazanmış ve 24 Temmuz 1960’ta (Türkiye) Gazeteciler Cemiyeti ile İstanbul (Türkiye) Gazeteciler Sendikasının ortak çalışması sonucu, Basın Ahlâk Yasası adı altında oluşturulan metin, gazeteciler ve yayın kuruluşları temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Basın Ahlâk Yasası’nın uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için de Basın Şeref Divanı kurulmuştur. Birkaç ay görevini sürdüren Kurum, bazı başarılı işlere imza atmışsa da kapanmaktan kurtulamamıştır (Köseadağ, 2018, s. 504). Yine de Türk basınının işlevsel bir öz denetim mekanizmasına kavuşması için 80’li yılların sonunu beklemek gerekmiştir.

Basının dış müdahale olmaksızın kendi kendini denetlemesi amacıyla bir konsey kurulması fikri, 28 gazetecinin basın alanında yaşanan sorunları tartışıp çözüme kavuşturmak amacıyla 1986’da düzenlediği bir toplantıda gündeme gelmiştir. Bu düşüncenin hayata geçirilmesi ile ilgili çalışmalar uzun süre devam ettirilmiş, “Basın Konseyi Sözleşmesi” ve “Basın Meslek İlkeleri” taslaklarına 1988 yılında son hâli verilebilmiştir. Nihayetinde Basın Konseyi; 28 gazetenin, 22 derginin, 11 haber ajansının, 6 yayın kuruluşunun ve 6 basın kuruluşu temsilcisinin Konsey Sözleşmesi’ne imza atmasıyla 6 Şubat 1988’de kurulmuştur (Tokgöz, 1994, s. 64). Basın Konseyine dernek veya vakıf gibi resmî bir statü verilmemiştir. Siyasal iktidarların, yasal düzenlemeler yoluyla vakıf veya dernek gibi kuruluşlara rahatlıkla müdahale edebilme ihtimalinden hareketle Konsey, sadece sözleşme ile oluşturulmuştur. Basın Konseyi, kurulduğu ilk dönemlerde basında gönüllü denetim işlevini yerine getirmiş ve Türk toplumu tarafından benimsenen ve kararlarına önem verilen bir kurum olma yolunda ilerlemiştir. Ancak sonraki yıllarda bazı gazeteciler, alınan kararlara katılmayarak, Konsey Sözleşmesi’nden imzalarını geri çekmiş, üyelikten de

istifa etmiştir. Konseyin kararlarını tartışmaya açan bu durum, ülkemizde gazetecilerin, kendi meslek örgütleri tarafından da olsa “denetime” ve “eleştiriye” açık olmadıklarını, kendilerini hiçbir kuruluşun denetimine ve yaptırımına tabi kılmak istemediklerini göstermiştir (Avşar ve Demir, 2005, s. 295).

Basın Konseyinin çalışmaları başlıca üç hukuki metne dayandırılmıştır. Bunlar; Basın Konseyi Sözleşmesi, Basın Meslek İlkeleri ve Basın Konseyi Çalışma Kuralları ve Başvuruları Değerlendirme Usulleri adını taşıyan iç tüzük niteliğindeki belgedir. Mesleki etik ihlallere dair incelemeler ve basın özgürlüğünü korumaya ve etik değerleri yerleşik kılmaya dönük dış faaliyetler ise Basın Konseyinin iki temel faaliyet konusunu oluşturmuştur (Önok, 2019, s. 34).

Basın Konseyinin organları Basın Konseyi Sözleşmesinin 2. maddesinde belirtildiği şekliyle, Basın Konseyi Üyeler Kurulu (BKÜK), Basın Konseyi Yüksek Kurulundan (BKYK) oluşmaktadır. Basın Konseyi Üyeler Kurulu, “Sözleşmeyi imzalayan gazeteciler; Basın Meslek İlkeleri’ne uymaya söz verdiğini kamuoyuna beyan eden sözlü, yazılı, görüntülü basın ve yayın organları ile internet sitelerinin sahipleri veya genel müdürleri veya temsilcileri; gazetecileri temsil eden sendika ve derneklerin başkan veya temsilcileri; baroların temsilcileri, iletişim fakülteleri dekanları; okuyucu kesimin temsilcilerinden oluşur” (Basın Konseyi Sözleşmesi, 3. madde).

Etik ihlaller konusunda denetim yapan Basın Konseyi Yüksek Kurulunun çerçevesi ise Konsey Sözleşmesinin 7. maddesi ile şu şekilde oluşturulmuştur:

Basın Konseyi Yüksek Kurulu, Üyeler Kurulu’na seçilen 3’ü İstanbul dışındaki illerdeki gazetecilerden olmak üzere 12 gazeteci üye ve 14 okur temsilcisi; Basın Konseyi Dayanışma ve Geliştirme Vakfı Başkanı; tirajı 100 binin üzerindeki basın organlarının belirleyeceği 1 temsilci; tirajı 100 binin üstünde ulusal gazetelerin en az beşinin abone olduğu ajansların belirleyeceği 1 temsilci; internet sitelerinden 1 temsilci; gazeteci cemiyetlerinden 3 temsilci; Türkiye Barolar Birliği ile İstanbul, Ankara ve İzmir Barolarının temsilcileri; etik hizmeti verilen kurum temsilcilerinden oluşur. Basın Konseyi Yüksek Kurulu üyeleri, kendi aralarında gizli oyla bir Başkan ve İkinci Başkan seçer. Basın Konseyi’ni Başkan temsil eder. Başkanın bulunmadığı zamanlarda İkinci Başkan, o da yoksa Genel Sekreter temsil eder. Yüksek Kurul’un seçimle gelen üyelerinin görev süresi üç yıldır. Süresi biten üye yeniden seçilebilir.

Basın Konseyi Yüksek Kurulunun görevleri, Konsey Sözleşmesi’nin 11. maddesinde belirtilmektedir. Buna göre,

İletişim (basın) özgürlüğünün genişlemesine ve gerçekleşmesine çalışmak, basının saygınlığını korumak, basın mesleğinin, ahlâka aykırı özel çıkarlara alet edildiğine ilişkin olarak yazılı, sözlü, görüntülü veya internet gazeteciliği yapan basına topluca yöneltilen iddiaları başvuru beklemeden araştırmak, meslek ilkelerinin ihlali niteliğindeki şikâyet-

leri karara bağlamak, gazetecilik görevini Basın Meslek İlkelerine aykırı şekilde yaptığı yolundaki bir suçlama nedeniyle durumun irdelenmesini isteyen gazetecilerin ve/veya basın organlarının başvurularını karara bağlamak, ifade ve basın özgürlüğüne yönelik tehditleri izlemek, değerlendirmek ve gereğinde Üyeler Kurulu'nu toplantıya çağırarak, yayın öncesine ve yayına ilişkin meslek uygulamaları hakkındaki şikâyetleri karara bağlamak, basınla ilgili araştırmalar yapmak ve yayınlamaktır.

Basın Konseyini yapılandıran temel metinlerde de görüleceği üzere; Basın Konseyi Yüksek Kurulunun en önemli görevi, Basın Meslek İlkeleri'nin ihlal edildiğine dair başvuruları ele almak veya gerek görülen durumlarda, bu konuda kendiliğinden harekete geçerek resen inceleme yapmaktır. Avrupa ülkelerindeki birçok örneğin aksine, konseyin mesleki ihlal iddialarını değerlendirmek üzere kurulmuş müstakil bir organı bulunmamaktadır. Bu nedenle, konseyin amacı kapsamına giren tüm görev ve yetkiler Yüksek Kurula devredilmiştir. Bu karar, Konseyin üye kompozisyonunun sadece gazetecileri içermemesi ve salt basın mensuplarından oluşan bir öz denetim organının toplumun bütününi temsil edemeyeceği düşüncesiyle alınmıştır (Önok, 2019, s. 35).

Basın Konseyi Yüksek Kurulu, yapılan başvurular nedeniyle uzlaşmaya varılmadığı durumlarda, medya mensupları ve/veya medya organları hakkında *şikâyeti yersiz bulma, uyarma veya kınama* kararı alabilmektedir. Yaptırım kararları, Basın Konseyi tarafından belirlenen Basın Meslek İlkeleri'ne dayandırılmaktadır.

Medyada yer alan yayınlara karşı yapılan şikâyetlerin çerçevesini belirlemeye yarayan Basın Meslek İlkeleri, belirli dönemlerde güncellenerek son hâlini almıştır. 16 maddeden oluşan ilkeler şu şekildedir:

1. Yayınlarda hiç kimse; ırkı, cinsiyeti, yaşı, sağlığı, bedensel özü, sosyal düzeyi ve dini inançları nedeniyle kınanamaz, aşağılanamaz.
2. Düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğünü sınırlayıcı; genel ahlâk anlayışını, din duygularını, aile kurumunun temel dayanaklarını sarsıcı yayın yapılamaz.
3. Kamusal bir görev olan gazetecilik ahlâka aykırı özel amaç ve çıkarlara alet edilemez. Gazeteci halkın haber alma ve gerçekleri öğrenme hakkını gözetir.
4. Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağılayan veya iftira niteliği taşıyan ifadelere yer verilemez.
5. Kişilerin özel yaşamı, kamu çıkarlarının gerektirdiği durumlar dışında, yayın konusu olamaz.
6. Soruşturulması gazetecilik olanakları içinde bulunan haberler, soruşturulmaksızın veya doğruluğuna emin olmaksızın yayımlanamaz.

7. Saklı kalması kaydıyla verilen bilgiler, kamu yararı gerektirmedikçe yayınlanamaz.
8. Bir basın organının dağıtım süreci tamamlanmadan o basın organının özel çabalarla gerçekleştirdiği ürün, bir başka basın organı tarafından kendi ürünüymiş gibi kamuoyuna sunulamaz. Yayınlarda intihale başvurulamaz.
9. Suçlu olduğu yargı kararıyla belirlenmedikçe hiç kimse “suçlu” ilan edilemez.
10. Yasaların suç saydığı eylemler, gerçek olduğuna inandırıcı makul nedenler bulunmadıkça kimseye atfedilemez.
11. Gazeteci, kaynaklarının gizliliğini korur. Kaynağın kamuoyunu kişisel, siyasal ekonomik vb. nedenlerle yanıltmayı amaçladığı haller bunun dışındadır.
12. Gazeteci görevini, taşıdığı sıfatın saygınlığına gölge düşürebilecek yöntem ve tutumlarla yapmaktan sakınır.
13. Gazeteci, şiddet, nefret, zorbalık ve ayrımcılığı özendirici, insani değerleri incitici yayın yapamaz.
14. İlan ve reklam niteliğindeki yayınların bu nitelikleri, tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.
15. Yayın tarihi için konan zaman kaydına saygı gösterilir.
16. Basın organları, yanlış yayınlardan kaynaklanan cevap ve tekzip hakkına saygı duyarlar.

Konsej, yapılan bütün şikâyetleri değerlendirmekte, üye olan veya olmayan basın organları yönünde bir ayrıma gitmemektedir. Avrupa'daki basın konseylerinin işleyişine bakıldığında, bunların yaklaşık üçte ikisi sadece üyelere karşı yapılan başvuruları inceleyip karara bağlamaktadır. Ancak bu ülkelerin çoğunda, medya organlarının çok büyük bölümü zaten konsey üyesidir. Medya kuruluşlarının yazılı veya görsel-ışitsel nitelikte olması da Türkiye'deki Basın Konseyi için bir ayrım oluşturmamaktadır. Basılı ve görüntülü basın kuruluşlarının yanı sıra bu kuruluşlara ait internet medyası, Facebook ve Twitter gibi sosyal medya platformları aracılığıyla yapılan paylaşımlardan kaynaklanan şikâyetler de değerlendirmeye alınmaktadır. Alınan kararlar, Basın Konseyinin yıllık raporlarında ve kurumun resmî internet sitesinden yayınlanmak suretiyle teşhir edilmektedir. Burada unutulmaması gereken en önemli nokta; Basın Konseyinin aldığı kararların sadece teşhir niteliği taşıdığıdır. Diğer konseylerin işleyişinde olduğu gibi Türkiye'deki Basın Konseyinin de en baştan beri anlayışı, en etkili yaptırımın maddi değil, manevi nitelikli olduğu

yönündedir. Bu durum, basın konseyleri tarafından uygulanan yaptırım kararlarının caydırıcılığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Gönüllülük esasına dayanan öz denetim mekanizmalarının nüfuz ve yaptırım etkilerinin fazla olmayabileceği beklenen bir aksaklık olsa da yine de sağlıklı işleyen bir otokontrol sisteminin, özgür ve etik ilkelere bağlı bir medya yapısı için gerekli olduğu düşünülmelidir (Önok, 2019, s. 35).

Amaç ve Önem

Çalışma, Türk mediasında sergilenen etik ihlalleri, önemli bir basın meslek örgütü olarak kabul edilen Basın Konseyinin bakış açısıyla belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Basın Konseyinin öz denetim işlevi kapsamında 2016-2020 tarihleri arasında aldığı kararlar incelemeye tabi tutulmuş ve gazetecilerin Basın Meslek İlkeleri çerçevesinde belirlenen etik değerlere uyma dereceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Medya ve etik sorunlar konusunda çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Ancak bu çalışma, etik sorunların belirlenmesinde, konuya meslek profesyonellerinin perspektifinden yaklaşarak diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bir başka yönüyle, Türkiye’de gazetecilerin ve yazarların, en çok Basın Meslek İlkeleri’nde belirtilen hangi maddeleri ihlal ettiği saptanmak suretiyle, etik sorunların giderilmesine katkı sağlayacaktır. Çalışmada, etik ihlallerin medya kuruluşunun türüne göre tasnif edilmesiyle; gazetelerin, televizyonun veya internet sitelerinin konuya yaklaşımları arasında bir farklılık bulunup bulunmadığı da açığa çıkarılacaktır.

Kapsam ve Gerekçe

Basın Konseyi, 1988’de kurulmuş ve bu tarihte günümüze kadar yapılan şikâyetlere göre veya kendiliğinden harekete geçerek, basın kuruluşlarını Basın Meslek İlkeleri’ne göre denetlemektedir. Ülkemizde benzer bir işlevi Basın İlan Kurumu da üstlenmiştir. Ancak resmî bir niteliği bulunmasından dolayı Basın İlan Kurumu’nun faaliyetleri ve aldığı kararlar, çalışmada kapsam dışı bırakılmıştır. Türkiye’de en uzun soluklu basın meslek örgütlerinden biri olması ve sivil bir yapıya sahip olması, ayrıca başka sivil statüde öz denetim kurumunun bulunmaması nedeniyle Basın Konseyinin kararları veri olarak esas alınmıştır. Çalışmanın 5 yıllık zaman aralığıyla sınırlandırılması, konuyla ilgili veri toplanmasının zorluğunun yanı sıra anılan sürenin genel bir kanaat oluşturması bakımından yeterli görülmesinden de kaynaklanmaktadır.

Son yıllarda kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi nedeniyle etik ihlallere yönelik tartışmalar da çeşitlenmiş ve farklı boyutlar kazanmıştır. Bu bağlamda, medya kuruluşlarının basın meslek örgütleri tarafından geliştirilen mesleki kodlara uyumadıklarının tespit edilmesi önemli hâle gelmiştir. Bu çalışma, Türkiye'deki tek sivil öz denetim mekanizması konumunda olan Basın Konseyinin aldığı kararlar kapsamında, Türk medyasındaki etik ihlalleri ortaya koyan yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Yöntem

Çalışmada öncelikli olarak literatür taraması yapılmış daha sonra problemin doğası gereği nitel araştırma deseninde *doküman analizi* yöntemi kullanılmıştır. 2016-2020 tarihleri arasında, Basın Konseyinin öz denetimle ilgili aldığı ve rapor hâline getirerek yayınladığı kararlar doküman olarak toplanmıştır. Elde edilen bu belgeler *betimsel analize* ve *içerik analizine* tabi tutularak bulguya dönüştürülmüştür. Nitel araştırmada; çeşitli türdeki belgeler, yazışmalar ve fotoğraflar gibi dokümanlar, araştırma için kullanılan verilere temel oluşturabilir. Aynı araştırmada birden fazla veri toplama yönteminin kullanılmasına *veri çeşitlemesi* adı verilmektedir. Söz konusu yaklaşım araştırmada elde edilen bulguların geçerliliğinin ve güvenilirliğinin artırılmasında önemli katkılar sağlayabilir. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde yüzeysel olmayan bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla tespit edilmeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu ortaya çıkarılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 96-259). Bu nedenle Basın Konseyinin öz denetime yönelik aldığı kararların türlerine göre sayısal tespiti, araştırmanın amacına göre betimsel analizle yapılmış, ortaya çıkan verilerin yorumlanmasında içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Basın Konseyi'ne Yapılan İhlal Başvurularının Yıllara Göre Dağılımı

İhlal Başvuruları/Kararlar	2016	2017	2018	2019	2020	Toplam
Yersiz	14	9	13	11	16	63
Uzlaşma	-	-	1	-	-	1
Uyarı	10	8	13	9	15	55
Kınama	9	14	14	13	9	59
Toplam	33	31	41	33	40	178

Kaynak: Basın Konseyi Basın Özgürlüğü Raporları (2016-2020)

Basın Konseyine 2016-2020 yılları arasında yapılan başvuruların dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre Basın Konseyine, Basın Meslek İlkeleri'nin ihlal edildiği iddiasıyla 5 yıl içinde toplamda 178 adet başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların 63 tanesi yaptırıma yer olmadığı gerekçesiyle yersiz bulunmuş, 1 tanesi ise tarafların uzlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Yapılan başvuruların 114 tanesi ile ilgili Basın Konseyi Yüksek Kurulu tarafından yaptırım kararı alınmıştır. Bu kararların 55'i uyarı, 59'u ise kınama cezası şeklindedir. Başka bir ifadeyle, basın kuruluşları veya gazetecilerin, Basın Meslek İlkeleri'ni ihlal ettiği gerekçesiyle Basın Konseyine yapılan şikâyetlerin %64'ü, Konsey üyeleri tarafından haklı bulunmuş ve yaptırıma tabi tutulmuştur. Yaptırım kararlarında Basın Konseyinin verebildiği en ağır ceza olan kınama kararları, uyarı kararlarına göre daha fazladır.

Şikâyetlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında ise 2016 yılında 14 adet şikâyetin yersizliği, 10 uyarı, 9 kınama kararı alınmıştır. 2017 yılında 9 adet başvurunun yersizliği kararına karşın 8 uyarı ve 14 kınama kararı bulunmaktadır. 2018 yılında 13 başvuru yersiz bulunmuş, 1 şikâyet uzlaşmayla sonuçlanmış ve 13 uyarı, 14 kınama kararı alınmıştır. 2019 yılında 11 şikâyetin yersizliği, 9 uyarı, 13 kınama yönünde karar alınmıştır. 2020 yılında ise 16 başvuru yersiz görülmüş, 15 uyarı, 9 kınama yaptırımı uygulanmıştır. Buna göre, en çok yaptırım kararı 2018 yılında, en az yaptırım kararı ise 2016 yılında alınmıştır.

Basın Konseyine 2016-2020 yılları arasında yapılan şikâyetlerin en az olduğu yıl, 31 adet başvuru ile 2017 olmuştur. 41 başvurunun yapıldığı 2018 yılı ise şikâyetlerin en fazla olduğu dönemdir. Ancak diğer yıllarda yapılan şikâyetler arasında da fazla bir fark göze çarpmamaktadır. 2016 ve 2019'da 33'er adet, 2020'de 40 adet başvuru bulunmaktadır. Son 5 yıl içinde yapılan başvuru sayıları ile önceki yıllarda yapılan başvuru sayıları incelendiğinde ise müracaat sayısının 2010 yılından itibaren önemli oranda düşmeye başladığı görülmektedir. Konsey'in açıkladığı faaliyet raporlarına göre, Konseyin kurulduğu 1988'den 2000'e kadar şikâyet sayısı 100 bandının altında seyretmiştir. 2001'den 2009'a kadar yapılan başvuru sayısı ise 2007 hariç 100'ün üzerinde gerçekleşmiştir. 2010'dan itibaren başvurusu sayısı, 100'ün altına düşmüş ve 30 ila 40 arası bir seyir izlemiştir (Basın Konseyi Yıllık Raporu 2009). Bu durum Basın Konseyinin öz denetim boyutuyla etkinliğini önceki yıllara göre yitirmeye başladığını göstermektedir. Medya ortamlarının çeşitlendiği, basın yayın kuruluşlarının sayısal olarak arttığı ve teknolojik imkânlar nedeniyle Basın Konseyine yapılan müracaatların kolaylaştığı bir dönemde; başvuru sayısında yaşanan bu düşüş, toplumun Basın Konseyine ve onun öz denetim işlevine yeterince anlam yüklememesine veya güven duymadığına işaret etmektedir. Gerek

toplumun gerek gazetecilerin Konseye karşı yaklaşımları değerlendirildiğinde, her hâlükârda Türkiye'deki tek sivil öz denetim mekanizmasının etkinliğinin düşündürücü bir biçimde zayıfladığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 2. Basın Konseyi Kararlarının Medya Kuruluşlarına Göre Dağılımı

Yaptırım Kararları/Medya Kuruluşu	Yersiz	Uzlaşma	Uyarı	Kınama	Toplam
Ulusal gazete	32	1	31	33	97
Bölgesel gazete	3	-	-	1	4
Yerel gazete	8	-	6	4	18
Yerel televizyon	1	-	1	-	2
Ulusal televizyon	4	-	1	5	10
Ulusal internet sitesi	6	-	7	3	16
Yerel internet sitesi	2	-	6	11	19
Sosyal medya	1	-	1	1	3
Ajans	4	-	2	1	7
Dergi	2	-	-	-	2
Radyo	-	-	-	-	-
Toplam	63	1	55	59	178

Kaynak: Basın Konseyi Basın Özgürlüğü Raporları (2016-2020)

Tablo 2'de Basın Konseyine Basın Meslek İlkeleri'nin ihlal edildiği gerekçesiyle yapılan şikâyetlerin, medya kuruluşlarının türüne göre dağılımı incelenmiştir. Buna göre, en fazla şikâyet basılı medya kuruluşları hakkındadır ve en fazla yaptırım bu kuruluşlara uygulanmıştır. 5 yıllık süre zarfında toplamda 178 müracaatın 121'i gazete ve dergiler için yapılmıştır. Bunlar arasında ise en fazla şikâyet ulusal gazetelere yöneliktir. Ulusal gazeteler için yapılan 97 ihlal başvurusunun 32'sinde şikâyetin yersizliği, 31'inde uyarı, 33'ünde ise kınama cezası kararı alınmıştır. 1 başvuru ise uzlaşmayla sonuçlanmıştır. 5 yıllık süreçte bölgesel gazetelerle ilgili başvuru sayısı 4'te kalmıştır. Bölgesel gazeteler için yapılan 4 müracaatın 3'ü yersiz bulunmuş, 1'i ise kınama kararıyla neticelendirilmiştir. Yerel gazeteler için yapılan 18 başvuru ile ilgili olarak, 8 şikâyetin yersizliği, 6 uyarı, 4 kınama kararı verilmiştir. Dergiler için yapılan 2 başvuruda ise şikâyetin yersizliği kararı uygulanmıştır. Hakkında en çok şikâyet olan ulusal gazeteler, yine en çok etik ihlale neden olan kuruluşlar olarak görülmektedir. Yerel gazeteler için yapılan müracaatlarda da etik ihlal gerekçesiyle yaptırım kararları uygulanmıştır. Konsey kararları bağlamında değerlendirildiğinde, Türkiye'de dergiler 5 yıl boyunca etik ihlalde bulunmamıştır.

Basın Konseyi raporlarına göre, ikinci en fazla şikâyet ve yaptırım kararı internet haber sitelerine yöneliktir. İnternet sitelerinin hak ihlali yaptığı iddiasıyla yapılan 35 başvurunun 19'u yerel içerikli yayın yapan internet siteleri içindir. Bu şikâyetlerin 11'i kınama, 6'sı uyarı 2'si ise şikâyetin yersizliği kararıyla sonuçlandırılmıştır. Ulusal içerikli yayın yapan internet siteleri için yapılan 16 müracaatın 6'sında şikâyetin yersizliği kararı verilirken, 7'sinde uyarı, 3'ünde ise kınama cezası verilmesi kararlaştırılmıştır. Tablonun bu bölümünde, dijital platformlar söz konusu olduğunda, yerel içerikli yayın yapan kuruluşların, ulusal içerikli haber yapan kuruluşlara göre daha çok şikâyete ve yaptırıma tabi olmaları dikkat çekmektedir. Basılı yayınlarda şikâyet ve yaptırım kararlarında ulusal medya kuruluşları ön plandayken, dijital platformlarda yerel kuruluşlar öne geçmektedir. Bu durum mecralar arasında yayıncılık açısından bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

Televizyon kuruluşlarına yönelik hak ihlalleri iddiası ve yaptırım kararları, üçüncü sırada gelmektedir. Bu alanla ilgili yapılan 12 başvurunun 10'u ulusal televizyon kanallarıyla ilgilidir ve bu başvuruların 4'ü şikâyetin yersizliği, 1'i uyarı, 5'i ise kınama cezasıyla cezalandırılmıştır. Yerel televizyon kanalları için ise şikâyetlerden 1'i yersiz bulunmuş, 1'i ise uyarı ile cezalandırılmıştır. Bu durum, televizyon kanallarının, yayınlarda gazete ve internet sitelerine göre daha az etik ihlalde bulunduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Haber ajansları için 7 başvurunun 4'ü yersiz bulunmuş, 2'si için uyarı, 1'i için ise kınama kararı verilmiştir. İzleyiciler/okuyucular, basın kuruluşları veya basın çalışanları tarafından yönetilen sosyal medya hesaplarına yönelik de Basın Meslek İlkeleri'nin ihlal edildiği gerekçesiyle şikâyette bulunmuşlardır. Bu kapsamda yapılan 1 şikâyet yersiz bulunmuş, 1 şikâyet için uyarı 1 şikâyet için ise kınama kararı alınmıştır. Türkiye'de yayın yapan radyolarla ilgili 5 yıllık süreç içerisinde etik ihlale dair hiçbir şikâyette bulunulmamıştır.

Tablo 2'deki verilerden yola çıkılarak, Türkiye'de en çok ulusal gazetelerin etik ihlallerde bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ulusal gazetelerden sonra yerel içerikli yayın yapan internet siteleri, en çok etik ihlallere neden olan kuruluşlar olmuştur. Geniş bir izleyici kitlesine sahip olan televizyonlar, gazete ve internet sitelerine göre daha az etik ihlalde bulunmuşlardır. Haber ajanslarına yönelik sınırlı sayıda şikâyet ve yaptırım kararları bulunurken, Basın Konseyi kararları bağlamında düşünüldüğünde, 5 yıllık süre zarfında radyo ve dergiler hiçbir etik ihlalde bulunmamışlardır.

Tablo 3. Medya Kuruluşlarının Basın Meslek İlkeleri'ni İhlal Durumları

İhlal Kararları/ Basın Meslek İlkeleri	2016		2017		2018		2019		2020		Toplam
	Uyarı	Kınama	Uyarı	Kınama	Uyarı	Kınama	Uyarı	Kınama	Uyarı	Kınama	
Madde 1	-	1	-	2	-	2	-	2	-	2	9
Madde 2	-	2	-	1	-	-	1	-	-	1	5
Madde 3	-	-	-	-	1	1	1	2	1	4	10
Madde 4	6	7	-	12	10	12	2	10	5	1	65
Madde 5	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1	3
Madde 6	3	-	6	10	3	7	2	1	4	1	37
Madde 7	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Madde 8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Madde 9	5	5	-	-	-	-	1	5	-	-	16
Madde 10	4	2	-	10	2	3	1	7	1	-	30
Madde 11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Madde 12	-	-	1	1	2	2	2	-	1	4	13
Madde 13	-	-	1	-	-	1	-	3	4	4	13
Madde 14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Madde 15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Madde 16	-	5	4	6	1	2	1	1	2	-	22
Toplam	18	22	12	42	19	32	11	31	19	18	224

Kaynak: Basın Konseyi Basın Özgürlüğü Raporları (2016-2020)

Tablo 3, Basın Konseyi Yüksek Kurulunun aldığı yaptırım kararları çerçevesinde Basın Meslek İlkeleri'nin hangi maddelerinin ihlal edildiğini açıklamaya yöneliktir. Uyarı veya kınama şeklinde alınan kararlarda, Basın Meslek İlkeleri'nin birden fazla maddesinin ihlal edildiği sonucuna varılabilmektedir. Bu nedenle, Basın Meslek İlkeleri'nin ihlal sayıları, hem başvuru sayılarından he de yaptırım kararlarından daha fazladır.

Basın Konseyi Yüksek Kurulunun 5 yılda aldığı kararlara göre, Türk medyasında en çok, etik ihlallere konu olan maddesi, Basın Meslek İlkeleri'nin 4. maddesidir. "Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağılayan veya iftira niteliği taşıyan ifadelerle yer verilemez" hükmünü içeren bu madde 65 kez ihlal edilmiştir. Bu sayı, toplam ihlallerin %29'unu oluşturmaktadır.

Basın Konseyinin şikâyetleri karara bağlarken verdiği uyarı veya kınama cezalarını en çok dayandırdığı maddelerden ikincisi Basın Meslek İlkeleri'nin 6. maddesidir. "Soruşturulması gazetecilik olanakları içinde bulunan haberler, soruşturulmaksızın veya doğruluğuna emin olmaksızın yayınlanamaz" hükmünü içeren bu madde, 37 kez ihlal edilmiştir.

Üçüncü en çok ihlal edilen madde Basın Meslek İlkeleri'nin "Yasaların suç saydığı eylemler, gerçek olduğuna inandırıcı makul nedenler bulunmadıkça kimseye atfedilemez" şeklindeki 10. maddesidir. Bu madde 5 yıl içinde 30 kez ihlale konu olmuştur.

Basın Meslek İlkeleri'nin 16. maddesi 22 kez, 9. maddesi 16 kez, 12. ve 13. maddeleri 13'er kez, 1. maddesi 9 kez, 2. maddesi 5 kez, 5. maddesi 3 kez, 7. maddesi ise 1 kez olmak üzere, Basın Konseyinin etik ihlal çerçevesinde uyguladığı yaptırım kararlarına dayanak teşkil etmiştir. Basın Meslek İlkeleri'nin 8, 11, 14 ve 15. maddelerine ilişkin etik ihlal kararı bulunmamaktadır.

Sonuç

İletişim teknolojileri sayesinde kitle iletişim araçları çeşitlenerek, toplumsal yaşantıya daha fazla etki etmeye başlamıştır. İletişim alanını dijital temsile çeviren yeni medya düzeninde, *basın ahlâkı* ve *basın etiği* gibi kavramlar önemini artırmıştır. Medya kuruluşları, bir yandan katı yasal düzenlemelerden kaçınmak, bir yandan da saygınlığı olan bir basın mesleğini oluşturmak adına mesleki etik kodlar geliştirerek, bu kurallara uymayı taahhüt etmişlerdir. Basın kuruluşlarının veya basın mensuplarının, getirilen bu kurallara uyup uymadıklarını denetlemek amacıyla öz denetim (otokontrol) mekanizmaları tesis edilmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde ilk dönemlerden itibaren farklı adlar altında geliştirilen otokontrol sistemleri, günümüzde de işlevini sürdürmektedir. Basın alanında görülen en etkin öz denetim mekanizmaları ise *basın konseyleri* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de basının ilk dönemlerinden itibaren bir otokontrol sisteminin işletilmesi yönünde adımlar atılmış ancak bu girişimler genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu alanda en uzun soluklu girişim 1988'de kurulan Basın Konseyidir. Kurulduğu günden bu yana basın alanında öz denetim faaliyetleri yürüten Basın Konseyi, günümüzde de bu fonksiyonunu icra eden tek sivil yapı olma özelliğini taşımaktadır. Basın Konseyi tarafından bir sözleşme ile kabul edilen Basın Meslek İlkeleri, Türkiye'de medya organlarının ve gazetecilerin görevlerini yaparken uyabilecekleri etik ilkelerin genel çerçevesini ortaya koymaktadır. Basın Konseyi Yüksek Kurulu, medyada yer alan yayınlara yönelik şikâyetleri incelemekte ve etik ihlal olup olmadığına Basın Meslek İlkeleri çerçevesinde karar vermektedir. Basın Meslek İlkeleri'nin ihlal edildiğine karar verdiğinde ise medya organlarına veya medya çalışanlarına yönelik *uyarı* veya *kınama* adı altında yaptırım kararları alarak, bunları kamuoyuyla paylaşmaktadır.

Bu çalışmada, Basın Konseyinin son 5 yılda öz denetime yönelik aldığı kararlar incelenerek Türk mediasındaki etik ihlaller ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bulgular kısmında da anlaşılabacağı üzere, bu süre zarfında konseye yapılan şikâyetlerin %64'ü haklı bulunmuş ve yaptırıma tabi tutulmuştur. Yaptırım kararlarında; kınama cezaları, uyarı cezalarından daha fazladır. Basın Konseyinin kurulduğu ilk dönemden bugüne kadar yapılan başvurular incelendiğinde, başvuru sayılarında düşüş yaşandığı görülmektedir. Medya dünyasındaki çeşitlenme, yayın kuruluşlarında ve yayınların sayısında meydana gelen bunca artışa karşın Konseye yapılan başvuruların sayısında azalma olması düşündürücüdür. Bu durum, hem Basın Konseyi'nin etkinliğinde azalmaya hem de Türkiye'deki tek sivil öz denetim mekanizmasında zayıflamaya işaret etmektedir.

Basın Konseyine yapılan şikâyetlerin medya kuruluşlarının türlerine göre dağılımına bakıldığında, en çok başvurunun basılı medya organları hakkında olduğu görülmektedir. Yine alınan yaptırım kararlarına göre de Basın Meslek İlkeleri'ni en çok ihlal eden basın organları, ulusal gazetelerdir. Dijital yayıncılık söz konusu olduğunda, bu kez yerel internet siteleri, ulusal içerikli yayın yapan internet sitelerine göre daha çok etik ihlallere neden olmaktadır. İnternet siteleri ve sosyal medya hesaplarının neden olduğu ihlallerde de son dönemlerde artış yaşanmaktadır. Ulusal ve yerel radyo kuruluşlarıyla ilgili Basın Konseyine 5 yıllık süre zarfında ihlal iddiasıyla ilgili hiç başvuru yapılmamıştır.

Çalışmanın cevap aradığı önemli sorulardan biri de Türk mediasının en çok hangi konularda etik ihlallere neden olduğudur. Basın Konseyi Yüksek Kurulunun 5 yılda aldığı yaptırım kararlarına göre, Türk mediasında en çok, etik ihlallere konu olan maddesi, Basın Meslek İlkeleri'nin 4. maddesidir. Basın Meslek İlkeleri'nin 6. Maddesi, ikinci en çok ihlal edilen maddedir. Üçüncü en çok ihlal edilen madde Basın Meslek İlkeleri'nin 10. maddesidir. Bu verilere göre, Türkiye'de medya alanında yaşanan etik ihlaller, daha çok kişilik haklarına saldırı, doğruluğuna emin olunmayan haberlerin yayınlanması ve yasaların suç saydığı eylemlerin başkalarına atfedilmesi konuları etrafında toplanmaktadır. Basın Meslek İlkeleri'nin 8, 11, 14 ve 15. maddelerine ilişkin etik ihlal kararı bulunmamaktadır.

Türkiye'de basın alanında işletilen öz denetim mekanizmasıyla ilgili çeşitli sorunların olduğu görülmektedir. Bu noktada Basın Konseyinin daha kuşatıcı ve daha aktif bir yapıya kavuşturulması çözüm olarak önerilebilir. Diğer yandan da toplumun inançlarını, değer yargılarını ve hassasiyetlerini üstün tutan, basın meslek ilkelerini uygulayan ve etik anlayıştan taviz vermeyen bir medya anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için ise medya mensuplarının etik ilkeleri içselleştirmesi gerekmektedir.

Ethical Violations in the Media in the Context of Press Council Decisions

Mehmet Sena Köseadağ

Conceptual Framework

Concepts such as journalistic ethics and morals have become more significant in the new media order, where information is delivered simultaneously to a larger number of people. In contrast with this progress is an increase in the number of ethical violations due to the diversification of media and the failure of self-control mechanisms to operate properly. In addition to traditional media, ethical violations caused by digital media tools have emerged as an important problem needing to be settled in the era of communication.

Issues such as forming mechanisms to have control over media while not interfering with freedom of information, how media are controlled, and settling emerging conflicts are among the problems currently needing to be settled. Under the leadership of professional press organizations in this context and in order to prevent strict legal controls and increase the prestige of the profession, journalists have developed various professional codes referred to as the moral principles of the press, the professional principles of the press, and as professional obligation declarations and are committed to abiding by these principles. Various self-checking mechanisms have been established within the body of professional journalism organizations and media organizations in order to check whether these rules are being adhered to.

@ Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, mskosedag@erciyes.edu.tr

0000-0003-2210-580X

Köseadağ, M. S. (2021). Basın Konseyi Kararları Bağlamında Medyada Etik İhlaller. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss 167-190.

Research Paper

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2021.14.1.2094
Turkish Journal of Business Ethics, 2021
isahlakidergisi.com

Başvuru : 26.01.2021
Revizyon : 09.04.2021
Kabul : 31.05.2021
Basım : 06.2021

Ethics suggest rules of conduct for the general public and are defined as a chain of values, principles, and rules based on what is considered appropriate or inappropriate, allowed or not allowed, and right or wrong for society as a whole (Evers, 2010, p. 45). Meanwhile, media ethics is a sub-category of professional ethics and is defined as the set of rules and principles that media professionals and journalists have to abide by while performing their profession (İrvan, 2005, p. 62). Media ethics have emerged as the set of rules journalists who perform their duties in a relatively free manner pledge to follow in order to protect themselves and their profession against pressure groups, to reassure readers, and to reduce legal controls (Alemdar, 1999, p. 253).

The rules journalists are required to follow while performing their duties are framed within constitutions, penal laws, press laws, and other legal regulations. In addition to those mentioned above, professional codes have been established under different names such as honor laws, ethical codes, moral standards, professional principles, declarations on the rights and responsibilities of journalists, and journalistic codes of voluntary-based conduct, and professional press organizations have attempted to implement these. The purpose of these principles is to establish a common path and standards among press professionals' general and common behaviors (Girgin, 2008, pp. 233–237).

At the turn of the 20th century, the establishment of professional press organizations; the rise of an objective and specialized societal understanding; the spread of scientific journalism education; and the dominance of the objective, impartial, and professional news paradigm have strengthened due to journalism beginning to be performed with professional techniques, and the ethics of journalism have begun to settle within institutional lines. However, this only became possible after the 1980s when this concept rose to a dominant position among both academic and popular criticisms as well as among regulations in the field of information (Taş, 2010, pp. 3–13).

The professional principles press organizations have developed while carrying out their activities independent of any authority are intended to protect the mission the journalist undertakes. A self-check system has been established in order to monitor whether these principles are being followed. The self-control system is based on checking whether the moral and ethical principles media have developed are being adhered to and on sharing the results from this check with the public as well as other relevant parties (Alemdar, 1990, p. 388). These control and supervisory mechanisms (Temel & Koçak, 2015, p. 444) are essential for mass media to

be able to fulfill its function and are also important for protecting freedom of the press.

In the field of media, the adoption of ethical principles and implementation of self-regulatory mechanisms was first encountered in Western countries where journalism had developed. Meanwhile, establishing a functional self-control system in Turkey similar to the practices in the West has taken a long time. The longest-standing institutional structure in Turkey operating for the purpose of journalistic self-control without external intervention is the Press Council, established in 1988 through a contract and has no official identity. The Press Council is still active today and continues its self-control function in the Turkish media in line with the adopted Code of Professional Principles.

The work of the Press Council is based on three main legal texts. These documents are the internal regulations referred to as the Press Council Contract, Professional Principles of the Press, and Procedures for Evaluating the Press Council's Rules and Applications. Investigations on professional ethical violations and external activities aimed at protecting freedom of the press and establishing ethical values are the two main activities of the Press Council (Önok, 2019, p. 34). When no agreement is reached due to the applications made, the executive board of the Press Council can make decisions on finding a complaint to be unfounded, to warn, or to reprimand. Sanctions are based on the Professional Principles of the Press determined by the Press Council. The Council assesses all complaints and makes no distinction between those who are and aren't press members.

The Press Council fulfilled the function of voluntary control of the press in the first years of its establishment and later progressed to become an institution whose decisions were valued and adopted by Turkish society. However, in the years that followed, some journalists disagreed with the decisions made; they withdrew their signatures from the Council agreement and resigned their membership. The aim of this study is to reveal the ethical violations in Turkish media by examining the decisions the Press Council has made for the purpose of self-control.

Research Methodology

The study aims to determine the ethical violations exhibited in the Turkish Media from the perspective of the Press Council in consideration of it as an important professional press organization. In accordance with this aim, the study examines the decisions the Press Council made between 2016-2020 within the scope of the self-check function and attempts to determine the degree to which journalists have

complied with the ethical values identified within the framework of the Professional Principles of the Press. The study will reveal whether differences exist among the approaches newspapers, television, and websites used toward the subject by classifying ethical violations with respect to the type of media organization.

The Press Council was established in 1988 and since then has checked press organizations based on the Professional Principles of the Press by taking action either spontaneously or in accordance with complaints made. The Press Advertisement Institution has undertaken a similar function in Turkey. However, because the Press Advertisement Institution is not officially recognized, the activities and decisions it has made are excluded from the study. The decisions made by the Press Council have been taken as the data in the study because it is one of the longest-standing professional press organizations in Turkey and has a civil organizational structure; also, no other self-check institution exists in Turkey with a civil status. The study has been limited to a 5-year period due to the difficulty of collecting data on the subject, as well as the fact that this period is considered sufficient in terms of forming a general opinion.

The study first conducts a literature review and then uses the document analysis method, a qualitative research design, due to the nature of the problem. The decisions the Press Council made between 2016-2020 with respect to self-checks and then published as reports were collected as documents. These obtained documents are subjected to descriptive and content analyses and then converted into findings. The decisions the Press Council made on self-checks have been numbered according to type by means of descriptive analysis in accordance with the aim of the study; content analysis techniques are used to interpret the resulting data.

Discussion and Conclusion

Having gained the power to greater influence society by means of the new media order, mass media has committed to obeying these rules by establishing professional ethical codes in order to avoid strict legal regulations as well as to create prestige for the profession of journalism. Self-check mechanisms have been established in order to monitor whether these rules are being abided by. Self-check systems have developed under different names since the early periods of journalism in many countries of the world and continue to function today. The most effective self-regulatory mechanisms seen in the field of journalism appear as press councils.

In Turkey, actions have been taken to run a self-check system since the early days of the press; however, these attempts were generally unsuccessful. The longest-standing initiative in this field is the Press Council, which was established in 1988. The Pro-

Professional Principles of the Press adopted by the Press Council through the Press Council Contract lays out the general framework of ethical principles that media organs and journalists in Turkey can follow while performing their duties. The Press Council examines complaints regarding publications in the media and decides whether an ethical violation has occurred within the framework of the Professional Principles of the Press. When the Press Council decides that the Professional Principles of Press have been violated, it decides on sanctions either as a “warning” or a “reprimand” against the violating media organ(s) or media employee(s) and shares its decision with the public.

According to the findings obtained through this study, 64% of the complaints the Press Council examined within the scope of its self-check function between 2016 and 2020 were found to be justified and sanctioned. In regard to decisions on sanctions, it penalized with more reprimands than with warnings. When examining the applications made from the first days of the Press Council to the present, the number of applications was determined to have decreased. Despite the diversification in the world of media and the increase in the number of broadcasting organizations and publications, the decrease in the number of applications made to the Council is thought-provoking. This situation points to both a decrease in the effectiveness of the Press Council and a weakening of the only civilian self-check mechanism in Turkey.

When examining the complaints made to the Press Council, most applications were found to be involved with printed media outlets. The media outlets that violate the Professional Principles of the Press the most are national newspapers. An increase in the violations caused by websites and social media accounts has been recently observed. No application has been made to the Press Council regarding the national and local radio organizations with respect to alleged violations during the 5-year period.

The article subject to the most ethical violations in Turkish media is Article 4 of the Professional Principles of the Press, followed directly by Article 6. The third most violated article is Article 10. According to these data, ethical violations in the media in Turkey are mostly gathered around the issues of attacking personal rights, publishing inaccurate news, and attributing legally criminal acts to others. The Press Council has made no ethical violation decision regarding Articles 8, 11, 14, or 15 of the Professional Principles of the Press.

Various problems have been observed to exist regarding the functioning of the self-check mechanism in the field of journalism in Turkey. On this point, the study may suggest having the Press Council possess a more encompassing and active structure as a solution.

Kaynakça | References

- Almagor, R. C. (2002). *İfade, medya ve etik*. (S. N. Şat. Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alemdar, K. (1999). *Medya ve etik. Medya gücü ve demokratik kurumlar içinde*. İstanbul: Afa Yayıncılık ve TÜSS Vakfı.
- Alemdar, Z. (1990). *Oyunun kuralı "basında özdenetim"*. Ankara: Kasım, Bilgi Yayınevi
- Avşar Z., Demir, V. (2005). *Düzenleme ve uygulamalarla medyada denetim*. Ankara: Piramit Yayınları.
- Basın Konseyi Sözleşmesi. (2020). 10.10.2020, <https://www.basinkonseyi.org.tr/basin-konseyi-sozlesmesi-2/>.
- Basın Meslek İlkeleri. 7.11.2020, <https://www.basinkonseyi.org.tr/basin-meslek-ilkeleleri/>,
- Basın Konseyi Basın Özgürlüğü Raporları. (2009-2020). İstanbul: Basın Konseyi yayınları.
- Belsey A., ve R. Chadwick (1998). *Medya ve gazetecilikte etik sorunlar*. (N. Türkoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Evers, H. (2010). *Televizyon haberciliğinde etik*. B. Çaplı ve H. Tuncel, (Ed.). Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Girgin, A. (2008). *Gazeteciliğin temel ilkeleri*. İstanbul: Der Yayınları, İstanbul.
- İrvan, S. (2005). *Medya ve etik*. S. Alankuş, (Der). *Medya, etik ve hukuk içinde*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- İşık, M. (2002). *Dünya ve Türkiye bağlamında kitle iletişim sistemleri*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Kösedağ, M. S. (2018). Yazılı basında öz denetim sorunu ve Basın İlan Kurumunun denetim işlevinin basın özgürlüğü açısından değerlendirilmesi. *Turkish Studies Social Sciences*, 13 (10) 497-513, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13509>.
- Özgen, M. (1998). *Gazetecinin etik kimliği*. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Önok, M. (2019). *Medyada öz denetimin önemi ve dijital çağda öz denetim. Proceedings of the international conference held on 7 March 2019 içinde*. İstanbul: Basın Konseyi Yayınları.
- Taş, O. (2010). *Medya etiğinin tarihsel temelleri ve gelişimi*. B. Çaplı, H. Tuncel, (Ed.). *Televizyon haberciliğinde etik içinde*. Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Temel, M. ve Koçak, Ö. F. (2015). Kitle iletişim araçları ile düşüncüyü açıklama ve yayma hürriyetinin kapsam ve sınırları üzerine bir değerlendirme. *E-journal of Intermedia*, Fall –December 2 (2), 440-459.
- Tokgöz, O. (1994). *Temel gazetecilik* (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Richard H. Thaler ve Cass Robert Sunstein,

Dürtme,

Pegasus Yayınları, 2018, 336 s.

Çeviren: Enver Günsel

Değerlendiren: Taha Eğri

Richard H. Thaler Chicago Üniversitesinde ekonomi profesörüdür ve 2017 yılı ekonomi dalında Nobel sahibidir. Amerikan İktisatçılar Derneği başkanlığına da yürütmüş olan Thaler, davranışsal iktisat alanında birçok çalışmaya imza atmıştır. Davranışsal alanda çalışan araştırmacılar; anaakım olarak ifade edilen iktisadi düşünceye aykırı iddialarla ortaya çıktıklarında, bugün artık tartışılması bize normal gelen birçok konuda çığır açmışlardır. Yarım asırlık bir geçmişe sahip olan davranışsal iktisat alanına katkıda bulunan isimlerin başında kuşkusuz Richard H. Thaler gelmektedir. *Dürtme* (Nudge) kitabının diğer yazarı, Cass Robert Sunstein ise Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesinde profesördür. Harvard'tan önce Chicago Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmış ve Barack Obama yönetiminde Beyaz Saray'da üst düzey yönetici olarak da görev almıştır. *Nudge* dışında, *New York Times* gazetesinin çok satanlar listesinde yer alan *The World According to Star Wars* (2016) adlı kitap da dâhil olmak üzere özellikle siyaset alanındaki birçok kitabın da yazarıdır.

Kitabın içeriğinin tahlil edilmesinden önce davranışsal iktisat alanında Nobel ödülü alan Thaler'in çalışmalarından kısaca bahsedilmesi yararlı olacaktır. Thaler, 1974 yılında Rochester Üniversitesinde doktora eğitimini, insan davranışları üzerine ankete dayalı çalışmalarla tamamlamıştır. Doktor unvanını aldıktan sonra bir kon-

@ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, tahaegri@gmail.com

0000-0001-9069-2677

Eğri, T. (2021). *Dürtme* [Richard H. Thaler, Cass Robert Sunstein'in *Dürtme* kitabının değerlendirme yazısı]. *İş Ahlakı Dergisi*, 14 (1), ss 191-195.

Kitap Değerlendirme

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2020.14.1.0528
İş Ahlakı Dergisi, 2021
isahlakidergisi.com

Başvuru : 28.12.2020
Revizyon : 05.02.2021
Kabul : 04.06.2021
Basım : 06.2021

feransta tanıştığı Daniel Kahneman ve Amos Tversk ile Standford Üniversitesinde araştırmalarda bulunmuştur. Araştırmalarının sonucunda, Thaler, çalışmaları için önemli bir teorik arka plan inşa etmiştir. Yazar, özellikle *Dürtme* kitabıyla meşhur olmuşsa da davranışsal iktisat alanının şekillenmesinde çok önemli katkıları bulunmaktadır. Barberis, bu katkıları dört başlıkta toplamaktadır (2018). Thaler başta doktora tezi olmak üzere insan davranışlarında ve tercihlerinde anomaliler üzerinde durmuş ve daha sonra birçok iktisatçı bu anomalilerin tespit edilmesi için çalışmalar yapmıştır. Diğer taraftan, psikoloji temelli daha gerçekçi modellerin inşa edilmesini, bu modellerin ekonomik tercihlerde insanlara yol gösterilmesini ve genç araştırmacıların alana daha fazla ilgi göstermelerini sağlamıştır (Barberis, 2018, s. 662). Thaler'in çalışmaları bugün davranışsal iktisadın her alanına yayılmış olmakla birlikte bu çalışmalar, aynı alandaki onlarca çalışmanın öncüleri niteliğindedir. Psikoloji temelli bireysel tercihler, inançlar ve tercih süreçleri üzerine geliştirilen modellerde Thaler'in çalışmalarının izini bulmak mümkündür (Barberis, 2018, s. 669). Yazarın çalışmalarının detaylarını incelemek, yazının kapsamı dışında olsa da kitabın ortaya çıkışı hakkında bu kısa bilgiyi akıldta tutmakta yarar vardır.

İnsanların tercihlerinin ve davranışlarının psikolojik temelleri üzerine yapılan çalışmalarla, rasyonalite varsayımı farklı örneklerle boşa çıkarılmıştır. Bugün, iktisat alanı dışında dahi bu kavrama aşinalık söz konusudur. Ancak 1970'lerin ortasında bu çalışmalar yapıldığında kuşkuyla karşılaşılmaktaydı ve eleştiriler getirilmekteydi. Yıllar içinde yapılan araştırmalar ve ortaya konan modeller artık davranışsal iktisadın şekillenmesini ve müstakil bir bilim dalı olarak var olmasını sağlamıştır. Thaler, 40 yılı aşkın süre içerisinde farklı ortak yazarlarla çok sayıda eser meydana getirmiş, bu eserlerde insan davranışlarını incelemiş ve davranışların iktisadi tercihler açısından nasıl ele alınabileceğini ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle sadece teorik çalışmalar yapmamış, aynı zamanda uygulamalı modeller de deneyerek alanın işlerliğini göstermiştir.

Bu birikim, *özgürlükçü paternalizm* (libertarian paternalism) adındaki siyasi bir düşünceye dönüşmüştür. Özgürlükçü paternalizmde; kamu politikalarının toplumları yönlendirebileceği düşüncesini ortaya atılmıştır. Davranışsal iktisadın sonuçlarından yola çıkarak, bireylerin tercihlerinin yönlendirilmesinin toplumsal ve bireysel faydayı artırabileceği iddia edilmiştir. Thaler 2003 yılında, *Dürtme* yayınlanmadan önce, Sunstein ile "Özgürlükçü Paternalizm Oksimoron Değildir (Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron)" başlıklı makaleyle kitabın teorik arka planını tartışmıştır. Kitap ise bu iddianın örneklerle geliştirilmesinden ve eleştirilere cevap verilmesinden oluşmuştur.

Dürtme, yukarıda bahsedilen makaleden müteşekkil uzun bir “Giriş” “İnsanlar ve İktisadiler”, “Para”, “Sağlık”, “Özgürlük” ve “Yeni Açılımlar ile Dürtme Uygulamalarına İtirazlar” başlıkları altında toplam beş ana bölümden ve daha sonra 2008 Finansal Krizi için eklenmiş kısa bir ekten oluşmaktadır. Yazarlar giriş bölümünde özgürlükçü paternalizm düşüncesini ele almış ve ilerleyen bölümlerde örneklerle konuyu açmışlardır.

Özgürlükçü paternalizm düşüncesi, kitabın mihenk taşıdır. Kitap, bu düşüncenin ispatıyla ve uygulama örnekleriyle yazılmıştır. Yazarlar, *özgürlük-liberteryenizm* ve *paternalizm* gibi iki zıt kavramın birlikte kullanılmasının aslında tek başlarına kullanılmasından daha etkili olduğunu iddia etmektedirler. Yazarlara göre; özgürlük, temelde seçme hakkı bulunmasından gelmektedir ve bu düşünce altında seçme özgürlüğü muhakkak olarak korunmaktadır. Diğer taraftan, paternalizmi ise toplumsal ve kişisel faydayı artıracak *seçim mimarlığı* olarak görmektedirler. Buna göre, “bir politika uygulaması seçim yapanları kendileri tarafından etraflıca değerlendirildiğinde de daha iyi bir duruma getirecek şekilde etkilemeye çalışıyorsa *paternalist*dir” (*Dürtme*, 2018, s. 16). Bu düşünceye göre, *seçim mimarları* oluşturacakları modeller insanların “daha iyi” tercihlere yönlendirebileceklerdir.

Kitap, insanları iki genel gruba ayırmaktadır; “insanlar” ve “iktisadiler”. Klasik iktisadi düşüncede kabul edilen ve karar alırken mantıksal yöntemleri kullanan ve rasyonel olduğu kabul edilen *homo economicus* “iktisadiler”; sezgisel hareket eden, kararlar alan *homo sapiens* ise kısaca “insanlar” olarak adlandırılmıştır. İktisadiler, karar alırken tam bilgi ve seçim yeteneğine sahip iken insanların birtakım sistemik hatalar yapacağı iddia edilmektedir. Buna göre, seçimler yapılırken çoğu zaman iyimserlik ve aşırı güven, kazançlar ve kayıplar, statüko eğilimi ve çerçeveleme gibi hatalar, tercihleri etkileyecektir (*Dürtme*, 2018, s. 49, 51, 52, 54). İnsanların ve iktisadilerin çeşitli senaryolarda almaları beklenen kararlar ile gerçekte aldıkları kararlar arasındaki uyumsuzluktan yola çıkarak, kitabın temel teorik yaklaşımının dayandırıldığı *dürtmeler* kitap boyunca ele alınmıştır.

Kitabın girişinde, bir ilkökul kantini üzerinden verilen örnekte dürtme modelinin etkileri ele alınmıştır. Olay; kantin sorumlusunun, çocukların davranışlarını gözlemleyerek, yiyeceklerin sunum sırasının tercihleri etkilediğini görmesiyle başlamaktadır. Öğrenciler çoğunlukla tezgâhta bulunan yiyeceklerden ilk sırada olanlara yönelmektedirler. Bu davranışı tespit eden sorumlu, beslenme sağlığı açısından bir düzenleme yaparak çocukların alışkanlıkları üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır. Bu örnekte, sağlıklı besinlerin ilk sıralara yerleştirilmesinin ve daha az faydalı yiyeceklerin ise gerilere atılmasının sonuçları gösterilmektedir. Bu basit

düzenle, çocukların ilk sıralardaki tercihlerinin onlar farkında olmasa da daha faydalı olmasını sağlamıştır. Ancak paternalist bir yönetimden beklenen şekilde bir yasaklama olmamış, tüm yiyecekler çocukların önüne getirilmiş ve tercih onlara bırakılmıştır. Burada, kantin sorumlusu bir seçim mimarıdır. Seçim mimarı, seçme modeli üzerinde bir düzenleme ile bireysel faydayı artmıştır. Thaler'e ve Sunstein'a göre bu müdahale, özgürlüğü paternalizm içerisindedir ve faydayı artırmaktadır.

Kitabın diğer bölümleri; para, sağlık ve özgürlükte ise bu örneklerin, hayatın farklı alanlarına uygulandıklarında nasıl sonuçlar verecekleri, gerçek örneklerle ele alınmıştır. Örneğin, *bireysel emeklilik* sistemine girişin teşvik edilmesi yerine, zorunlu olarak ilk kayıt işleminin yapılarak sistemden çıkmanın serbest bırakılmasının daha fazla sonuç yarattığı gösterilmiştir. Benzer şekilde, organ bağıışı için tanıtımlar yerine, ehliyet alınırken otomatik organ bağıışısı tanımlanması daha etkin bir yoldur. Bu ve benzeri örneklerle yazarlar kitapta seçim mimarisinin özgürlükleri korurken politika yönlendirmelerinin etkinliğini ispatlamaya çalışmışlardır.

İngilizce *nudge* kelimesi dirsek ile bir kişiyi hafifçe iteklemek manasında kullanılmaktadır. Türkçeye de *Dürtme* olarak çevrilen kitap, insanların seçim özgürlüğüne dokunmadan, nasıl belirli bir istikamete doğru "yönlendirilebileceğini" göstermektedir. Bu dürtmelerin, iktisadi olarak, kişilerin kendi başlarına bırakıldıkları durumdan daha iyi bir sonuç doğuracağı iddia edilmektedir. Örneğin, bireysel emeklilik modellerinin yaşlılıkta sağladığı iktisadi faydaları önceden tahmin edemeyen işçilerin kendi başlarına bırakıldığında sisteme girmeme ihtimalleri yüksektir. Ancak *zorunlu katılım-serbest çıkış* modelinde bir kısım işçiler çıksa da erteleme vb. davranışsal sebeplerle sistemde kalan işçilerin emeklilik için daha fazla tasarruf edeceği görülmektedir.

Thaler ve Sunstein, kitabın son bölümünde kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap vermişlerdir. Özellikle dürtmelerin manipülasyon ve baskı rejimine dönme riski olduğuna dair iddiaları kabul etmekle birlikte *şeffaflık* ile çözülebileceğini düşünmektedirler. Ayrıca devletin zaten var olduğunu göz önünde bulundurarak değerlendirmelerin yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Burada aşırılıklara kaçmadan, şeffaf bir uygulamanın maliyeti yokken, faydalarının daha fazla olacağı kanaatindedirler.

Yazarlar, her ne kadar bu iddialara kısaca cevap vermeye çalışsalar da önerilerinin siyasal boyutu olması dolayısıyla eleştirilere maruz kalmaya devam etmektedirler. Dürtmeler konusu, şeffaf bir toplum tasavvuru içerisinde çekici sonuçları olan bir yaklaşım olarak karşımızda durmaktadır. Ancak bu modellerin uygulamalarının

ve sonuçlarının sadece Amerikan toplumu ve sistemi içerisinde değerlendirilmesi ise bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Dürtme olarak belirtilen politikaların, kurumsal yapısı oturmuş siyasi bir sistemde kullanılmasının maliyetleri, getirilerinden düşük olacaktır. Ayrıca bu politikaların kötüye kullanımı da benzer şekilde sınırlandırılabilir. Ancak kurumsal olarak az gelişmiş, siyasi kültürü zayıf ve iktidar gücünün dengesiz dağıldığı toplumlarda ise masum yönlendirmelerin dahi toplumsal kontrol araçlarına dönüşme ihtimali yüksektir. Özel sektör açısından bakıldığında ise çalışanların haklarını koruyan hukuki sistem ve diğer kurumsal yapılar bulunmadığında, dürtmeler, yöneticilerin çalışanlarını manipüle etme araçları olacaktır. Ayrıca, hangi aracın dürtme, hangisinin ise tercih kontrolü olduğunu ayırmak, kitaptaki örneklerin ötesinde karmaşık olaylarda zorlaşacaktır.

Thaler ve Sunstein tarafından kaleme alınan bu kitap, üçüncü bir seçenek olma iddiasıyla yola çıkmıştır. Bunu başarıp başaramadığı ise henüz tam olarak belirlenmiş değildir. Ancak kamu yönetimlerinin dikkatini çekmiştir ve uygulama örnekleri her geçen gün artmaktadır. Kitabın yazarları da hem Obama yönetimine hem de İngiltere yönetimine danışmanlık vererek aktif olarak kamu süreçlerine dâhil olmuşlardır. Literatürde ve uygulamada görülenlere göre, davranışsal araçların kullanımını her geçen gün artan bir ivmeyle çoğaltacaktır.

Kaynakça

Sunstein, C., & Thaler, R. (2003). Libertarian paternalism is not an oxymoron. *The University of Chicago Law Review*, 70(4), 1159-1202. <https://doi.org/10.2307/1600573>

Barberis, N. (2018). Richard Thaler and the rise of behavioral economics. *The Scandinavian Journal of Economics*, 120, 661-684. <https://doi.org/10.1111/sjoe.12313>

Muhammed B. Mes'ûd Et-Tarnabâtî,

Bülûğu Aksa'l-Merâm ve Eğitim Ahlakı,

İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019, 352 s.

Çeviren: Muhammet Şevki Aydın

ISBN: 978-975-17-4149-3

Değerlendiren: Arife Gümüş

Tam adı *Bülûğu Aksa'l-Merâm Fi Serefi'l-İlmi ve Mâ Yete'allaku Bihî Mine'l-Ahkâm* olan kitabın müellifi Ebu Abdullah Muhammed b. Mes'ûd et-Tarnabâtî el-Fâsî'dir. Kitap, Dr. Abdullah Ramdanî'nin tahkikli neşrini hazırladığı, 2008 yılında Ribat'ta yapılan baskı esas alınarak Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Aydın'ın İlim ve Eğitim Ahlakı başlığı ile tercüme ettiği kitap, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığınca basılmıştır. Çevirmenin takdimi, kitabın kapsamı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Aynı zamanda yer yer modern eğitimle de karşılaştırmalar yapılmıştır.

Müellifin hayatı, çevirmen tarafından Dr. Abdullah Ramdanî'nin yazdıkları esas alınarak oluşturulmuştur (çev., s. 16-18). Tarnabâtî'nin doğum tarihi bilinmezken ölüm tarihi 1214/1799'dur. Kendisi Fas'ta yetişmiş bir âlim olan Tarnabâtî, Endülüs Emevî hilafetine kadar uzanan asil bir aileye mensuptur. Mâlikî mezhebinin önemli merkezlerinden olan Fas şehrinin ilmî atmosferi, Tarnabâtî'nin dönemin pek çok önemli âliminden ders almasına imkân tanımıştır. Yaptığı ilmî yolculuklarla farklı şehirlerde önemli âlimlerle bir araya gelmiş, onların ilimlerinden faydalanmıştır. Aydın, Tarnabâtî'nin hocaları arasında Murtaşâ ez-Zebîdî gibi meşhur âlimlerin olduğunu aktarmıştır (çev., s. 17). İlmi ile ün sahibi olan Tarnabâtî; fıkıh, edebiyat ve nahiv ilimleri başta olmak üzere pek çok alanda otorite kabul edilmiştir

@ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, gumusarife@gmail.com

0000-0001-5917-4900

Gümüş, A. (2021). Bülûğu Aksa'l-Merâm ve Eğitim Ahlakı [Muhammed B. Mes'ûd Et-Tarnabâtî'nin Bülûğu Aksa'l-Merâm ve Eğitim Ahlakı kitabının değerlendirme yazısı]. İş Ahlakı Dergisi, 14 (1), ss 196-199.

Kitap Değerlendirme

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2020.14.1.2097
İş Ahlakı Dergisi, 2021
isahlakidergisi.com

Başvuru : 27.01.2021
Revizyon : 19.02.2021
Kabul : 11.03.2021
Basım : 06.2021

ve bu alanlarda müderrislik yapmıştır. Bir eğitimci olarak Tarnabâtî'nin kitabında bahsettiği, eğitimcinin sahip olması gereken vasıflar arasında saydığı; “dinamiklik, ders vermede süreklilik, öğrencilerle iletişim, zihinlere çabuk ulaşma kudreti ve ilim öğretiminde ve neşrinde ahlâki duruşa sahip olma” vasıflarını taşıdığı aktarılmıştır (çev., s.18). Bu niteliklerinden dolayı içlerinde sultanların ve meşhur âlimlerin olduğu talebeleri olmuştur.

Müderrislikle birlikte kadılık görevi de yapan Tarnabâtî, eser ortaya koymaktan da geri durmamıştır. Tanıtımını yaptığımız *Bülûğu Aksa'l-Merâm* eğitim alanında ortaya koyduğu bir eserdir. Kitabın mukaddimesinde, bu eseri kendisine gelen yoğun talepler doğrultusunda kaleme aldığını ifade etmektedir. Mukaddime ile birlikte toplamda yedi bölümden oluşan kitap, Kur'an ve sünnet merkezde olmak üzere bu çizgide kaleme alınan eserlerden hareketle oluşturulmuştur.

Mukaddime; ilimlerin çeşitleri ve oluşturulma nedenlerini, ilimler arasındaki üstünlük iddialarını, ilimde *farz-ı ayn* ve *farz-ı kifaye*'ye dair genel değerlendirmeleri içermektedir.

Birinci bölüm ilmin şerefine ve ilim elde etmenin önemine odaklanmıştır. Akli ve naklî delillerde ilmin şeref ve önemini anlatmaya gayret eden müellif, Kur'an'ın ve sünnetin ilme ve ilim elde etmeye verdiği kıymeti göstermeye çalışmıştır. İslam düşünce geleneğinin önemli eserlerinden de referanslarla İslam'ın ilme bakışını, ilimle irtibatın insanın asli meşgalesi olması gerektiğini vurgulamıştır.

İkinci bölümde, birinci bölümde şerefli bir uğraş olarak tarif ettiği ilmin sahiplerinin niteliklerine odaklanmıştır. İslam'ın ilme verdiği değeri âlimlerin konumlandırması üzerinden somutlaştıran müellif; âlimlere derinden duyulan saygının, ilmî atmosferin bir gerekliliği olduğunu vurgulamıştır. Peygamberlerin varisi olarak kabul edilen âlimler, mirasçısı oldukları peygamberlik saygınlığının da mirasçısı olarak konumlandırılmıştır.

Müellif, ilmin tedrisinden neşrine değin bir dizi adap ilkelerini *ilim ahlâkı*, *muallim ahlâkı* ve *talebe ahlâkı* olarak bölüm bölüm tasnif etmiştir. İlmin ve ona sahip olmanın önemini onu Allah rızası için elde etmede gizli olduğuna dikkat çeken üçüncü bölümde, ilim ahlâkı üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm, ilim ahlâkının bir gereği olarak âlimin sahip olması gereken adap ilkelerine tahsis edilmiştir. Beşinci bölümde de ilmi talep eden talibin/öğrencinin uyması gereken adap ilkelere odaklanmıştır. Müellif son bölümde âlimlerin varlığının ilmi koruduğuna, ahir zamanda hakiki âlimlerin yerine cahil kimselerin ortaya çıkmasıyla ilmin kaldırılacağına işaret etmiştir.

İslam eğitim ilkelerini ortaya koymak üzere pek çok eser kaleme alınmıştır. İbn Sahnûn, Miskeveyh, Mâverdî, İbn Cemâa, Tûsî, Kabîsî, İbn Haldûn, Ebû Hanîfe İslam eğitimi anlamında eser ortaya koyan âlimlerdendir. Yine İmam Gazâlî de pek çok eserinde eğitim ahlâkına yer vermiştir. Bunun dışında İslam düşüncesinin temelini teşkil eden pek çok eser ve âlimin eğitim anlayışları akademik ve sivil üretimlerde işlenmiştir. Tarnabâtî'nin bu eseri incelendiğinde, bahsettiğimiz eserlerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Bütünlüklü olarak İslam'ın ilme ve ilim öğrenmeye ilişkin esaslarını Kur'an ve sünnet kapsamında ortaya koyan eser, bugün modern pedagojinin ilerlemeci yetkinlik anlayışına meydan okurcasına sistemli ve pratik bir şekilde oluşturulmuştur. İlmî kapsam açısından hem içerik hem de tür olarak oldukça zengin olan eserde müellif, ayet ve hadislerin yanında kalamıkibarlarla ve şiirlerle de ortaya koyduğu fikirleri desteklemiştir. Bu çeşitlilik, kitabın okunması ve anlaşılmasını oldukça kolaylaştırmıştır. Çevirmenin yer yer içerikle uyumlu olacak şekilde alt başlıklar koyması da eserin takip edilebilirliğini artırmıştır.

İslam ilim geleneğinin teşekkülünde İslam'ın ilme ve ilim öğrenmeye olan teşvikinin yeri büyüktür. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve hadislerde ilmin öğrenilmesi, öğretilmesi ve ilim ortamlarının inşa edilip desteklenmesi konusunda önemli teşvikler ve ikazlar vardır. Bir teklif olarak İslam'ın anlaşılması, benimsenmesi ve hayata geçirilmesi bilgi ile mümkün olacaktır. İnsanın yaşadığı dünyayı anlayıp imar etmesi için dinden istifade edebilmesinin yegâne yolu da bilgidir. Dolayısıyla bilgi, dinin anlaşılması ve hayata geçirilmesi için anlamlı ve önemlidir. İnsanın bu dünyadaki temel sorumluluğunu yerine getirebilmesi için bilgi kritiktir. Peygamberler vahyi bilginin anlaşılması için gönderilmişlerdir. Onlar hem bu bilginin taşıyıcıları hem uygulayıcıları hem de ilk öğreticileridir. Dolayısıyla eğitim-öğretim açısından öğretmen ve öğrenci ilişkisi, ilim tedris usulüne dair ilkelerin başlangıcı peygamberlerledir. Bu nedenle Eser, İslam'ın ilim tedris usul ve ilkelerini Kur'an ve sünnet üzerine inşa etmiştir.

İslam'da insan bilmekle görevlidir. İnsanın; Rabbini, kendini, eşyayı ve hukuku bilmesi vazifesidir. Bir şey yapmak istediğinde yapacağı o şey hakkında Allah'ın hükmünü biliyor olması elzemdir. Aynı nedenle bilenin bilgisini bilmeyenden esirgemesi kınanmıştır, yasaklanmıştır. İslam'da ilim bir üstünlük vesilesi iken onu tedris etmenin ve paylaşmanın bazı esasları da ortaya koyulmuştur. İlim ancak amel ile anlamlıdır. Dolayısıyla kişinin bildiği ile amel etmesi, bilgi ve davranış uyumuna sahip olması önemlidir. Bu nedenle âlimler sadece bilmekle değil amel etmek suretiyle de içinde yaşadıkları topluluklara örnek kişiler olmalıdır. Kişinin ilmi sadece Allah rızası için istemesi ilmin salahiyetinin tamamlayıcısıdır. İlmin sağlayaca-

ğî şeref, itibar ve rızık ancak bu şekilde helal olacaktır. Aksi hâlde amel edilmeyen, kibir getiren ilmin sonu dünyada ve ahirette hor görülme nedeni olacaktır.

Müellif; öğretmenin hitabetinin iyi olmasını, öğrencilerinin anlamasını kolaylaştırmasını tavsiye eder. Bunun için içeriği öğrencinin kapasitesine göre ayarlamalıdır. Öğrencisinin onurunu kırmamalı, dersini organize ederken öğrencisinin bilgi düzeyini gözetmeli, öğrencisine karşı şefkatli ve merhametli olmalıdır. Öğretmen müzakereye açık olmalı, müzakere ettiği kişileri hor görmemelidir. İlmî ehil kişilere verilmesi önemlidir. Öğretmen ilmi ehil kişiye vermeli, onu taşıyamayacak kişiye vermemelidir.

İslam eğitim geleneğinde ilim öğrenmek, beşikten mezara kadar devam eden bir süreçtir. Öğrenmede utanma, başka işlerle meşgul olma, kendisinden küçük kişilerden ilim almaktan imtina etme zemmedilmiştir. İlmî öğrenilebilmesi için kişinin; öğretmenine saygı duyması, öğretmenine ayrıcalık tanınması, özel muamelede bulunması, ders arkadaşlarına saygı göstermesi, derslerine devamlı olması, bilmediğini sormaktan çekinmemesi, önemli bir gerekçesi olmaksızın muhalefet etmemesi önemlidir. Öğrenci ilim alacağı hocası konusunda seçici olmalıdır. Öğretmenini ehliyetli, dindar kişilerden seçmelidir. Öğrencinin kendisi de takva sahibi olmalıdır. İbadetlerinde sürekli, hayır ve hasenatta devamlı ve kendisine yakışır bir arkadaş ortamına sahip olmalıdır. İlmî Allah rızası için istemeli ve dünyalık peşinde olmamalıdır. Müellif, öğrencinin tek bir ilimle yetinmemesi ancak tılsım gibi ilimlerden de uzak durmasını tavsiye etmektedir. Öğrencinin sağlıklı olması, ilim öğrenmesi açısından önemlidir. Bu nedenle öğrenci sağlıklı ve helal olan yiyeceklerle beslenmelidir.

İlmî tedris usullerini ve esaslarını etraflıca ortaya koyan eser; İslam eğitim geleneğinin anlaşılmasında, İslam düşüncesinin oluşumunda etkili olan kişilerin ve kurumların motivasyonlarının idrak edilmesinde önemli bir rehberdir. Eser, öğrenci-öğretmen ilişkisinden program çalışmalarına, öğretmen niteliklerinden öğrencinin sorumluluklarına değin modern pedagojinin istifade edebileceği pek çok önemli ilkeye işaret etmektedir. Bugün meslek edindirmeye indirgenmiş olan modern eğitimin ihmal ettiği insanın maddi ve manevi boyutlarıyla yetişmesi konusuna dikkat çekmesi açısından önemli bir çalışmadır. Eğitimin temel vazifelerinden biri olan ahlâkın benimsetilmesinin imkânı açısından yol göstericidir. Okuyucu, çalışmada yer verilen eserleri incelediğinde İslam eğitim geleneğine dair önemli bir literatür bilgisine erişebilecektir.

